

A szerkesztőség elnöke:
TOLNAI OTTÓ

Főszerkesztő:
BOZSIK PÉTER

A számot szerkesztette:
MESÉS PÉTER

Olvasószerkesztő:
BALOGH EMERENCIA

A szerkesztőség tagjai:
JÓZSA MÁRTA, KRUSOVSKY DÉNES,
LADÁNYI ISTVÁN, MESÉS PÉTER, PATÓ ATTILA,
RADICS VIKTÓRIA, RAJSZI EMESE,
SZERBHORVÁTH GYÖRGY, SZILÁGYI ZSÓFIA,
VIRÁG GÁBOR

Laptevő:
FENYVESI OTTÓ

Az EX Symposium Alapítvány alapítói:
BALÁZS ATTILA, KALAPÁTI FERENC, SEBŐK ZOLTÁN

Kiadja az EX Symposium Alapítvány
Szerkesztőség: Ányos u. 1–3., 8200 Veszprém
E-mail: bozsi@exsymposium.hu
www.exsymposium.hu

Felelős kiadó: Bozsi Péter

ISSN 1215-7546

© EX Symposium Alapítvány
Megrendelhető a szerkesztőség címén

Terjesztés: info@exsymposium.hu
Ára: 900 Ft

FOLYÓIRATUNK KAPHATÓ:

Budapesten: Írók Könyvesboltja, Andrassy út 45.
Veszprém: Utas és Holdvilág, Szabadság tér 13.

Támogatóink:

Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata
Veszprém Megyei Civil Hálózatért Közhasznú Egyesület

Nyomta:

ANZSU Kft., Sopron

Nyomdai előkészítés:

Pozitív Logika Produkciós Iroda Kft.

tartalom

Losoncz Alpár: Egy megvetett forradalom margójára	1
Bretter Zoltán: Valeriu Marcu, avagy a realitás radikalizmusa ...	13
Pató Attila: Született: 1900	18
Majtényi György: A szigorú forradalmár	24
Ladányi István: Árvacsáth ideje	28
Földes Györgyi: „Nekem a kommunizmus is vallásom...”	39
Mann Jolán: Könyves Kálmán király előtt térdepelő horvátok harminc évvel az első világháború után... ..	46
Balázs Attila: A mesélő agyag és a marxista gipsz	50
Vágvölgyi B. András: Conti utca	58
kabai lóránt versei	61
Balog József: Tizenkilenc	62
Tömöry Péter: Apám regénye (részlet).....	64
Lance Henson versei (9., 14., 25., 41., 43., 47., 65., 69.)	

Az első borítón Mesés Péter: *Esztaña gyesztmét...*, a hátsó
belső borítón Norman Manea *Röviden* című írása olvasható.

A számot Sinkovics Ede munkáival illusztráltuk.

A címlapot Sinkovics Ede grafikájának felhasználásával
Sárkics György készítette.

EX Symposium 103. szám

Esztana gyeszmét...

„... a vész viharában, védeni, menteni kell csoda bátran”, trallala trallala trallala prütty.

Én legalábbis így értettem, amikor még kék nyakkendőt hordva énekelték, sőt, énekeltem a dalt. Az, hogy ez mit jelent, különösebben nem érdekelt. Ha esztana gyeszme, akkor az, és csókolom, csak mehessünk már játszani.

Amikor már piros nyakkendőt, azt hiszem, úgy kellett mondani, vörös nyakkendőt viseltem, akkor már értettem. A szöveget.

Szóval, nem tudunk szabadulni, pontosan nem is nagyon akarunk. Az első világháborúra való emlékezéssel nem zártuk le tehát a száz évre visszatekintő, talán nevezhetjük így, sorozatunkat, hanem legyen akkor most a folytatás a Tanácsköztársaság. Vagy tanácsköztársaság, ma már így is lehet írni-mondani, kinek hogy tetszik.

Persze, nyilván nem magáról a Tanácsköztársaságról szól ez a szám, mint ahogy a háborúra emlékező számaink sem a háborúról szóltak. Amúgy is, a – ha úgy tetszik – nagy eszme az utóbbi időben többször téma volt nálunk, az 1917-es számunk kapcsán egyenesen megkerülhetetlen. Sinkó Ervinről, a Tanácsköztársaság egyik legizgalmasabb, legérdekesebb – és számomra legfontosabb – figurájáról néhány éve külön számot csináltunk.

Bár az 1919-es esztendő igencsak eseménydús volt, teli útkeresésekkel és tévutakkal, a magyar történelemben, azt hiszem, példa nélküli terrorral és terrorral, mégsem lesz e számunkban sem Szamuely, sem pedig Prónay. Nem fogunk arra a kérdésre sem választ kapni, hogy milyen lehetőségei voltak vagy lehettek volna egy darabjaira hullott, lemeztelenített, gyakorlatilag minden addigi identitásképző erejétől megfosztott országnak a látszólag történelmük legdiadalmasabb időszakát élő, iránta nem éppen baráti érzelmeket tápláló szomszédoktól körülvéve. Nem tudjuk meg, volt-e esélye egyáltalán annak, hogy az 1918-as demokratikus próbálkozás, az I. Köztársaság túlélje, vagy a kísérlet belső és külső szalmaszál híján eleve hamvába holt? Szükségszerűen jött-e, ami jött? Túl-ságosan súlyos kérdések, és mint annyi más súlyos kérdés, ezek is meghaladják a lehetőségeinket.

De azért a magunk módján emlékezni szeretnénk. Már csak azért is, mert ha a háborúra visszaemlékező sorozatunkat úgy zártuk, hogy egyesek szerint az első világháború még ma sem ért véget, tulajdonképpen még ma is zajlik, akkor talán elmondhatjuk, hogy ha a tanács valószínűleg véget is ért, azért a tanácstalanság semmiképpen sem. És persze a köztársaság sem.

MESÉS Péter

Norman Manea

Röviden

Norman Manea

Norman Manea

Norman Manea

Húsz évvel ezelőtt a kelet-európai szocialista tömb országait a kényszerű elszigeteltség látható és láthatatlan falai vették körül. Mindannyian az *odaáti* világról ábrándoztunk. Tudtuk, hogy a fal nyugati felén tapasztalható „jólét” nem paradicsomi, hanem nagyon is e világi, azaz tökéletlen, ingatag és következetlen, de jobbnak láttuk, ha a szabadsággal elkerülhetetlenül együtt járó ellentmondások és érdekellentétek helyett a paranoid önkénytől való megszabadulás túlságosan is régen várt csodájára figyelünk.

Thomas Mann figyelmeztetett egykor, hogy „a szabadság sokkal összetettebb és törekenyebb dolog, mint a hatalom”. És valóban könnyebb egy olyan megfélemlített és megalkuvásra kényszerített tömeget kormányozni, amely 99,8 százalékkal az egységes állampártra és az annak élén álló Legfőbb Vezetőre adja a voksát (nem mellesleg a szavazólapon feltüntetett egyetlen választási lehetőségeként), mint egy szabad, sokszínű és érdekellentétektől feszített szavazói bázist, amely demokratikus jogainak gyakorlása révén szerencsés esetben olyan helyzetet idéz elő, amelyben a győztes párt legfeljebb négy százalékkal szerez több szavazatot, mint az ellenzék.

Manapság a szabadság „összetett és törekeny” természetét az időközben leomlott fal *immensó* oldalán is megtapasztalhatjuk, része globalizálódott mindennapjainknak. Mindaz, amit azelőtt megéltünk, időszerűtlenné vált. Naponta kényszerülünk szembesülni a szabadság jótéteményeivel és veszélyeivel egyaránt.

Húsz év távlatában a berlini – továbbá a nyugat-európai szabad társadalmakat a bezárkózó és elnyomó keleti államoktól elválasztó összes egyéb – fal leomlása előtti korra jellemző nyomort, elnyomást és fásultságot elhomályosítják a jelenkor veszélyei és az általános létélménnyé váló létbizonytalanság. E jelennek immár szerves részét képezi az egykori Kelet, amelynek az „átmenet” bonyolult és nem-egyszer megrázkódtatásokkal terhes folyamatával is meg kell küzdenie.

A jelek szerint a mai nemzedéknek egyáltalán nincsenek emlékei a kommunista időszakról, vagy csak részleges emlékei vannak, vagy egyáltalán nem tanúsít érteklődést a korszak iránt. A jelen érthető okokból elsőbbséget élvez a múlttal szemben, és képes azt pillanatnyi érdekei szerint manipulálni, ahogy nap mint nap tapasztalhatjuk.

És mégis...

Ha kezdetben úgy is tűnhetett, hogy a totalitárius múlt és a közös európai jövő kilátásainak alapos vizsgálata elsősorban a Kelet dolga, az iszlám fanatizmus által támasztott totalitárius fenyegetés, valamint Oroszország és Kína megnövekedett autokratikus terjeszkedési ambíciói elől már a nyugati hatalmak sem térhetnek ki.

Ha kritikai éberséggel szemünket folyamatosan a demokrácia álarcosbáljának igazságtalanságain, képmutatásain, frusztrációin és könnyelműségein tartjuk is, soha nem felejtethjük el, hogy mi volt ezelőtt, és mi az, ami holnap visszatérhet...

Norman Manea

Norman Manea

Norman Manea

Norman Manea

Az 1989 végén Romániában kitört antikommunista felkelés New York egyik drogosoktól és prostituáltaktól hemzsegő negyedében található szálloda nyomorúságosan szűk szobájában ért. Az ágy mindössze kétlépcsényi távolságra volt az ajtótól, de a szobában volt televíziókészülék. Az amerikai tévéképernyőkön azokban a napokban pontosan olyan számkivetettek voltak láthatók, mint én magam. 1989 őszén Haraszti Miklós magyar író követtem a Bard College ösztöndíjasaként. Rögtön az után, hogy a romániai események vezető hírré váltak, a főiskola „közönségkapcsolatok” osztálya magától értetődően használta ki az alkalmat, hogy újsütetű romániai ösztöndíjasát a zavarások kommentátoraként beajánlja az amerikai tévétársaságoknál. Nem bizonyult könnyű feladatnak. A Romániában töltött ötven év alatt, amelyből az utolsó húsz évet íróként éltem, egyetlen alkalommal sem szerepeltem televízióban vagy rádióban. Amerikai debütálásom ennél fogva szükségszerűen bizonytalan lett, csakúgy, mint a nyelv, amelyen meg kellett szólalnom. Amit viszont kommentálnom kellett, nagyon is jól ismertem. Ugyanannak az évnek a tavaszán a PEN Nemzetközi Írószövetség maastrichti kongresszusán vettem részt, ahol az amerikai delegáció tagjaként a fogva tartott romániai írók és újságírók mellett kiállás érdekében határozati javaslatot terjesztettem be. Amikor a szavazásra került a sor, Marin Sorescu előrelátóan kiment a teremből... Később feszenge magyarázódot, hogy neki vissza kell térnie Romániába, ahol a kelet-európai országokban tapasztalható mozgolódás ellenére sem lehet előre látni, hogy milyen irányba fognak alakulni a dolgok. Borúlátását utólag igazolta az erőszaknak az a hevesége, amellyel a Ceauşescu-rezsim válaszolt az utcai megmozdulásokra. Az utcai harcokról, a külföldi „terroristák” betöréséről és a halálos áldozatok számáról szóló híradások aggasztóak voltak.

Megdöbbenve követtem a televízión keresztül a Ceauşescu házaspár megrendezett, kezdetleges „perét” és az azt követő statáriális kivégzését. Utána órákon át zaklattottan róttam a Columbus Center környéki utcákat. Azt reméltem, hogy a több évtizednyi elnyomástok saját ürülékéből való „újjaszületése” és parlamenti képviselővé történő előlépése, a sajtó heves nacionalizmusa és kültekli stílusa, a közvéleménynek a militáns jobboldal felé történő egyértelmű eltolódása, csakúgy, mint az értelmiség egy jelentős részéé, amely a kétezres évek által támasztott követelményektől megriadva az 1927-es értelmiségi generáció vonzásába került, a mindent átható korrupció és nepotizmus, a szörnyűséges politikai szövetségek, a „demokrácia” demagóg retorikája és a többi és a többi.

Amikor Paul Goma egy madridi konferencián tartott, történetesen a Romániából való távozással kapcsolatos döntésem gyötrelmeit taglaló előadásomat megszakítva azt a kérdést szegezte nekem, hogy *„Miért kell abból ekkorá drámát csinálni, ha valaki elhagyja Romániát?”*, őszintén megdöbbentem. Az ehhez fűzött megjegyzése, miszerint *„En ugyan nem vagyok zsidó, de mint besszarábiai román pontosan tudom, hogy Romániát soha nem érdekelte igazán Besszarábia sorsa”,* ha lehet, még inkább sokkolt.

Norman Manea

Brucan elvtárssal folytattam, aki a megváltozott körülmények között magát a szakértő szürke eminenciás szerepében próbálta feltüntetni. Az „átmenet” egyáltalán nem indult biztatóan.

Több mint egy évvel a „forradalom” után alkalmam volt beszélgetni Soros Györggyel, aki éppen egy romániai látogatásról tért haza, és megkérdeztem tőle, hogy milyen benyomást tett rá az új román vezető, és hogy tisztában van-e azzal, hogy az általa adott pénz nagy részét a parvenü ügyeskedőkből álló új vezetői elit felé térítik el, amely vezetői elit tagjai között nem kis számban találunk olyan volt nőmenklatúristákat és államvédelmiseket, akik pillanatok alatt képesek voltak felcserélni a hazugságot a pénzre, az embert „legértékesebb tőkékéjént” hirdető és ezáltal azt még könnyebben tönkretévő ideológia üres jelmondatait az igazi pénzügyi tőkére, amely „az ördög maga”, a valódi hatalom letéteményese, egy olyan hatalomé, amely sokkal kézzelfoghatóbb, mint az, amit a hön szeretett Párt valaha is képes volt nyújtani vagy éppen megvonni. A pénzügyi befektető azt válaszolta, hogy számára úgy tűnt, hogy Iliescu rendben van, egy középkáder, aki nem jobb és nem is rosszabb, mint a többi vagy mint az ellenzék vezetőinek nagy része. Ami pedig a pénzt illeti, tisztában volt a romániai korrupció mértékével, és számolt azzal, hogy a pénz negyede eltűnik, de azt mondta, hogy ha a maradék háromnegyede célhoz ér, akkor elégedett lesz.

Norman Manea

A számkivetettek helyzete még tarthatatlanabbá vált, mint azelőtt. Ha végre-valahára szabadon visszatérhetsz oda, ahonnan egykor menekülni kényszerültél, akkor mi okozza az igazi fejtörést?

Az egyik percben még fel akartam ugrani az első haza tartó gépre, a másikban meg nem igazán. A barátaim, akik velem nagyjából egy időben hagyták el Romániát (azaz az utolsó előtti órában), mind azon a véleményen voltak, hogy még várjunk, hogy lássuk, hogy milyen irányban alakulnak a dolgok.

És megláttuk. Ioan Petru Culianu román segédlettel elkövetett meggyilkolása Chicagóban, a Păunescu és V. C. Tudor névre hallgató kommunista trubadúrok saját ürülékéből való „újjaszületése” és parlamenti képviselővé történő előlépése, a sajtó heves nacionalizmusa és kültekli stílusa, a közvéleménynek a militáns jobboldal felé történő egyértelmű eltolódása, csakúgy, mint az értelmiség egy jelentős részéé, amely a kétezres évek által támasztott követelményektől megriadva az 1927-es értelmiségi generáció vonzásába került, a mindent átható korrupció és nepotizmus, a szörnyűséges politikai szövetségek, a „demokrácia” demagóg retorikája és a többi és a többi.

Amikor Paul Goma egy madridi konferencián tartott, történetesen a Romániából való távozással kapcsolatos döntésem gyötrelmeit taglaló előadásomat megszakítva azt a kérdést szegezte nekem, hogy *„Miért kell abból ekkorá drámát csinálni, ha valaki elhagyja Romániát?”*, őszintén megdöbbentem. Az ehhez fűzött megjegyzése, miszerint *„En ugyan nem vagyok zsidó, de mint besszarábiai román pontosan tudom, hogy Romániát soha nem érdekelte igazán Besszarábia sorsa”,* ha lehet, még inkább sokkolt.

Tudtam akkor is, és ma is tudom, hogy nyilvános megnyilatkozásaimban sokkal kevésbé vagyok radikális, mint Goma, de ezenkívül tudok még valamit: ha az az „elidegenedett” személy, akivé váltam, még annál is inkább, mint ahogy azt máskor rólam gondolták, hazatért volna Romá-

niába, a hamis illúzióktól, megrázkódtatásoktól és tévedésektől amúgy sem mentes addigi életének legnagyobb baklövését követte volna el. Mondom mindezt annak tudatában, hogy pontosan ismerem, milyen árat kell fizetni az önként vállalt száműzetésért, az anyanyelvől való megfosztottságért és az életút természetes alakulásába történő kényszerű beavatkozásért.

Norman Manea

És mégis... Aki négy évtizedet volt kénytelen a romániai „létező szocializmus” bizánci körülményei között leélni, annak nem lehetnek kétségei afelől, hogy az 1989. decemberi események kiemelt jelentőséggel bírnak. Bármennyire ellentmondásosnak és kiábrándítóan tűnik az elmúlt két évtized zavaros és kapzsi átmenete egy ma még távolinak tetsző, valóban civil, demokratikus és virágzó társadalom felé vezető úton, illik egyértelmű különbséget tenni a között, ami akkor volt, és ami azután következett. Szabad választások a kétes és képmutató demagógia túltengése ellenére, szabad sajtó, még ha sokszor zsigeri és közönséges is, az utazás és az információhoz való hozzáférés szabadsága, még ha a hatóságok erőfölénye vagy a bankszámláink sokszor korlátoznak is, vagy a vállalkozói és kritikai szellem bátorítása az összes elé gördített bürokratikus és autokratikus akadály ellenére, mind-mind a gyökeresen megváltozott körülményekről tanúskodik. Belépésünk a NATO katonai szövetségébe és az Európai Unióba reményeim szerint nem csupán egy lassú és gyötrelmes felzárkózás eszközei lesznek ahhoz az Európához, amelyhez Románia mindig is vágyott csatlakozni, hanem alapjaiban és tartósan változtatja meg az ország jogi, gazdasági és katonai fejlődésének irányát.

Benyomásaim, amelyeket a 2008-as látogatásom alkalmával a fiatal román értelmiségiek legújabb nemzedékéről szereztem, meglehetősen pozitívak voltak, bár sokak számára az ígéret, amit magukban hordoznak, talán nem is minden alap nélkül, bizonytalannak tűnik.

Norman Manea

Nemrégiben a baszkföldi San Sebastiánban vettem részt a XXI. Közép-Európa szemináriumon, melyet az Európai Újságírók Szövetsége szervezett, és a „Húsz év a berlini fal nélkül: a kommunizmus összeomlásától a kapitalizmus illúziójáig” címet viselte. A kelet-európai résztvevők között volt Adam Michnik, Jiří Dienstbier, Krasznahorkai László és Monika Zgustová. Az eddig eltelt húsz év átmenetéről és e sokat szenvedett régió jövőjéről alkotott véleményük túlnyomórészt borúlátó volt. De nyugat-európai kollégáik sem voltak sokkal bizakodóbbak. Még ebből a mezőnyből is kiemelkedett azonban a magyar író felszólalása, aki rövid és meglehetősen indulatos kirohanásban bírálta saját hazáját.

Nem állítom, hogy e kiábrándult elemzéseknek érdemben ellent tudnék mondani, és nem is tettem ilyet.

A múlttal való összevetés, úgy vélem, továbbra is elengedhetetlen. Csak remélhetjük, hogy kételkedésünk, kiábrándultságunk és keserűségünk mind átmenetiek, amelyeket már a lehető legközelebbi jövő fejleményei zárójelbe tesznek.

Norman Manea

New York, 2009. augusztus 13.

VARGA Csaba fordítása

EGY MEGVETETT FORRADALOM MARGÓJÁRA

Nem figyelemre méltó tény-e, hogy két homlokegyenest ellenkező pályán mozgó gondolkodó, mármint Alain Badiou és Hannah Arendt, egyként állítja: a 20. század a háború és a forradalom korszaka?¹ Hiszen amíg az első az eloldódás (*déliason*), addig a második a kötés mozzanatában pillantja meg a politika lényegét?

Nem azt hangsúlyozzák-e mindketten, hogy a háború és a forradalom örvénylése mögött az említett században nem pusztán az adatok tömkelegét, a médiák által közvetített eseményeket, hanem egyfajta világlátási mintát, ha úgy tetszik, „paradigmát”, kell látnunk, amely magyarázó erővel bír, hiszen megvilágítja a politikai nyelvünk alakulását, a világhoz való viszonyulásunkat?

És nem hívja-e ki ezen gondolkodási irány, amely széttephetetlen összefüggést lát a politika, valamint a háború/forradalom jelensége között, a liberalizmust, amely a civil társadalom és a jogállam fogalmaival „háborúban áll” magával a háborúval?²

A háború és a forradalom kettőse mint különös vonatkoztatási ponthalmaz a 20. században, erről van itt szó. Mind a háború, mind a forradalom ott és akkor valamilyen *végső* aspektust idézett: az *első* a teljessé váló megsemmisítést, a *második* a beteljesülő, mindenkire kiterjedő, feltétlen, hiánytalan felszabadulást anticipálta.

A háborúban militáris *ellenségek* néznek egymással szemben, ám ha a háború valóban paradigmává válik a 20. században, akkor az ellenség-logika ott kísért a történelem színterén fellépő forradalmárok attitűdjében is.

És amennyiben a korabeli gondolatokat firtatjuk, azt látjuk, hogy Karl Kautsky, a munkásmozgalom nagy hatású elméletirója, adott nyomatékosan hangot annak a gondolatnak, amely egybekapcsolta „a mi korszakunk forradalmát” a háború³ folyamataival: tudható, hogy még Lenin is, aki először tisztelője, majd később ádáz kritikusa a *Neue Zeit* főszerkesztőjének,⁴ Kautskyra hivatkozott akkor, amikor a háború⁵ és a forradalom konceptuális viszonyát boncolgatta. Maga Lenin 1914 eseményében, amelyet Bergson egyszerre valószínűnek és lehetetlennek minősített, a háború előtti, általánosan elfogadott, szociáldemokrata meggyőződés megerősítését pillantotta meg, különösképpen az 1912-es bázeli kiáltványt tartva szem előtt (annak ellenére, hogy az I. világháború nacionalista forgatógáiban a Kautsky által befolyásolt II. Internacionálé egyszerűen szétesett).

Kautsky ugyanis 20. század kezdete óta megjelentetett könyveiben (úgyszólván egy hegeli gondolatot variálva) azt az állítást hangsúlyozta, hogy megérett a forradalomra vonatkozó idő, minthogy rögzíteni kell a lassan kibontakozó, kevésbé látható, ám előre-araszoló „forradalmi változásokat”, amelyek meghozzák „a háború és a forradalom” újabb ciklusát. Kilátásba helyez egy újabb időszak-

1 Persze nem arról van szó, hogy ezzel kimeríteném azoknak a sorát, akik a háború felől értelmezik, és nemcsak a 20. századot. H. Joas, W. Knöbl, *War in Social Thought: Hobbes to the Present*, Princeton University Press, 2013. A polgárháború koncepciója különös szerepet játszik Foucault-nál is, mondjuk.

2 M. Vatter, *La politique comme guerre: formule pour une démocratie radicale?*, *Multitudes*, 2012, 2(9): 101–115.

3 Hannah Arendt a háború és forradalom kapcsán Lenin jóslatáról beszél, mármint arról, hogy a háború és a forradalom politikai tényezőként maradtak fenn, de nekünk tudnunk kell, hogy Lenin mennyire támaszkodott Kautskyra, H. Arendt, *A forradalom*, Bp., 1991, 11.

4 Hiszen később Kautsky már „szabadalmaztatott” és „renegát” marxistának minősül.

5 Hogy lerövidítsem: a „háború volt a forrása mindannak, amit a XX. század hozott, beleértve a demokrácia megkerülését, és a genocidi-umot”, L. Canforra, *Democracy in Europe*, Blackwell, 2006, 12.

kaszt, amely újfent átrendezi a háború és a forradalom viszonylatát, és ezzel felgyorsítja a kapitalizmus bukását. Az előző korszak Kautsky szerint 1789 és 1871 között húzódott, most viszont, amikor a termelőerők fejlődése iszonyatos gyorsasággal megy végbe, a kommunikációs technológiák pedig újfajta globális hálózatokat hoznak létre, sajátos világtörténelmi helyzet alakul ki, amely egyúttal módosított taktikát igényel a munkásmozgalom részéről.

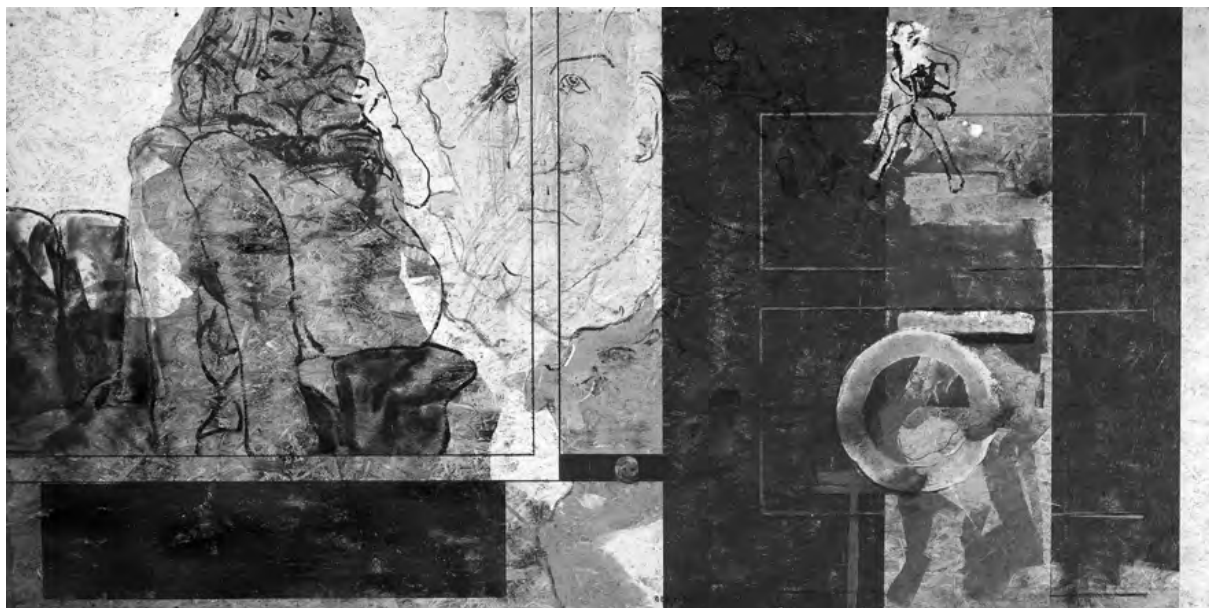
A szociáldemokrata politikus, aki nélkül a „marxizmusnak” nevezett doktrína nehezen alakult volna ki, ellentmondást nem tűrő módon elvetette a gondolatot, miszerint az osztályantagonizmusok ereje lanyhult volna az új század hajnalán: ellenkezőleg, az imperiaлизм, a kartellizáció és a kísérő jelenségek azt jelzik, hogy az osztálykonfliktusok nem-sokára forradalmi szintre fognak emelkedni. A munkások olyan értelmezési erőre, érettségre tehetnek szert, amely majd a forradalomig hevítheti őket. Mindebben, folytatja tovább, az oroszokhoz különös szerep rendelődik hozzá.

Nem követem azonban tovább Kautsky gondolatmeneteit, és nem próbálkozom az-za, hogy elemezzem gondolkodásának egyéb idevágó aspektusait, igaz, később még néhányszor vissza kell térnem hozzá. Legfel-

jebb azt jegyzem meg, hogy Kautsky ez irányú gondolatainak értékét módfelett csökkenti a természettudományok mintájára formált szükségszerűség-fogalom: e szerint a forradalom a szükségszerűség logikája alapján megy végbe. Hovatovább Kautsky kijelenti, hogy a szociáldemokrácia ugyan forradalmi (és nevelő) párt, de nem idézi elő a forradalmat: vagyis nem munkálkodik azon, hogy előkészítse a forradalmat, nem fejleszt ki robbantó energiákat, hogy radikálisan megváltoztassa az erőviszonyokat, de a forradalom kérlelhetetlen kitörését az ellenfelek sem tudják megakadályozni.⁶

A szociáldemokrácia hajótörése után azonban azok, akik Kautskyval szemben nem akarnak lemondani arról, hogy elébe menjenek a forradalomnak, a szociáldemokrata elgondoláshoz képest másfajta ösvényen mozognak. Szembeszökő, hogy adódnak olyan fontos pillanatok, amikor Lenin, aki hosszú ideig Kautsky nyomdokaiban járva alakítja gondolkodását, a szükségszerűség leegyszerűsített modelljével, a szociáldemokrata kvietizmussal szemben felfedezi a *kontingencia* teremtő szerepét. Pontosabban az „*alkalom*” kontingens meghatározottságra utal, amely „váratlanul”, „meglepetésszerűen” buk-

⁶ K. Kautsky, Ein sozialdemokratischer Katechismus, *Neue Zeit* XII, 1893/94, Bd. I, J6X.

kan fel a történelem talaján, és mintegy felébreszti a „szunnyadó tömegeket”. A történelem és a forradalom esetében is közös ismeretőjeleket kell megfigyelni: mind a történelem, mind a forradalom jelenségeinek gazdagsága felülmúlja akár a legnagyobb képzelettel rendelkező élcsapatokat is, az ő képzeletük felől sem magyarázhatók a forradalom sokrétű eseményláncolatai. A forradalom és a történelem „csele”, hogy a felfokozott szubjektív megfeszítettségükkel, a szubjektív garancia keresésével meghaladják a létező pártok képzeleti erejét: míg a szociáldemokrácia lényegében befagyasztja a forradalmi szubjektivitást, addig Lenint gondolkodásának sodrása az *alkalomból* kinövő szubjektivitás elképzelése felé viszi. Ezen szubjektivitás kitüntetett formái pedig az akarat, a szenvedély és az imagináció.⁷ Ezek nélkül nincs forradalom mint a történelem ütemmozgását meghatározó esemény. A forradalmat (amelyet a hirtelen váltás, az ugrás metaforáival szokás leírni megannyi helyen) éppúgy kell elgondolni, mint ahogy Bergson érzékelt 1914-et, vagyis mint egyszerre váratlan és valószínű eseményt. És az alkalom fogalma ezt jelzi.

A forradalmár helyzete *instabil*: a forradalom kiszámíthatatlan, ugyanis a különféle irányokba sodródó, visszaesésekkel teli menete, amelynek temporalitása nem mérhető az egymásutániságra alapozó időfogalommal, meghalad minden tudást, így a forradalmár tudását is, aki ugyanakkor *szubjektív* megbizonyosodást keres – Lenin állítása, miszerint a marxizmus mindenható, mert pontos, ténylegesen nem más, mint egy ilyen szubjektív garancia azonosítása.

És még ha nagyon is jól tudjuk azt a tényt, hogy a bolsevik pártot militáns-rendteremtő-erőszakgerjesztő fellépése milyen rettentés tévösvényekre kényszerítette, akkor is látnunk kell, hogy csillogott más is: itt azt látjuk, hogy még a legjobb élcsapatra is az a feladat hárul, hogy elkapja az alkalmak konfigurációit, és ezek nyomaiból kiolvassa az objektív lehetőség folyamatait. Vagyis nem ak-

kor ragadjuk meg a lényegét, ha az élcsapatot azzal a történelmi feladattal bizzuk meg, hogy ráerőltesse a munkásokra/proletárookra a történelem célirányos tudatát.

Világos, hogy Lenin ezen észjárásából nem egy determinizmus-alakzat, hanem egy történelmi jellegű *lehetőségtér és a forradalomra irányuló vágy*⁸ hámozható ki, amely jellemzi majd az 1914 után kibomló poszt-szociáldemokrata forradalom-filozófiát. *Háború és forradalom viszonylatát célszerű a kategóriává alakított alkalom felől ábrázolni*. És ezt hivatott alátámasztani az etapokra való felosztás gesztusa, a periodizáció, amelynek a forradalom vonatkozásában nem konstatáló, hanem *stratégiai* szerepe van. Egyszerre létezik, mint jelenkor-*diagnózis* és jövőre utaló *prognózis*. Nem véletlen, hogy a stratégia (és a taktika) kérdése a munkásmozgalom központi kérdésévé válik a múlt század elejétől fogva,⁹ egyáltalán nem függetlenül a háború paradigmájától. A munkásmozgalom dinamikájának távlatában Badiou, aki beállítottsága okán mindig gyanúperet táplál az általánosságig tágított történelem-fogalommal szemben, a következőt írja: „Csak történelmi korszakok, historizációk léteznek. Amikor mi kommunisták... a folyamatban lévő periódust jelöljük ki, akkor azt az előző és a következő korszakhoz képest határozzuk meg.”¹⁰ Még a háború és a forradalom újabb hullámát előlegező, profetikus diskurzust művelő, Kautsky is ezt teszi, noha persze a szociáldemokrácia kolosszális bukása és a felárgoló nacionalizmus előtti letérdepelése beárnyékolja az ő gondolkodását is.

Valójában a háború és a forradalom egybekapcsolása akkor lesz teljes, ha hozzácsatoljuk az említett kategóriapárhoz a *válság* fogalmát is. Forradalom és válság: nagyon is a modern kortudaton belül mozgunk. Mint ahogy a forradalomra, úgy a válságra való vonatkoztatás is a modernség körüli diskurzus konstitutív sajátossága marad, még ha sokszor ellenérzést vált is ki a válsággal kapcsol-

8 Ezt a fogalmat többen is használják (pl. Foucault).

9 D. Bensaïd, *Stratégie et politique. De Marx à la IIIe Internationale*, in *La Politique comme art stratégique*, Antoine Artous (ed.), Paris, 2011.

10 A. Badiou, *Théorie du sujet*, Paris, Seuil, 1982, 110.

7 Lenin, „Baloldaliság” – a kommunizmus gyermekbetegsége, Bp., 1971, 124.

latosan tapasztalható többletbeszéd. A forradalom és az (el)döntésig vitt válság (ha más nem, úgy Koselleck ismert érvelése mintaszé-
rűen rávilágít e relációra) révén osztódnak el a történelemben a folyamatosság és a diszkontinuitás jelentései. Ha a temporális szakaszolás nélkül tényleg nem képzelhető el a kommunista magatartás (ahogy azt az imént szóba hozott francia filozófus mondotta), akkor az a válság által felszínre hozott tendenciák taglalása nélkül aligha juttatható érvényre. Több mint tünet, hogy Lenin, aki korábban is kitartóan egy kötegbe fonta a forradalom és a válság fogalmait, 1917 februárja és októbere között különösen erőteljesen *forradalmi válságról* beszél, és egyértelműen leszögezi, hogy nem lehetséges eljutni a forradalomhoz „általános nemzeti válság nélkül”.¹¹

A forradalmár az a személy, aki döntést hoz a válság kimenetele kapcsán.

Mármost az I. világháború kontextusa nemcsak a munkásmozgalom, hanem, természetesen *mutatis mutandis*, a jobboldal számára is különös mozgásteret jelentett. Olyan krízisfolyamatot nyitott meg ugyanis a háború a jobboldali értelmiségiek számára, amelynek legígéretesebb kifutása a burzsoá racionalizmustól való megszabadulás lehetett. Így a *Kriegsideologie* (Thomas Mann) és a „*meditatio mortis*” beszédmódja kerekedett felül,¹² amely ellensúlyozni hivatott a burzsoá, álszent biztonságkultuszt, az iparkodó kispolgári habitust, az erények híján lévő számító magatartást: Ernst Jünger eléggé élesen megfogalmazza, azaz kikiáltja, hogy helyesebb dolog bűnözőnek, mintsem burzsoának lenni. A Nyugaton rajta van a burzsoá civilizáció átka, és csak a háborúban való részvétel, valamint a háborús tapasztalat elsajátítása kínálhat kiutat a válságból. A deszublimaló háború, azaz a háború kínálta fordulat nélkül, amely lehetővé teszi az egyfajta erőszakszükséglet kielégülését, a nyugati emberek nem tudják kitépni magukat a lealacsonyító burzsoá keretek szorításából. Vissza

11 Lenin, „Baloldaliság” a kommunizmus gyermekbetegsége, Bp., 1971, 108. D. Bensaid, The Notion of the Revolutionary Crisis in Lenin (1968), *Viewpoint Magazine*, 2014, 5.

12 Domenico Losurdo, *Heidegger and the Ideology of War: community, death and the West*, Humanity Books, 2001, 23.

kell helyezni jogaikba az áldozatvállalást, a karizmatikus jellegű magatartást, amelyek túlmutatnak a szűk egyéni látókörön, és ellen kell állni a burzsoá egyént transzcendáló erők demisztifikálásának.

Felbolydult tehát a modernség, minden vonatkozásban. Mégis, milyen talajon sarjad a válságtapasztalat?

Még ha nem is tudunk kellőképpen elmélyedni a kérdéskörben, amely szerteágazó összefüggéseket foglal magában, állást kell foglalnunk. Amint tudjuk, az itt említett baloldali hagyomány az *imperializmus* fogalmával írja le azt a nemzetközi szinten kibomló érdekkövetést, hatalmi konfigurációt, gyarmatosító beállítottságot és területi terjeszkedési logikát, amelyről amúgy a szociáldemokrata orientáció is sokat értekezett (noha, legalább futólag említeni kell, hogy nem felel meg a valóságnak, miszerint csak „kommunista” vagy éppen baloldali beállítottságú imperializmuselmélet létezett, emlékezzünk csak Arendtre).

Ezen hagyomány *egy része* úgy gondolta, hogy az imperializmus és a vele párban járó

hódítás új jelenségnek bizonyul, amely egyúttal újrajrja a kapitalizmus jelenségrendszerét, azaz megtestesít egy új stációt a kapitalizmus történetében. A *másik része* pedig úgy vélekedett, hogy az imperializmus már eredendően a kapitalizmus belső jelensége, azaz csak eleve létező tendenciák kifejeletként jön létre – vélhetően az utóbbi vélemény találja el a lényegét. Mindenesetre ezen baloldali hagyomány ismérve, hogy számára az „imperialista háború” a kapitalizmusban gyökerező *szerkezeti minták* megnyilvánulását jelenti.

Másképpen megfogalmazva, és immáron a konceptuális terep felé elmozdulva, ezen tradíció visszautasítja a „liberális béke”¹³ tézisé, miszerint a liberális szabályok közé szorított kapitalizmusban arányosan csökken a katonai tényező szerepe, amelyet felvált majd a koegzisztáló-cserélő-kereskedő emberek nemzet feletti közössége. A piaci racionalitás értelmet visz olyan területekre, amelyet korábban a militarizmus tartott fogva. Ez a gondolat nagy előszeretettel hivatkozik a 19. században megvalósuló hosszú békeidőszakra, mint perdöntő bizonyítékra, ám nehézségekkel találja magát szemben akkor, amikor magyarázattal kell élni annak kapcsán, hogy 1914-ben úgymond meglepetésszerűen hogyan is bontakozott ki egy apokaliptikus méretekig kiéleződő, megrázkódtatásszerű „mészárlás”, hogyan állítódott fel a „vágóhíd”, hogyan lobbant lánggra az erőszak, amely számadatokká egyszerűsítette az emberi lényt, és nevetségessé tette a haladásba vetett bizalmat.¹⁴

Nem érthetjük az I. világháború *utánját*, a forradalmi ténykedés hatalmas lendületét a háború befejeztével, ha nem vesszük figyelembe, az idevágó „európai polgárháború” tényét. E fogalmat tévesen a sok port felkavaró Ernst Noltehez szokás kapcsolni, holott a híres trockista történész, Isaac Deutscher

Trevelyan-előadásában a német történészhez képest már jóval korábban élt a fogalommal.¹⁵

Nolte közismerten úgy képzelte, hogy a náciizmus: replika. Azaz válasz az 1917-ben megkezdett „osztályalapú mészárlásra” a „faji genocídium” révén. Miközben a bolsevikok az emancipáció útját egyengették, megnyitották az európai polgárháború poklának a kapuit: az, ami 1917 után következik, a bolsevik erőszakosorozatból hüvelyezhető ki.

Mindeközben ne felejtjük, a „polgárháború” *konvergál* a forradalom fogalmával: minthogy a forradalom antagonisztikus felek erőterében játszódik le, hagyományosan egybeesik a polgárháborúval (az itt már szóba hozott Koselleck sokat mond erről a kérdésről). Az imént említett európai polgárháború háttérében a forradalmaktól és a forradalmi keretek között kiéleződő polaritástól, a hőmpölygő tömegek felindultságától, a „has lázadásától”, a nyomorúságot tapasztaló emberek lázalmaitól, (az állítólagosan) a predesztinált nehezteléstől vezérelt „lenti”, alacsony sorban tengődő emberektől való folytonos *félelem* munkál. Ez a félelem mélyen gyökerezik az uralkodó osztályok érzelemháztartásában,¹⁶ úgyhogy a modern politikai kavargás elképzelhetetlen félelempolitika nélkül.

Ha a háború és a forradalom kontextusában mozgunk, úgy bizonyos, hogy Nolte félrevezet bennünket akkor, amikor 1917-et emeli ki, és a bolsevik fellépést minősíti *prima causának*: 1914, a híres „júliusi krízis”, már eleve az „európai polgárháború”, a polarizált relációk jegyében alakult. Gramsci írja, egyébiránt Hebbelre hivatkozva, kordiagnózisában, hogy élni annyi jelent, mint *állást foglalni*, azaz „kifeszítettségben” élni, és hogy mennyire rühelli a közömbösségbe beletemetkező embertípust. Viszont, hála a kor tendenciáinak, léteznek olyan fermentáló erők, amelyek fáradhatatlanul felbontják a társadalmi aggregátumok kikristályosodását, aminek folytán *maga az élet* lesz a forradalom hordozója.

13 M. Dillon, J. Reid, *The Liberal Way of War, Killing to make life live*, Routledge, 2009. M. Neoclaus, 'O Effeminacy! Effeminacy!' War, masculinity and the myth of liberal peace, *European Journal of International Relations*, 2011, 19(1) 93–113.

14 Ch. Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, London, 2012. És különösképpen A. Tooze, *Capitalist Peace or Capitalist War? The July Crisis Revisited*, in *Cataclysm 1914 The First World War and the Making of Modern World Politics*, Ed. by A. Anievas, Leiden, Boston, 2015, 66–96.

15 I. Deutscher, *The Unfinished Revolution*, Oxford University Press, 1967. Az európai polgárháború aspektusairól – Európán kívül D. Losurdo, *War and revolution: rethinking the twentieth century*, Verso, 2015.

16 É. Balibar, *La crainte des masses*, Paris, 1997.

Ez megfelelő lenyomata az antagonisztikus erők konfigurációjának, a kirajzolódó átfogó konfrontáció jelentéseinek. Maga az I. világháború szemlélhető úgy, mint a különféle egymást erősítő, egymásra vonatkozó polarizált konfliktusok eredője, sűrítődése. Arno Mayer nevezetes értelmezése például – amely szerint, dacára az ipari modernitás fellendülésének, a tőkés modernizációnak, a premodern/feudális alanyok, az arisztokrácia, a katonatisztek, a személyi függés erős jelenlétét kell kimutatnunk az I. világháború kibomlása kapcsán – nélkülözhetetlen. Ám ez csak egy szelete a szerteágazó kérdéskörnek, azaz a halmozódó konfliktusformáknak, amelyek megvilágítják az I. világháború során felizzó szociális dinamikát.¹⁷ A mindent eldöntő háború nevében 1914-ben óriási mozgósítást hajtottak végre, azaz egybeterelték a tömegeket, akik majd nyersanyag gyanánt hullanak a csatatéren, miközben éppen ebben az évben különösen kiéleződtek a belpolitikai feszültségek. Szokás ezt, megtévesztő módon, háttérbe juttatni, hiszen tapasztaljuk, hogy a különféle tolmácsolások egyoldalúan és nagy előszeretettel ecsetelik a tényt, hogy a háború kitörése milyen osztatlan lelkesedést váltott ki, valamint hogy a tömegek önfeledten feloldódtak a nemzetféltes gyakorlásába.

Ami persze azt az állítást hivatott aláúcolni, hogy a nemzetféltes mindig maradéktalanul felülírta a szociális szolidaritás érzületét.¹⁸ Azonban, a nemzeti jellegű gigantikus mobilizáció ellenére az osztályharc egyre intenzívebbé vált a háború folyamán, a tömeges sztrájkok megannyi munkást mozdítottak meg, a háború végén pedig óriásit nőtt a szakszervezetek száma.¹⁹ Az uralkodó osztályok szinte beszorultak a félelem által behatárolt keretekbe: a fokozódó szociális nyugtalanságból fakadó mozgások, a szegények mozgolódó tömegei súlyos aggodalmakat keltettek, és ijedelmet okoztak a fent levők-

ben, a szaporodó sztrájkok hullámverései pedig nem szűntek meg fenyegető erőként fellépni. Egyszóval, a forradalom kísértete járta be a világot, és a vonatkozó félelem/rettegés nem szűnt meg, annak ellenére sem, hogy a nyugati országoknak 1919 után sikerült visszaállítaniuk a háború előtti *status quo*-t, és valamifajta konszolidációt is elértek. Majd a húszas évek végén beálló válság fogja ismét látványosan felpörgetni a konfliktusközvetített mozgásokat, ami persze a *befejezetlen* I. világháború tényéből adódik.

És az „európai polgárháború” távlata magyarázza, hogy „a francia szocialista elnöknek Millerand-nak, aki a trianoni béke logikáját követte, nem volt problémája a (Horthy által) fémjelzett diktatúrával”,²⁰ azaz a tényt, hogy az uralkodó osztályok mily megnyugvással és meglelégedéssel fogadták az ellenforradalmak kibontakozását. A forradalmat, mint a modern kor meghasonlását, az ellenforradalom hajtóerejével, rendteremtő kapacitásaival lehet legyőzni, akár vállalva boszszúálló beállítottságának következményeit is. Ezt gondolták. Valamint az említett polgárháború révén világítható meg, hogy olyan személyek, mint Winston Churchill, miért voltak képesek elismerő szavakat kimondani fasiszta vezetőkről, hogy miért bennük látták a fennálló rendet megbolygató forradalommal szembeni hatékony ellenszert, hogy miért vélték úgy, hogy a világnak a fasiszmus ellenforradalmi lendülete révén lehet túltennie magát a forradalmak okozta zavarodottságon és sebeken – ez nem valamilyen szeplős ezen politikusok arcán, hanem egy osztálykonstelláció keretén belül megnyilatkozó világos pozicionálódás.

*

Háború és forradalom, európai polgárháború, a forradalomtól való félelem és a forradalom gyűlölete – ezen aspektusok fogják közre a magyar Tanácsköztársaságot is. Azaz

17 J. R. Pauwels, *The Great Class War 1914–1918*, James Lorimer & Company Ltd., Publishers, 2016.

18 S. Halperin. 2004, *War and Social Change in Modern Europe: The Great Transformation Revisited*, Cambridge: Cambridge University Press, 56.

19 G. Hardach, *The First World War, 1914–1918*, Berkeley, CA: University of California Press, 1977.

20 Canforra, *ibid.* 154. Persze nem felejtendő: Millerand-nak otthon szembe kellett néznie a sztrájkokkal, Maier, Ch., 1975, *Recasting Bourgeois Europe: Stabilization in France, Germany and Italy in the Decade after World War*, Princeton: Princeton University Press.

az *alulról* jövő forradalommal szembeni ellenszenv és neheztelés munkál itt, amely *in potentia* felszámolhatja a létező alá- és fölérendeltség rendszerét – elvégre rendpárti egyéniségek is keresik az alkalmat, hogy lánzsát törjenek, ám jellegzetesen a *felülről* irányított, ellenőrzött forradalom mellett (annak idején Pétain marsall *Révolution nationale* címmel programot hirdetett meg, sokkal később, Ronald Reagan is forradalom után kiáltott, nemrégiben még a fiatalos *élan*-t produkáló Macron is forradalmat előlegezett).

Ám vissza a Tanácsköztársasághoz. Kezdjük a sajátos csomóponttal, a *párttal*. Újfent felébred ugyanis az a megvetéssel elegyedő ellenszenv, miszerint 1919-et az önfelhatalmazó, a történelmi beavatottságban tetszelgő bolsevik párt pecsételte meg, amely úgymond világtörténelmi küldetést teljesített. Erre aztán még ráépül az állítás, hogy a vonatkozó pártforma már eleve bolsevik gyökerekből táplálkozott, márpedig ezen pártalakzat létezése már a priori módon, azaz eredendően is diszkreditáló jellegű, hiszen intézményesíti a forradalom nevében zajló erőszakot, az autokratikus fellépést, a pervertált hatalmi igényt, és érvényre juttatja a monolitikus egységből fakadó ellenőrzést.

Ha mindössze ennyivel elintézhető lenne a kérdés, akkor könnyűnek tűnik a feladat. Aki azonban így gondolkodik, az túl gyorsan szeretne túljutni mindenfajta dilemmán. Azt legfeljebb csak röviden jelezhetem, hogy milyen hatalmas (ugyanakkor elfeledett) és sokfelé mutató vitasorozat fűződik a kommunista pártforma, az egység és a szervezettség, a szervezett politika kérdésköréhez.

A tét: óriási. Lukács György, mondjuk, egyenesen azt jelentette ki, hogy a politikai állásfoglalások sorsa a szervezeti kérdésen áll vagy bukik.²¹ A párt *beavatkozási* alakzat, megszilárdítja a választott irányulást, kollektív tudást és erőt artikulál, stratégiai és analitikai munkálatokat végez a történelem terepén, intellektuális teljesítményeivel, kollektív tudatalakításával feloldja a megalvadt

társadalmi részecskéket, majd fúziót és koordinációt testesít meg, amely felülmúlja az egyéni törekénységet. Szervezett állásfoglalás-választást jelent a hebbeli értelemben, amely elnyerheti Gramsci²² tetszését is, hiszen az ilyképp értelmezett párt megnyitja a szubjektív ténykedés hatalmas terét.

A párt létezésére *először* is azért van szükség, mert az összeomlás-elmélet, amely lényegében a kapitalizmusba beleírt (várt) szuicidális tendenciákat azonosítja, nem felel meg a valóságnak. *Másodszor*, aligha várható, hogy a tömegek spontaneitása előrehozza a kommunizmus eljövételét. De tévúton járunk ha vissza- és előremenőleg ráerőltetjük a bolsevik párt koncepcióját, mármint a hivatásos, fegyelmezett, illegalitásban fellépő, „paramilitáris” forradalmárok működése által kirajzolt modellt, az állam és a párt egybetömörülését valló elgondolást, a radikális baloldal *minden* pártformájára.²³ Így bizonyos, hogy a Tanácsköztársaságra álságos dolog a mindenható-tervező bolsevik párt képletét rávetíteni, hiszen a „magyar párt létrejötté, mint az oroszé, csak bukott forradalom után volt lehetséges”.²⁴

A post-festum, a forradalom után megvalósuló bolsevizálódás beállta: és ez nemcsak a magyar esetre érvényes.

És ha hátratekintünk, akkor azt látjuk, hogy Marx és Engels nem az adekvát elmélet vagy a történelmi szükségszerűséget közvetítő tudatos-aszketikus forradalmártípus vagy a zárt tömegpárt felől ragadják meg a (proletár) párt²⁵ létezését. Számukra a párt a történelem talaján sarjadó osztályantagonizmusok sűrítménnye, és a jelenre irányuló politikai konfiguráció konkrét kifejeződése kon-

21 G. Walker, *The Body of Politics: On the Concept of the Party, Theory & Event*, 2013, Vol.16, 4. A. Badiou, *Peut-on penser la politique?*, Paris, 1985, 57.

22 Persze nem véletlenül emlitem Gramscit, érdemes lenne foglalkozni a párt mint kollektív értelmiség kérdéskörével, J.-M. Piotte, *La pensée politique de Gramsci* [1970] (Montréal, 2010), 67–121.

23 M. Johnstone, *Marx and Engels and the Concept of the Party*, *Socialist Register*, 1967, 121–58. <https://www.marxists.org/archive/johnstone/1967/xx/me-party.htm>; J. Camatte, 1961, *Origin and Function of the Party Form*, <http://www.marxists.org/archive/camate/origin.htm>

24 Lukács György, *Önkritika*, in *Történelem és osztálytudat*, Bp. 1971, 62.

25 M. Rubel, *Remarques sur le concept de parti proletarian chez Marx*, *Revue française de sociologie*, 2–3, 1961, 166–76; Marx egyik levelében a „komplex történelmi értelemben vett pártról” beszél, és elvet minden olyan elképzelést, amely valamifajta élcsapatra hasonlítana, Marx, *Letter of 29 February 1860 to Ferdinand Freiligrath*, MECW 41: 82.

junkturális aspektusokkal. A kapitalizmus konfliktusaiból kihasadó munkásmozgalom nem „marxista” és nem valamilyen doktrína hordozója, hanem önálló pályákon mozgó politikai szubjektivitás. A párt pedig olyan kötőerő, a történelem és a politika keresztmetszetében kialakuló szervezeti forma, amely az antagonizmusok taglalásának erőterében mozog, de nem a dialektikus materializmus vagy valamilyen „progresszív eszmény” végrehajtója, amely elkülönül a tömegektől, és eme fegyelmezett elkülönültségében mozdítja előre a történelem kerekeit, valamint szolgáltatja a világnézet elemeit. Ahogy *A Kommunista Párt kiáltványából* kihámozhatjuk: a „kommunisták” nincsenek fölérendelt helyzetben a munkásmozgalommal szemben, és azon fáradoznak, hogy „támogassanak minden forradalmi mozgalmat”, és szövetkezzenek a „világ demokratikus pártjaival”. Minderre nem lehet ráhúzni a bolsevik párt koncepciójának zubbonyát.

Marxék ugyanakkor szembetalálkoznak a *kettős könyvelés* kérdésével: a párt egyszerre belül és kívül van a kapitalizmuson, része a kapitalizmus dinamikájának, azaz szituált-sága a kapitalizmus törvényeihez, felosztásaihoz kapcsolódik, egyszersmind transzcendálni hivatott is a kapitalizmust. A kérdés aztán sokféleképpen variálódik: hogyan harcolni a parlamentben *a parlament ellen*, hogyan élni a parlamentarizmussal, amely defenzívát jelent,²⁶ de főképpen *hogyan munkálkodniuk a párt tagjainak a pártformáktól való végleges megszabaduláson?*

Akadnak olyan elméletírói is a forradalmi baloldalnak, mint Amadeo Bordiga, akik számára a párt kiegyenlíthető a programmatizmussal, a helyes elmélet hűségese követésével, és akik a pártra úgy tekintettek, mint az eljövendő kommunizmus párlatára.²⁷ De itt, a Tanácsköztársaság kapcsán, arra helyezük a hangsúlyt, hogy a párt lényege abban mutatkozik meg, hogy felszámolja nemcsak önmagát, hanem egyúttal mindenfajta pártalak-

zatot is. Az a kitétel, hogy a párt szigorúan eszköszerepre rendeltetett, pontosan ezt jelenti. Fredric Jameson egy sokat emlegetett gondolatát parafrázálva: *a párt az eltűnésben tetten érhető közvetítő, olyan közvetítésre rendelt ágens, amelynek lényege az eltűnés.*

A párt felveszi a harcot a kapitalizmus talaján a kapitalizmus ellen a forradalommal szított elemzés-kritika következetes, kitartó működtetésével. Nem érdemes ezt *en bloc* összetéveszteni a „konspirációra” berendezkedett bolsevik koncepcióval, amelynek folytonosan felőtlő veszélye, hogy „helyettesítésre ítéli” a közöny okán lecsendesült tömegeket – ezt a veszélyt amúgy a lenini politikát kritikailag fontolgató Trockij már 1904-ben felvázolta.²⁸ A kommunista párt, amely öntagadással teremti meg az emancipáció feltételeit, azaz *saját negációját ruházza be az emancipáció folyamataiba*: a Tanácsköztársaságban részt vevő, koronatanú Lukács György és Sinkó Ervin reménye. A pártot a történelem mozgása hívja életre, ám el is tűnik a történelem forgatagában, méghozzá azok ténykedése révén, akik megragadják a történelem kínálta lehetőségeket.

Az, hogy Lukács oly erőteljesen kidomborítja, hogy ez illetően módon kibontott (kommunista) politika és burzsoá politika között nem tehető egyenlőségjel, hogy a kettő között minőségi különbség rejlik, nem ideológiai szóvirág. Eszmei látóhatárán nem a burzsoá politika keretei között megszerzendő nyereségek vagy a kliensrendszerben elérhető nyereségek szerepelnek (a „párt szónak egészen más értelme van, mint eddig volt”). Az anticipált kommunizmuseszmenyt ugyanis csak *filozófiailag* lehet érteni, csak a *filozófia* felől közelíthetünk a kivetített kommunizmus-hoz és a vonatkozásában megjelenő politikához. Hogyan is lehetne, mondjuk, a proletariátus *antiszociológiai* fogalmát érteni, amely hasadást, eltolódást jelent minden pozitíve létező renddel szemben, ha nem a filozófia távlatában?

26 Lukács, *ibid.* 101.

27 Lukács pártelmélete is kínál hasonló elképzeléseket, miszerint a párt testesíti meg *ante litteram* a „szabadság birodalmát”, a testvériség- és szolidaritásvezérelt együttlételet, *ibid.* 16.

28 E. Mandel, *Substitutionism and Realpolitik: The Politics of Labour Bureaucracies in Power and Money: A Marxist Theory of Bureaucracy*, London, 1992, 103–153. Lih, *Lenin Rediscovered*, 2005, MacMillan, 2005: 510–17. Walker, *ibid.*

Nem akar ki, hanem a konzervatív gondolkodás egyik legjelesebb képviselője, az egyébként a platóni politika-filozófiát sokoldalúan tolmácsoló Leo Strauss írja: „a kommunizmusnak a nem-kommunizmussal szembeni fölénye (*superiority*)... a filozófiának a nem-filozófiával szembeni fölényét tükrözi vissza”.²⁹

Jegyezzük meg jól ezt a platóni filozófia anyagán átszűrt kategóriát: a filozófia és a kommunizmus *párhuzamosan* kibontakozó fölénye. Azaz a kommunizmushoz vezető latorja csak filozófiai elemekből készülhet.

Csak így érthetjük meg Lukács állításait, vibráló megjegyzéseit, történetfilozófiai beszédmódját. Például azt a megfogalmazást, amely egy történelmi *danse macabre*-t vetít ki, és a görög tragédia egyik legfontosabb alakját idézi. Noha azt a veszélyt kockáztatva, hogy ezáltal a kapitalizmus *kontingens* végkifejtését felcseréli a *sorssal*: „a kapitalizmus végső virágzása egy iszonyú haláltánc jellegét ölti magára: oidipuszi út ez az elkerülhetetlen sors felé”.³⁰ (Egy részletes szövegelemzés mutathatná ki az „Oidipusz” alakja és a „társadalmi vak erők” meghatározása közötti homológiákat, azaz a vakság történetfilozófiai szerepkörét Lukács esetében.) Vagy a gyermekkel mint a kommunizmus anticipatorikus fenoménjével, ha úgy tetszik, az eljövendő kommunizmus arcával foglalkozó mondatot: „gyerekekkel szemben nincs osztályharc, mert minden gyermekben az eljövendő, az osztálykülönbséget nem ismerő társadalom kezdő tagját kell látni”.³¹

A remény abban fejeződik ki, hogy „az osztályharc rideg irgalmatlansága”, „az osztálykülönbségek kiirtása” és „kíméletlensége” (amely „szörnyű bűnöket és mérhetetlen eltévelyedés lehetőségeit rejt magában”) nem marad a cselekvés egyetlen mozgatóereje és zsinórmértéke, hanem társul egy mély erkölcsi átalakulással, és egyúttal megveti a meg-

29 L. Strauss, *The City and the Man*, The University of Chicago Press, 1978, 115. Nyilván a filozófiai és a proletariátus kapcsolata további elemzést igényelne, George Labica mondja, hogy a kettő szövetsége nem ekvivalencia, hanem aszimptóta, *Marxism and the Status of Philosophy*, Leiden, Brill, Sussex, Harvester Press, 1980.

30 Lukács, Rosa Luxemburg a marxista, *ibid.* 254.

31 A kommunizmus erkölcsi alapja, *ibid.*, 21.

Lance Henson

EXTINCTION KIHALÁS

2014 augusztus 19

a sivár
nap
szemöldökén
magányosan megy le a nap
ugyanarra
az ürességre
emeljük tekintetünk

kezemben
tartom

az utolsó
szenvedő
verebet

amelyik
még emlékezik
rám

GYUKICS Gábor fordítása

változott interszubbektivitás alapjait. A rombolás, a pusztítás, valamint az új teremtésének sajátos kapcsolata mutatkozik meg itt. Minthogy a kommunizmus az átformált interszubbektivitás, a megváltozott premisszák alapján végbemenő érintkezésfolyamat, azaz az újraegyesülés televényföldje, egy olyan konstellációba kell bepillantást nyernünk, amelyben az emberközi viszonylatokat meghatározó elválasztódások végképp elhalványodnak. Meg kell változtatni a kapitalizmusban újratermelődő interszubbektív kapcsolatok feltételrendszerét. Ennek megfelelően majd „a kölcsönös szeretet és a szolidaritás” lesznek az ösztönző erők, a harag, gyűlölet, gőg és irigység pedig eltűnésre ítéltetnek, és az emberek megszabadulnak a cse-

lekvési kényszerektől, valamint egymás méricskélésétől, amelyhez a kapitalizmus mérlegrendszere szolgáltat alapokat. Mármost, a szeretet homloktérbe helyezése a fiatal Marxot idézi, az irigység kivészésére utaló kíváncsi pedig szinte szóról szóra megismétli Trockij³² egyik korabeli állítását. És szinte alig kell mondani, hogy a lukácsi „filozofikáció”, a kommunizmusnak filozófiai kategóriaként való interpretációja messze túlszárnyalja, mondjuk, Kautsky politika-gondolatát, amelynek magva mindvégig az államszerkezetre való egyoldalú összpontosítottság.

A *másik csomópont*: a tanácsok köré szerveződő köztársaság. Nemcsak Lukács gondolta úgy, hogy a Tanácsköztársaság „történeti jelentőségű nap a világforradalom fejlődésében”, hanem Lenin sem fukarkodott az olyan értékelések hangoztatásával, amelyek szerint a Tanácsköztársaság kisugárzó ereje túlmutat egy helyi jelenség és epizód szintjén. Hiszen ő él a következő kihegyezett állítással: „a magyar proletárforradalom még a vakot is látóvá teszi”.³³ Teszi ezt azért, mert úgy véli, hogy Magyarországon domborodik ki világosan a *tanács hatalom* lényege. Itt a proletariátus egyesíti önszerveződő képességeit, és gyűjti egybe energiáit annak érdekében, hogy meghaladja azokat a kereteket, amelyekben a romboló szociális antagonizmusok a mindennapi élet rögzüléseibe beszivárognak megbéklyózzák az ember önkiteljesedését. A proletariátus saját tudatos életét köti össze a társadalom mélyszerkezeti transzformációjával. A tanács hatalom: anticipatorikus együttlét-forma. Lukács írja, hogy már maga a tanács hatalom létezése is túlmutat a polgári társadalmon.

Érdemes itt körülnézni. E helyütt ugyanis ismét egybefutnak kategóriáink, a forradalom és a párt, amelyekhez hozzá kell most gondolnunk a tanácsrendszert is. A feljebb már említett Arendt történeti vizsgálódásaiban leszögezi, hogy a párt- és a tanácsrendszer egy időben látták meg a napvilágot, méghozzá a forradalmak kontextusában.³⁴

32 B. Adamczak, *Beziehungsweise Revolution: 1917, 1968 und kommende*, Suhrkamp, 2017.

33 Lenin, *Összes művei*, 38. kötet, 374.

34 Arendt, *ibid.*, 356. Arendt számára a párt *versus* tanács, nem egyéb, mint a képviselő *versus* cselekvés viszony.

A modern forradalmak előtt sem a pártról, sem a tanácsrendszerről nem tehetünk említést. Ugyanakkor a tanácsok iránt oly fogékony (republikánus) Arendt úgy látja, hogy a 20. században mély szakadék nyílik meg a (forradalmi) pártok és a tanácsformák között: a szervezettség és a képviselő imperatívusait követő pártok maguk alá temetik a tanácsalakzatokat, amelyek szóhoz kellene hogy juttassák mindazokat, akik részt kívánnak venni a közszabadság gyakorlásában. A 20. század részeleme, hogy az (autokrata) forradalmi partok tevékenységformái, ellenőrző jellegű fellépései maguk alá rendelik a tanácsokat mint az (ön)kormányzás alakzatait.

Valójában, és immáron függetlenül *A forradalom* szerzőjétől, a tanácsok egy olyan nagyszabású baloldali kísérletet testesítenek meg, miszerint lehetséges a kollektív élet megszervezése a kényszereket közvetítő állam és az érdekeket koordináló piac mechanizmusain *túl*. Kapcsolatban áll mindez 1919-ben a *szocializáció* szükségszerűen előtérbe kerülő problémájával – a fogalom Lukácsnál is felvetődik („a termelés szociális átszervezése”), de kidolgozatlan formában marad,³⁵ noha mégiscsak ad néhány támpontot.

Karl Korsch, a kor másik jelentékeny alakja, akit Lukáccsal együtt szokás emlegetni a filozofikus marxizálás kapcsán, a szocializációt a „termelés mint a társadalmi viszonylatok tartalmát” határozza meg.³⁶ Lehetetlen mindebben fel nem ismerni a tanácsok és a proletár önszerveződés gazdasági meghatározottságának és nem utolsósorban a tanácsok és a parlamentarizmus viszonylatának a kérdéseit.

A kérdések kérdése: mi biztosítja az újfajta társadalom kötőanyagát? Mi tart össze, mi biztosítja a kötelekeket?

Lukács, aki ismert módon meg van győződve arról, hogy annak okán, hogy széthajlanak a kapitalista ideológia és a termelési rend irányai, a kapitalista kultúrát feloldhatatlan válság sújtja, az új kultúrában éri tetten a kommunizmus kohezív alapját. És a magyar forradalomban való fellépése hordozza is magán ezen orientációja ismertetőjegyeit.

35 Lukács, 600.

36 K. Korsch, *Schriften zur Sozialisierung*, Frankfurt/M, 1969.

Az önmaga áruközvetítettségét levetkező, immáron öncélúvá váló kultúra az „ember emberi mivoltát” szolgálja. Mindeközben megszűnik az önvonatkozódó, különálló gazdaság, amely alárendeli magának a társadalmat, egyszersmind kitéphetjük magunkat a tőkés mércéknek alávetett, válságmeghatározott kultúra öleléséből.

Így Lukács nem győzi hangsúlyozni: *nem* az emberi magánboldogság fokozása, nem a jólét által gondviselt ember létrehozása a kommunizmus célja, az új társadalmat kivívó erők lobogóján *nem* a gazdaság, a termelés/fogyasztás észszerűbb megszervezésének maximuma található. Tudniillik ezzel még egyáltalán nem nyernénk mércét a kommunizmus-hoz. Következésképpen mindez még mindig legyűrné az „emberi eszmét”, értsd: nem teremtene belső kapcsolatot a kommunizmussal, a kommunizmusba belevetített végcéllal, mint kiváltképpeni eszme centrummal.

Mégis, azok, akik szerepet vállalnak a szocializáció körüli vitákban, és belevetik magukat a diszkusziókba, másfajta szempontokat is figyelembe vesznek, pontosabban egy bizonytalanságokkal terhelt átmeneti korszak hatalmi aspektusait is szem előtt tartják. A szocializáció problémakötege aztán különféle harcok színterévé válik. Hovatovább, Németországban Friedrich Ebert az ideiglenes kormány konzervatív-szociáldemokrata feje felállítja a szocializációs bizottságot,³⁷ amelybe a szociáldemokrácia két kiválóságát delegálja, mármint az ipari üzemek szervezési kérdéseire mindig érzékeny Kautskyt és Rudolf Hilferdinget. Ebert észjárásához hozzártartozott, hogy szerette volna ártalmatlanná tenni a helyszínen működő önkiválasztási logikát tükröző tanácsokat, amelyek Németországban (és Ausztriában is) federalista módon szerveződtek. Pontosabban Ebertet az az érdek mozgatta, hogy harmonizálja a tanácsokban összegeződő, lentről jövő hatalmat a burzsoázia uralmával.

Milyen szerepet kölcsönözni a tanácsok-

37 E. Frankel, The Status of 'Socialization' in Germany, *Journal of Political Economy*, 1924, 32, 68–85. J. Muldoon (ed.), *Council Democracy: Theorising Boundaries Between the Political and Economic*, London, 2018. K. Kautsky, *The Labour Revolution*. London, 2013.

nak? Központi szereppel kell-e őket felruházni, mint ahogy az osztrák Max Adler gondolta, mégpedig ellentétben Kautskyval vagy a szintén osztrák Otto Bauerrel? Alárendelni a parlamentarizmust a tanácsoknak, ahogy Heinrich Laufenberg, a hamburgi munkás- és katonai tanács vezetője akarta? Államilag vagy szakszervezetileg közvetített szocializáció legyen? A munkásokat-proletárokat átfogó inklúzió milyen fokára van szükség? Fokozatos vagy ugrásszerű építkezésre?

Lukács egyenesen deklarálja: a munkástanácsok és a parlamentarizmus között semmifajta kompromisszum nem lehetséges. *Vagy* a munkástanácsok, *vagy* a parlamentarizmus. Ha valamifajta egyensúlyt keresünk, úgyis azt fogjuk kapni, hogy a munkástanács a parlamentarizmus vitaklubszerű fecsegését fogja visszhangozni, amely felvonultatja a politikai spektrum minden változatát, ám konzerválva a burzsoázia hatalmát. Hasztalan, továbbá, összefüggésbe hozni a tetterős, a proletariátus szolgálatában álló munkástanácsokat az állami szférát támogató legalitással, ez megölné a munkástanácsokban tenyésző emancipatorikus lehetőségeket. Nem a kiegészítés viszonya áll fenn a munkástanácsok és a parlamentarizmus között, már a kettő között meghúzott határvonal is eleve az osztálytársadalom által létrehozott hasadásnak bizonyul.

És ezt már nem Lukács mondja: a kettős hatalom (mármint a munkástanács és a parlamentarizmus) létezésében rejlő inga, ahogy a tapasztalat (Németország, 1919, Spanyolország, 1936) tanítja nekünk, előbb vagy utóbb kileng, és valaki javára mozdítja el, hosszú időre, a hatalmi konfigurációt. Lukácsnak a vagy-vagy logikájára alapozó gondolatmenete éppen ezzel a baljós lehetőséggel számol, és elébe kíván vágni annak a kifejetlennek, amelynek előreláthatóan az emancipációt gőrgető proletariátus lesz a vesztese.

A szituációt rettenetes és csillapíthatatlan ellentmondások terhelik.

Így meggondolandó történelmi tény, hogy magára a burzsoá demokrácia építkezésére, a hatalmak közötti felosztás kialakítására is a viszonylagosan hosszan tartó, alkalomadtán instabil kettős hatalom létezése nyomta rá a bé-

lyegét.³⁸ Miért is nem vállalhatná fel a kommunista párt ugyanezt a hosszú periódust? És nyilván csak emlékeztető gyanánt idézzük annak a Lukács által többször tárgyalt roppant fontos korszereplőnek, Rosa Luxemburnak az elévülhetetlen figyelmeztetését, miszerint a parlament betiltása még nem kezeskedik egy „magasabb szintű demokráciáért”.

Ugyanakkor az elmondottak egyúttal csak részét képezik annak a jelenkorba is beleivódó gyötrődő, önreflexív viszonyulásnak, sokszor vonakodó magatartásnak, amelyet a radikális baloldal tanúsít a hatalom megszerzésével kapcsolatban – *milyen árat is kell fizetnie azért, hogy birtokába jusson a hatalom?*

Milyen sebet kell ejtenie magán azért, hogy a hatalom közelébe kerüljön?

Hiszen, ahogy egy itt már idézett szerző állítja, „a hatalom olyan, mint a történelem, nem lehet figyelmen kívül hagyni: visszautasíthatod, hogy megszerezd, ám akkor a hatalom fog leteperni téged”.³⁹ A radikális baloldal, hogy a hatalomelmélet régi fogalmait használjam, *mindenki* hatalmát kívánja kiterjeszteni a *potencialitás* (azon lehetőség, hogy valamit megtegyek) érvényre juttatásával, ám folytonosan szembeütközik azzal a ténnyel, hogy ennek érdekében elkerülhetetlenül *valaki felett* kell hatalmat (*potestas*) gyakorolnia. Lukács kétségbeesett hadakozása az ingadozók ellen nem valamilyen reflektálatlan fanatizmus vagy netalán vérszomj kifejeződése, hanem az említett nehézség felismerése.

A radikális baloldalt alig palástolt hataloméhséggel szokás vádolni. Ám inkább hallgassunk meg egy jelenkori értelmezőt, aki kételkedik abban, hogy „ez” a baloldal (amely kiterjed 1917-re, 1919-re is), komolyan akarta megszerezni a hatalmat: „lehet, hogy a baloldal nagymértékben a nietzschei rabszolgamorál foglya, miszerint mindig a túlerőre koncentrál, amely csak az alávetettek távlatából látható: ezért szorgalmaz dekonstrukciót, kritikát, lázadást, aláásást. Sohasem volt ez a baloldal felkészülve arra, hogy nyer-

jen... Még Lenin is, dacára minden tekintélyelvűségének, mindig a gyengék morális helyzetéből, és nem a megvalósított autoritás pozíciójából kiindulva lépett fel.”⁴⁰

*

Amikor Magyarországon kitör a forradalom, akkor a konstelláció még eldöntetlen, sok dolog még függőben van. Ebbe a bizonytalanság által övezett nemzetközi helyzetbe illeszkedik egy félperemen lévő ország, tanácshatalmat megalapító, kísérlete. Mindközben a bolsevik uralom stabilizálódik, noha már jó ideje világos, hogy milyen árnyoldalakat tartalmaz.

A német lendület, amelyet mindenki perdöntő jelentőségűnek minősít a forradalom sikerének szempontjából, még tart, noha az éles szemű Korsch egy 1921-ben publikált írásában 1918 novemberétől datálja az ellenforradalom diadalmas felerősödését. Eszerint a munkás- és katonatanácsok 1919 végére már harmatgyenge *depolitizált* entitássá silányulnak: a parlamentarizmusra hivatkozó opportunisták erők belesimították a tanácsokat a fennálló rendszerbe.⁴¹ De Paul Levi, *Németország Kommunista Pártjának* első embere, még 1920-ban is közvetlen kapcsolatot látott a „német események” és a kommunizmusért vívott világszintű harcok között, azaz meg volt győződve arról, hogy a német példa messzire ragyoghat, és világtörténelmi jelentőségre tehet szert.⁴²

Lenin, hangzatosan, 1919 augusztusában, a magyar Tanácsköztársaság bukása után, így fogalmazott: „járja most táncát a román Kolcsak-banda a magyar munkások holttestein”. De aki szemügyre veszi a történelem mozgásirányait, az látni fogja, hogy eközben „döglődik” a „világtőke fenevada”.⁴³

Nem döglődött.

40 Adamczak, *ibid.*, 158.

41 K. Korsch, *Kommentar zur deutschen Revolution und ihrer Niederlage*, Gravemhage, 1972. Németország esetében még mindig megkerülhetetlen P. Broué, *German Revolution*, Leiden, 2005.

42 Lásd Levine a Magyarországról írott értekezését is, *The Lessons of the Hungarian Revolution*, in *In the Steps of Rosa Luxemburg Selected Writings of Paul Levi*, Brill, Leiden, Boston, 2011, 70.

43 Lenin, *Magyarországról*, Bp. 1974, 118.

38 N. Vrousalis, *Council Communism and the Socialization Dilemma*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3093582

39 D. Bensaïd, *On a Recent Book by John Holloway, Historical Materialism*, 13:4, 189.

VALERIU MARCU, AVAGY A REALITÁS RADIKALIZMUSA

A történelem forratakában sok az elveszett lélek. Olykor, ritkán, véletlenszerűen, egyikük-másikuk előbukkan. Írásom egy ilyen esetet dolgoz föl. Kötődése a Tanácsköztársasághoz esetleges. A homályból szól hozzánk.

Valeriu Marcu portréja nem minden tanulság nélkül való. Az életpálya azt mutatja, hogy a 20. század eleji forradalmi és Lenin hatására bolsevikká váló értelmiség ideológiai választásai hogyan válnak itt kétfélé. A „nyugati ág” lassan kiábal a forradalmi láz okozta betegségből, azaz a messianizmusból, a „keleti ág” viszont mindinkább a lenini világforradalmi törekvéseket tagadó, az államot a „proletár terrornak” (értsd: a személyes uralomnak, diktatúrának) alárendelő Sztálin befolyása alá kerül. A „nyugati ág” maradéka 1968-ban még egyszer visszaidézik a kezdeteket – s ebben a „keleti ág” már csak a „reformmarxizmussal” tud részt venni. A „keleti ág” kiábrándulása 1953, Sztálin halála után következik be. A mai, radikális baloldal már nem Lenintől, hanem Carl Schmitt-től tanul, ahogy ezt a protofaszta jobboldal is teszi.

1917-ben, egy szép napon, Zürichben, egy lebujszerű kifózdében, Vlagyimir Iljics Uljanov találkozik egy heves vérmérsékletű fiatalemberrel, Valeriu Marcuval, akinek írása-ira már korábban fölfigyelt. Az első beszélge-

tésre aztán egy nappal később, Lenin lakásán kerül sor, amit élénken figyelemmel kísér a kanapén heverésző Krupszkaja, Lenin felesége is. A forradalmár ifjút Lenin meg akarja győzni a dogmatikus pacifizmus tarthatatlanságáról. Rögvest meg is kérdezi Marcut, szerinte mi a lényege az éppen zajló nagy háborúnak. „Mi volna hát?” – kérdez vissza a fiatalember. „Nyilvánvaló – mondja Lenin –, egy rabszolgatartó, jelesül Németország, amelyiknek száz rabszolgája van, egy másik rabszolgatartó, Anglia ellen harcol, amelyiknek kétszáz rabszolgája van, hogy az utóbbi birtokában lévő száz többletrabszolgát igazságosabban osszák szét.” Marcu ekkor egy radikális pacifizmus alapelvét fejti ki Leninnek: egyetlen háborút sem helyeselhünk, még a proletariátusét sem, mert ezek után bármikor találhatunk háborút, ami valamilyen okból helyeselhető, s akkor a béke örökké elérhetetlenné válik. „Úgy látom – mondja az ifjú meglehetősen szemtelenül –, hogy mi fiatalok magunkra maradunk, hiszen maga sem akar nekünk segíteni, ön mégsem radikális.” Lenin ekkor mérlegeli, hogy egyáltalán folytassa-e a beszélgetést, vagy zavarja el az ifjút. Végigméri beszélgetőpartnerét, megszólal végül: „Nem tudom, mennyire vagy te radikális, vagy mennyire vagyok én radikális. Minden bizonnyal nem vagyok elég radikális; ám ez azt jelenti, hogy meg kell próbálnunk annyira radikálisnak lennünk, amennyire radikális a valóság maga.”¹

Valeriu Marcu ekkor kapja Lenintől az első leckét antidogmatikus machiavellianizmusból.

Az idézett visszaemlékező írás azonban, amely röviddel Marcu halála után jelenik meg angolul, más szempontból is érdekfeszítő. Remekül, írói élénkséggel skicceli föl a forradalmi értelmiségi alvilágot² a 20. század elején, s persze Lenin kivételes személyiségét. Ebben a körben Marcu találkozik Karl Radekkal, aki köztudottan avval volt meg-

¹ Valeriu Marcu, „Lenin in Zürich”, *Foreign Affairs*, sz. 3 (1943): 548–560.

² Marcu azt írja, hogy ezek a zürichi orosz emigránsok voltaképpen az emberi természet aljadékát is magukban hordozták, s ez bárki számára éppoly látható volt, akár pecsétes ruháik. „Az az energia, ahogy egymás ellen intrikáltak, egy egész világbirodalom igazgatására elegendő lett volna.” (l. m.: 548.)

Lance Henson

CROW

VARJÚ

2010 november 14

Ez az első lélegzetvétele

Ez az utolsó lélegzetvétele

emberi álcájában

ülő varjúként

ülő sámán varjúként az univerzum belsejében

elsodródó szavakat figyel

GYUKICS Gábor fordítása

bízva, Moszkva ügynökeként, hogy megszervezze Magyarországon, Németországban, Ausztriában, Spanyolországban és Litvániában a háború utáni bolsevik hatalomátvételt. Radek a nap 23 órájában pamfletet írt, egy órán keresztül, pihenésképpen, detektívregényeket olvasott. Julius Martov „Pamfletovics”-nak nevezte Radekot. Martov mensevik (szociáldemokrata, az erőszakmentes átmenet híve), s noha kezdetben Lenin közeli munkatársa, később kiengesztelhetetlen ellenségei lettek egymásnak. Martovról, a több nyelven beszélő, zseniális stilisztáról Lenin, aki a forradalmi cselekvés apostolaként a világforradalmat naponta újra- és újratervezte, egy adott pillanatban azt mondja: „A tévedésbe tanulmányozza magát” – ő tehát a „kulturmarxista”.

Valeriu Marcu életrajzának témánk szempontjából fontos elemei a következők. 1899-ben, Bukarestben született, zsidó családban.³ Apja, bukovinai szabó gyermeke, előbb Zürichben tanul, majd visszatérván Romániába, az AEG bukaresti leányvállala-

tát vezeti. Saját polgári fölemelkedésének útját az apa kívánatosnak vélte fia számára is, ezért azt gondolta, hogy a korán lázongani kezdő ifjút csak úgy lehet betörni, ha Bécsben taníttatja. A bécsi tartózkodás azonban meglehetősen kurtára sikerült. 1915-ben a k. u. k. rendőrség rövid úton hazaszuppolta Marcut, miután *Vive la France!* graffitikkal csinosította a császári főváros épületeinek falait. Valeriu Marcu visszailleszkedett tehát baloldali radikális közegébe.

Előzőleg már találkozott Lev Trockijjal, aki Bukarestből tudósított a Balkán-háborúkról, s a szociáldemokrata ifjúsági szervezetben együtt dolgozik a Román Kommunista Párt későbbi első főtítkárával. A világforradalmi buzgólkodásnak megint az apa szeretne véget vetni, s ezúttal Zürichbe küldi tanulni fiát, ahol lezajlik a már idézett találkozó Leninnel. 1927-ben, tíz évvel később, Marcu megírja a világtörténelem első Lenin-életrajzát. Ehhez minden előképzettsége megvolt, hiszen az első világháború éveiben, majd a húszas évek elején aktív politikai szerepet vállalt. Magyar vonatkozású adalék, hogy rejtélyesen, vélhetőleg a Komintern megbízásából, összekötőként, fölbukkan Kun Béla környezetében, és ugyanabban a kiadványban publikál, mint Lukács György⁴. A bolsevik kiáltványok mellett azonban a német irodalomról is gyakran ír cikkeket. 1921-ben ismét meglátogatja Lenint, ezúttal már Moszkvában, de ugyanebben az évben, nem egészen tisztázott okok folytán, aktivistakarrierje is véget ér, kirúgják a Kominternből. Menesztése valószínűleg összefüggésben áll avval, hogy Paul Levi, Marcu barátja és mentora, ellenezte a lenini proletárterror-taktikát, és ezért őt is eltávolították a német kommunista párt éléről, melynek alapító vezetője volt. Ezek után főként írói tevékenységet folytat, s széleskörűen publikál német baloldali folyóiratokban. A húszas években számos könyve jelenik meg, melyeket majd mindjárt lefordítanak angol, francia, olasz nyelvre. Ugyanakkor azonnal felfigyel Hitler fölemelkedésére. 1923-ban, a müncheni sör-

³ Az életrajzi vonatkozások zömét a iasi-i germanista professzor, Andrei Corbea-Hoişie tanulmányából vettem. Andrei Corbea-Hoişie, „Valeriu Marcu: Ein Rumäne im literarischen Berlin”, *Germanica* 2006, sz. 38 (2006), <http://germanica.revues.org/380>. [Letöltve: 2015. augusztus 23.]. Corbea-Hoişie Valeriu Marcunak a legjobb ismerője, már a 80-as évek végétől foglalkozik vele. 1988-ban Ernst Jüngert is fölkereste, hogy *A zsidók kiűzetését újra kiadják*.

⁴ Minden erőfeszitésem dacára erre az életrajzi vonatkozásra (egyelőre) nem találtam bizonyítékot.

puccs után írja: „Mindez komor előjele egy eljövendő, borzalmas, véres korszaknak.”

Ekkortól azonban már az a meggyőződése kezd kialakulni, hogy a szétszórt baloldal, a megosztott kommunizmus nem fogja tudni megakadályozni Hitler hatalomra jutását, aminek csak a forradalmi konzervativizmus állhatja útját.

Valeriu Marcu nem várja meg Hitler hatalomra kerülését, elmenekül Németországból. Keresi a barátságot, immár száműzetésben, a forradalmi konzervatívokkal. Többek között Ernst Jüngerrel, aki otthon marad Németországban, és próbálja megmenteni Marcu sokezes könyvtárát, sikertelenül, vagy a Konzervatív Néppárt korábbi miniszterével, a szintén menekülni kényszerülő Gottfried Reinhold Treviranusszal.

A harmincas évek forradalmi konzervativizmusa rendkívül sokszínű volt, hiszen ide sorolható Carl Schmitt, Martin Heidegger, akik később beléptek a náci pártba, de a szélsőbalról érkező Ernst Niekisch (Marcu hozzá áll legközelebb), sőt kezdetben Thomas Mann és Klaus Mann is. Nincs és nem is lehetett valamiféle ideológiai egyetértésről beszélni ezek között az emberek között, de egyfajta protofasizmust mégiscsak kifejez a korai főideológus Arthur Moeller van den Bruck, aki elhatárolódva a régimódi, tradícionális, azaz reakciónak nevezett konzervativizmustól, egy forradalmian új államra, egy Harmadik Birodalom megalapítására tesz

javaslatot; egy olyan tekintélyelvű uralomra, mely egyesíti magában a jobboldali nacionalizmust és a baloldali szocializmust, fölváltva és megsemmisítve a gyűlölt liberális világrendet. Ez az a forradalmi konzervativizmus, melynek számos tagja – ellentétben Valeriu Marcu és oly sok más kiábrándult szocialista várakozásával – lepaktál a nácizmussal. Különös „segítséget” nyújtott ehhez Valeriu Marcu avval, hogy tudtán kívül befolyásolta Carl Schmitt gondolkodását.

Schmitt ugyanis gondosan tanulmányozza Marcu 1934-ben megjelent *Die Vertreibung der Juden aus Spanien* című könyvét,⁵ amelyre 1935-ben bukkant rá.⁶

Amikor Carl Schmitt olvassa Marcut, két éve már (1933. május 1-jétől) a náci párt tagja, s túl vagyunk 1933. május 5-én, a némettelen könyvek elégetésének autodaféján, amikor egyebek mellett Marcu könyveit is tűzre vetik. Abban az évben, mikor a *Die Vertreibung der Juden aus Spanien* megjelenik, Carl Schmittnek is napvilágot lát a vélhetőleg leginkább hitleristának tekinthető írása: *Der Führer schützt das Recht* (A Führer védelmezi a jogot) címen.⁷ Schmitt mindeközben csöndesen jegyzeteli Marcut.⁸ Schmitt általában is hitt abban, hogy a „múltra a jelen ablakából vetül fény”, s azért érdekelte Marcu írása, mert az utóbbi által megvilágított 15. században vélte megpillantani a harmincas évek német zsidóságának kötelező jövőjét, a kiűzetést. Valeriu Marcu, jóllehet önkéntelenül, elegendő intellektuális támpontot kínált Carl Schmittnek arra, hogy teoretikusan alátámassza maga is a zsidók szükséges eltávolítását a nyugati civilizációból.

5 Valeriu Marcu, *Die Vertreibung der Juden aus Spanien* (Amsterdam: Querido, 1934).

6 Vö. Gopal Balakrishnan, *The Enemy – An Intellectual Portrait of Carl Schmitt* (London – New York: Verso, 2000). Balakrishnan hívja föl a figyelmet arra is, hogy Schmitt és Carl Jünger már a 20-as évek közepétől ismerhették Marcut, még Ernst Niekisch révén. Balakrishnan megemlíti azt is, hogy az előbbieket, mindketten, leveleztek Marcuval, akkor is, amikor ő már száműzetésben volt.

7 Vö. Carl Schmitt, „Der Führer schützt das Recht”, in *Positionen und Begriffe im Kampf mit Weimar – Genf – Versailles 1923–1939* (Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt, 1940). Magyarul: Carl Schmitt, „A Führer oltalmazza a jogot”, in *A politikai fogalma*, ed. Cs. Kiss Lajos (Budapest: Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002), 227–231.

8 Schmitt példánya továbbra is megtalálható Düsseldorfban, a Landesarchiv Nordrhein-Westfalen Abt. Rheinland tulajdonában, 22563 szám alatt. Lásd: <http://www.carl-schmitt.de/download/biblio-cs.pdf>. (Letöltve: 2015. augusztus 23.)

A schmitti gondolatmenet főként Marcunak arra a megállapítására alapozhatott, hogy a kereszténység és a judaizmus között áthidalhatatlan szakadék tátong, két különböző lelkiület fejeződik ki bennük. Schmitt sajátos értelmezésében ez úgy jelenik meg, hogy az egyik, a kereszténység, az e világi tisztító tüzet, a purifikáló államot, olykor a bátor diktatúrát, a másik, a judaizmus, a szekularizált államot, a parlamentarizmust, egyszóval 1789-et és a felvilágosodást hozza létre. A felvilágosodás a zsidók trükkje a kereszténység ellen.

Miből is gondolja ezt Schmitt?

A zsidók, mondja Marcu, Jézus Krisztus történetét mint az üdvösség eljövételének történetét sohasem lesznek képesek fölfogni. Vagy valóban megtörtént – ha egyáltalán megtörtént? – események profán sorozatának látják Jézus életét, vagy egyszerű téves jogi ítéletnek tekintik a keresztre feszítést.

A zsidók azt a *mesét* elképzelhetetlennek tartják, hogy a mindenség ura és teremtője egy zsidó nő méhében fogadjon, majd csecsemőként szülessen meg, aztán ellenségei kezére jusson, halálra ítélik, hogy a föltámadást követően újra a mennyekbe jusson: a megváltásnak ez a kerülőútja egy zsidó elme számára fölfoghatatlan.

Az pedig, hogy egy meglehetősen hiányos tárgyalást követő téves ítélet és kivégzés miatt egy egész néptől a Nyugat megtagadja az egzisztenciát, szintén fölfoghatatlan, hiszen nem ez volt sem annak a kornak, sem a rá következő koroknak az egyetlen szegységteljes jogi procedúrája. S ha minden esetben egy egész népet tennénk felelőssé, akkor aligha létezne még élő nép e földtekén.

Amit Valeriu Marcu élénk realizmussal elmésél, azt Carl Schmitt transzcendens fogalmakban értelmezi. A kinyilatkoztatás a keresztény ember számára e világi és jelen idejű valóság, a zsidók számára a valóság viszont örök várakozás a Messiásra. Carl Schmitt mondja: „...amit judaizációnak nevezünk, az nem más, mint a várakozásnak egy közelebről meg nem nevezett időpontig tartó intézményesítése egy mind kényelmesebb váróterem keretei között.”⁹

⁹ Carl Schmitt, *Aufzeichnungen der Jahre 1947–1951* (Berlin: Duncker & Humblot, 1991): 37.

Schmitt evvel a racionálisan berendezett váróterem-szemlélettel száll szembe, ahonnan Istent kiutasították, és az ott tartózkodók békés parlamentáris csevegéssel mulatják az időt, ahelyett, hogy ellenségekként, életrehalálra megküzdzenének egymással. Schmitt zsidóellenessége ebben gyökerezik: a zsidók folyton a Messiásra várnak, mindeközben pedig itt a Földön építik az Új Jeruzsálemet, ami legjobb esetben is csak utópikus igyekezetnek minősülhet. A judaizmus evvel megfosztja az államot keresztény mivoltától, és egyidejűleg a konfliktusokat jogi terminu-

sokká szelídíti. Holott Jézus nem törvényalkotó, jogászokodó alkat volt, hanem forradalmár, törvények elsöprője, következképp a harcos, a törvényeken felülemelkedő, a keresztény állam hozhatja csak vissza az utópiaellenes politikai létet köreinkbe.

Félreismerhetetlen annak a toposznak a teológiai-metafizikai köntösbe bújtatása, miszerint a modernitás kisiklásáért a zsidók, azaz a liberálisok a felelősek, no meg a szekularizáltsága miatt végtelenül meggyöngített állam (hatalom) helyére állított és hatalommal fölruházott civil társadalom (Új Jeruzsálem), melyet a libsik uralnak. A zsidók képeben a felvilágosodás ül a bűnösök padján.

Valeriu Marcu írja, hogy a 15. századi spanyol katolikusok szemében a zsidók állhatalos várakozása a Messiásra voltaképpen egy tévelygő istenkáromlásának tűnhet, amit Schmitt igencsak egyetértően fogadhatott. Carl Schmitt ugyanazt látja, mint az első spanyol Nagy Inkvizítor, a 15. századi Torquemada. Az állam vagy keresztény, vagy nincs, a zsidók pedig azon mesterkednek, hogy ne is legyen. Schmitt, amikor Marcu Torquemadáról ír, Hitlerre gondol, és amikor ennek tükröképeként Hitler követőjévé szegődik, akkor Torquemada jut eszébe.

1934-ben, mikor a zsidók kiűzetéséről szóló könyve megjelenik, óriási siker övezi, kiadják Amerikában, Angliában, Hollandiában, Argentínában. Valeriu Marcu viszont már kiűzetett. Egy a francia–spanyol határ menti településen él, és keserűen jegyzi meg: „A szerzőnek nincs olvasója, a nagyközönség otthon maradt, csak a recenzensek vándoroltak ki – így nyitva maradt annak a luxusnak a lehetősége, hogy az ember egy elképzelt közösségnek írjon.”¹⁰

Lényegében saját életével számol el az utolsó, 1937-ben még nyilvánosságot látó könyvében, a *Machiavelli, a hatalom iskolájában*.¹¹ Azért tekinthető áttételesen önéletrajzi vonatkozásúnak, mert saját bevallása szerint Marcu egész életében szeretett a nagy politikusok, a hatalom művészeinek társaságában forgolódni, ugyanakkor művészien leírni a hatalom természetét. Lenyűgözte mindig is a hatalom, de – s ezért ír Machiavelliről még – mindig figyelmeztetett, hogy *a politikai erőt az erő politikájával soha ne tévesszük össze*. A Machiavelliről és koráról szóló munka, furcsamód, még ebben az évben magyarul is megjelenik, Szegő István vasöntő, nyomdász, kórista és író fordításában, s Fejtő Ferenc recenzálja a *Szép Szóban*.¹²

Marcu ebben a monográfiában egyedülálló módon tárja föl a machiavellianizmus lénye-

gét. Machiavelli antropológiai kiindulópontjában nem nehéz fölfedezni Marcu személyes érintettségét sem: Az ember „földi léte a diszharmónia állandó zivaja. A szerencsétlenségben az emberek mérték nélkül szomorúak, de a szerencsét is megünják. Szerencsében a hivalkodástól és büszkeségtől felfuvalkodottak, és mindent erényükre vezetnek vissza. Környezetükre elviselhetetlenekké válnak. A szerencsétlenségben utálatosak lesznek, és potom áron kaphatók. Szerencsétlenségben is, szerencsében is égő düh, mély életsomj kergeti őket. Ezért állnak folyton harcra készen. Ha nem szükségből harcolnak, akkor nagyravágyásból, ami mindig megmarad bennük, bármilyen magasra emelkedjenek is. Hosszabb időre megelégedett, jóllakott győztes nincsen. Hő óhajuk, hogy szerezzenek, telhetetlen és nagyobb, mint a rá való lehetőség. Az elégedetlenség az, ami mindent megszab, ami mindig hathatós; az emberek egy része arra vágyik, hogy többje legyen, mint amennyit birtokában tart, a másik meg attól fél, hogy a megszerzettet elveszíti.”¹³

A *Machiavelli* után Valeriu Marcu még publikál kisebb írásokat, előkészít pár könyvet, reménykedik, hogy imádott Németországában az „autonóm német szellem” végül ellenáll Hitlernek, és közben kétségbeesetten küzd az életéért, azért, hogy feleségével az USA-ba emigrálhasson, ami 1941-ben sikerül neki.

Egy évre rá, New Yorkban, egy baráti körben tartott fölolvadás alkalmával, Gottfried Reinhold Treviranus házában, infarktust kap és meghal. Ugyanannak a Treviranusnak 1938-ban azt írta volt: „Soha nem érdeklődtem a zsidókérdés iránt, mert nem érdekelt. Ehelyett osztottam, amit egy költő [Heinrich Heine] egyszer leírt: a zsidóság nem vallás, hanem szerencsétlenség. Számomra a zsidóság következetes folytatása a katolicizmus.”¹⁴

10 Corbea-Hoişie, „Valeriu Marcu: Ein Rumäne im literarischen Berlin”: 7.

11 Valeriu Marcu, *Machiavelli: die Schule der Macht* (Amsterdam: Lange, 1937). Magyarul: Valeriu Marcu, *Machiavelli – A hatalom iskolája*, trans. Szegő István (Budapest: Rekord, 1937).

12 Fejtő Ferenc, „Valeriu Marcu: Machiavelli!”, *Szép Szó* 5 (1937), sz. 17 (1937): 191.

13 Valeriu Marcu: i. m., 56.

14 Valeriu Marcu egyik leveléből idézi Andrei Corbea-Hoişie: Utószó. In Valeriu Marcu: *Die Vertreibung der Juden aus Spanien*. Matthes & Seitz, Berlin, 1991.

SZÜLETETT: 1900

Az Optimisták szerzője és szereplői emlékének

Felvezetés: Az alábbi fantázia – mintegy divertimento, a képzelet mulatsága – abból a feltevésből indul ki, hogy 1900-ban születtem. Az örökké izgató elképzelés, mi lett volna, ha... a történészek számára botrány, de enyhítő körülményként szolgálhat, hogy számunkra viszont az a meghökkentő, amit (nyilván elvétve!) a történészek produkálnak. Egyébként a módszertani mintát éppen Christopher Clarknak az I. világháború kitörését tárgyaló könyve nyújtja, amely figyelmeztet arra, hogy noha a történelem visszafelé mindig logikusnak tűnik, a jelent mindig tökéletes nyitottsággal éljük meg, mintegy *Alvajáró*ként, amit művének címe is sugall. Ezért, noha könnyű utólag ítélni egy adott kor szereplőit, a tettek és nézetek fölött, de nem biztos, hogy sportszerű; magyarul, nem mindig *fair*. Egyáltalán, lehetséges-e *fair* módon ítélni a múltról? És fordítva is igaz: nem kifejezetten bölcs dolog régi eszményeket felmelegíteni, avagy korszakok újbóli eljövételét óhajtani...

Ám maradjunk a hipotetikus kérdésnél: Vajon milyen lett volna az életem, hogyan éltem volna meg például Magyarország történelmének egyik legvitatottabb időszakát, 1918–19 drámai fordulatait, ha semmiféle utólagos tudást és ítélezést nem veszek figyelembe. Tegyük fel, hogy 1914 júniusában még vidám nagyfiú vagyok egy vidéki városban, izgatottan hívom meg legbarátibb osztálytársaimat a születésnapomra, szüleim

hűtött eperkrémmel kínálnak mindenkit, és még senki nem sejti, mi kezdődik alig néhány héten belül. Pár hónap, és édesapámat Montenegró hegyei közé viszik, hogy halhatatlan császári és királyi birodalmunkat a gonosz erőktől megvédje, majd két év múlva egy ágyúlövedék becsapódásától olyan halál- és egyéb sérüléseket szenvedjen, hogy utána már soha ne legyen olyan, mint annak előtte volt. Általában is minden megváltozott. Lassan, ám mindenki által érezhetően a bizonytalanság látszott eluralkodni.

Aztán 1917 végén az orosz forradalom, elmentmondásos hírek, ki a világ végét, ki a világ megváltását véli kiolvasni a bizonytalan sajtóhíradásokból és a frontkatonák elbeszéléseiből. Majd kiderül, a nagynémet császár sem ülhet oly magabiztosan a trónján. Nem csoda, hogy óriási izgalmak között érettségiznek 1918-ban, és lassan érik a felismerés, ami korábban elképzelhetetlen volt, hogy amint az öreg császár és király sem volt halhatatlan, az Osztrák–Magyar Monarchia sem biztos, hogy örökké fennmarad. Ami száz éven át szilárd volt, mint a Szent Szövetség, ma cseppfolyós és zavaros. Mindannyiunk égető kérdése lett: Mi lesz velünk – és mi lesz veled, Magyarország?

Az alábbi képzelt levél 1919 nyarán kelt, és talán ennyi elég is felvezetésként.

Drága barátaim, emlékeztek még, mi-csoda hatalmas kavarodás volt tavaly ilyenkor – az egyre aggasztóbb hírek a frontokról, az egyre gyakoribb beteg- és hullaszállító vonatok, eleinte csak éjjel, aztán gátlás nélkül nappal is, megkülönböztetni se lehetett, ki élő és ki nem. Az utcákon egyre nagyobb számban a csonka hadirokkantak. Ráadásul engem is fenyegetett a katonai behívó, és nem én voltam az egyedüli, akinek semmi affinitása nem volt a császári és királyi rendszer végóráiban úgynevezett hősi halált halni, vagy akár csak megcsonkulni érte. De aztán gyorsan pörögtek az események, és a forró nyarat még forróbb őszt követte. Az egész ország egy felbolydult méhkas, mindenki zúgolódik, és mindenütt tanácstalanság. A kétségek és a kétségbeesés hullá-

mai tornyosulnak, a termést, ami megmaradt, s nem égett ki, nincs aki betakarítsa. A gazdaság évek óta a háborúnak termelt, és halált gyártott, és ezt már mindenki megelégette. Az arisztokraták meg csak tétlenül nézték a felőrlődést, ám rendületlenül mentek a frontra, az utolsó pillanatig híven szolgálni és értelmetlenül meghalni. Se életüket, se halálukat nem tudták másként felfogni, mint abban a pózban, és persze abban a birtokban, amelyet a Birodalom számukra garantált. Az új császár a régi vezetéssel láthatóan nem tudott uralkodni a helyzeten. Károlyban már nem volt meg az az erő, ami az öreg császárban még a múlt század magabiztosságát és nyugalomát tudta sugározni minden fellépésében, akármilyen tragikus körülmények között is. A Birodalom, amely még fél éve is sziklaszilárdan látszott állni, az elkerülhetetlen katonai vereséggel hirtelen a szakadék szélére került. És hasonló sors fenyegette országunkat is, amely két évtizede még a millenáris ünneplésekkel a következő ezeréves uralomra készült berendezkedni a Kárpátok koszorújában. A feszültség érezhetően fenyegető lett a politikai térben: a szociálisan elesettek, a kifosztottak és a nemzeti ségek egyként igazságot követeltek. A Tisza elleni merénylet mintegy meteorológiai műszerként jelezte a vihar közeledtét.

De emlékezzetek, noha ma már keserűség visszagondolni, micsoda reményeket merítettünk mi is, és milyen óriási távlatokat kezdtünk megsejteni akkor, amikor sokan az összeomlástól és a szakadéktól rettegetek, és nem voltak képesek tovább látni az orruk hegyénél. Kicsinyhitűek és rövidlátók! – kiáltottuk nekik, és Ady Endre szavaival bátorítottuk magunkat, aki már rég tudta, hogy a forradalom nem csupán elkerülhetetlen, de kívánatos is, ezért halálos ágyán azt a hatalmas feladatot róta ránk, hogy segítsük az új, igazabb és emberibb Magyar hazát világra segíteni. Úgy hittük mi is, hogy fájdalmas lesz a születés, de annál fényesebb jövő vár a kisdedre. Egy igazságos rend egy igazságra és békevágyra épített új Európában.

Igaz, csekély élettapasztalatommal fordított arányban állt a lelkesedésem, amellyel én

is siettem Pestre október végén a forradalom centrumába, hogy a sokasággal együtt és kitartással vegyek részt az események alakulásában. Micsoda élmény volt a nagyokat hallgatni, és milyen öröm volt megtudni, hogy az új Magyarország már korábban is, mintegy magzatként, formálódott, a nagyobb nyilvánosságtól nem is sejtve. Akikről korábban csak hallottunk, most megelevenedtek: Jászi Oszkár és sokan mások, Ady és Szabó Ervin örökségében, már készülődtek a régi világ összeroppanására. Nem csak a szent szövetség végzetes sorsát látták megpecsételve már jó előre, nem pusztán az elnyomó Birodalom végére apelláltak, hanem képesek voltak hosszabb távon felmérni az összefüggéseket, és tudták, hogy általában is egy demokratikus, igazságos, szociális rendszert kell kiépíteni. És most eljött az idő, a történelmi pillanat, hogy nyílt színen követeljük az új társadalmi rendet, a minden emberhez méltóbbat. És valóban eljött a pillanat, hogy mindannyian együtt hajtsuk végre a politikai változást. Ūtött az óra, amikor a szellem végre kilépett a nyilvánosság elé, és megfellebbezhetetlen ítéletet hirdetett. Az ilyen óriási történelmi helyzetet mindenki átérzi. A szellem embere kiáll a tömegek elé, és a szava abban a pillanatban történelmi valóság. A hosszas beszéd végén a két szó: „Kikiáltom a Köztársaságot!”, visszavonhatatlan történelem, amit a sajtó azon nyomban tudat mindenkivel az ország és a világ minden szegletében. Ám most olybá tűnik mindez, mintha száz éve történt volna, vagy talán csak közösen álmodtuk...

Visszatekintve és tárgyilagosan ítélkezve mindazonáltal azt is meg kell állapítani, hogy a kimondott szó a gyakorlati feladatot és a nagyon valódi súlyt is a szereplőkre terhelte. Ám mindazok a szereplők, akik a könyvtárak homályos terében, a súlyos értelemmel telített termekben otthonosan mozogtak, bizonytalanabban lépdeltek a közigazgatás útvesztőjében. Szavuk magabiztos volt, és lelkesítő, de a tömegek nem mindig értették őket, számukra mintha nevetséges lett volna. A könyvtárból kilépve mintha hunyorogva és bizony sokszor esetlenül mo-

zognak volna a politika gyakorlati terepén. A pillanat nagyszerűségét megéltük, a pátosz egy pillanatra Petőfiék és Jókaiék márciusához volt fogható – amely Adynak némely mozdulataiban utoljára még érzékelhető volt, de amelyet, úgy tűnik, a nagy háború végleg magával temetett. Inkább egy kétségtől gyötört, egzaltált, feszült várakozás volt érezhető minden pillanatban, amely a lövészárkokból jöttek testi és lelki sérültségét, a szociálisan elnyomottak éhségét tükrözte, amelyet szóhoz engedett az írástudók lelkesedése. Összességében tapasztalhattuk, hogy mindezek igazság iránti vágya és elégtétel-keresése fűti a szavakat és a tetteket.

Hamar napfényre került, hogy a születésben kihalt szülők, a bécsi császárság és a magyar királyság, súlyos örökséget hagytak az újszülöttre. Noha a forradalom ujjongása egy pillanatra lecsillapította a kétségbeesést, és a sajtó is igyekezett kedvezően hatni, az elbizonytalanodott közigazgatás és az ellátás mindennapos kényszere szinte megoldhatatlan feladatot jelentett az új kormányzat számára. Ehhez járult még a legsúlyosabb és legégetőbb feladvány, a tűzszünet aláírása után a béke feltételeinek tárgyalásos rendezése. Kudarcba fulladt a gróf és a legillusztrisabb társaság utazása Belgrádba, és ez világossá tette az új kormány teljes kiszolgáltatottságát a nemzeti kisebbségeink agitációjának. A kisebbségek elégedetlenségének hullámai erősítést kaptak a határokon túlról is, jóformán minden lehetséges irányból. Már nemcsak a nemzetiségeknek járó jogos elégtétel kérdéséről volt szó, hanem a nemrég létrehozott vagy újfent keletkezőben lévő szomszédos államok gátlástalan imperializmusáról, amelyek diplomáciai ürügyként használták fel testvéreik elégedetlenségét. Legjobb szándékaink kinyilvánítása és a legnagyobbvonalúbb gesztusaink is hiábavalónak bizonyultak: vonatokat biztosítottunk az erdélyi görögkatolikusoknak, ám nem sikerült lojalitásukat visszanyerni. A bukaresti kormány a szászok bizonytalanságát is a román állam érdekei szolgálatába tudta fordítani. Úgy látszott, minden nemzetnek joga van a béke zálogaként meghirdetett önrendelke-

zésre, az egy magyart kivéve, amelyet némelyek mintha a tökéletes megsemmisülésre szántak volna. Ráadásul a szövetségesek kormányai és a világsajtó (amelyet jól szervezett agitáció szított) az új kormányt olyan felelősséggel terhelték a háború megkezdéséért, mintha ma is a geszti bolond és a Habsburgok uralkodnának.

És személyesen is mindenkinek megvolt a maga válsága, mert a történelmi forgatagban valamennyien roppant örvénybe kerültünk, és napról napra dönteni kellett, hogy milyen irányban lehet és kell tovább haladni. Minden reggel új, megdöbbentő híreket hozott az új államok keletkezéséről, amelyek a szomszédságban velünk ellenséges hangnemben fogantak. Lázasan igyekezettünk eligazodni az események forgatagában, és meg akartunk győzni mindenkit, hogy az új kormányzatot támogatni kell. A helyzet egyre csak súlyosabb lett. Ám minden kétségbeesés, a nyugati szövetségesek okozta csalódás további gyúanyagot szolgáltatott a forradalmi lelkesüléshez, és egyre szélsőségesebb nézetek kaptak szárnyra. Noha elkésérítő volt látni, hogy az európai nagyhatalmakat a háború tüze nem tisztította meg az imperializmus pusztító étvágyától, és ezzel együtt nem szabadultak meg a vaksi generálisaitól sem, és a békevágy eleve kudarcra ítéltetett. Viszont számunkra annál világosabbá vált, hogy még radikálisabb változásra van szükség. A régi világ igazságtalanságait nem lehet ugyanabban a rendszerben orvosolni.

Emlékeztek, bizonyára, milyen sokáig ingadoztunk, hogy a bátrabb fellépést sürgetőknek adjunk-e előnyt az idősebb nemzedék mérsékeltebb hangjával szemben. Mert sokan, akik frontot nem jártak, és még inkább a régi században nőttek fel, a szociális demokratákat és a polgári radikálisokat favorizálták, akiknek a németek nyújtották a követendő mintát, Bernstein, Mehring és a sziléziai választási győzelmek, nem utolsósorban pedig az, hogy ők voltak, akik egyetlenként a berlini parlamentben a leghevesebben tiltakoztak a hadüzenet és Belgium megtámadása ellen.

Franciaország is csalódást okozott. Hová tűnt az alig egy nemzedékkel előbb, a porosz háború idején alapított Kommün szelleme? Most úgy tűnt, Európában a forradalmi nemzetek sem tudnak megszabadulni az imperializmus és a nagyhatalmi pozíció iránti nosztalgától. A háborúban tanúsított gyengeségük okozta presztízsveszteség még tovább fűtötte a bosszú és a nagyravágyás szellemét, és ezért kellett, hogy Közép-Európában a nagy rendcsinálóként mutatkozzanak meg. Úgy tűnt, és ma is úgy látszik, inkább szolgálatukba kívánják hajtani a forradalmi lázat, semmint hogy egy igazságosabb európai rend kimunkálására fordítanak a felszabadult energiákat. A környező országaink új kormányai a szociális éhséget is a magyarországi földek kárára kívánták kordában tartani, a merészebb követeléseket és politikai erőket lecsillapítani. A nagyhatalmak régi szűklátókörűsége és a környező nemzetek újsütetű földétvágya viszont annál inkább fokozta bennünk az ellenállást és a forradalmi tüzet. Mint '48-ban, megint ránk hárult a szabadság és a változás felelőssége, ami felnagyította az áldozathozatalra való készségünket. Ezért aztán a radikálisabbak nyertek mindinkább teret, egyre többen tértek át az új hitre. A gróf – avagy most már az Elnök – is úgy látta, hogy a régi Európa minden hitelét elvesztette. A polgári gazdasági rendszer teljes erkölcsi bukását látta Lukács is, aki belépett a bolsevik pártba, és az addig büszkén viselt *von* előnevét az *elotárs*ra cserélte, még nagyobb büszkeséggel és azzal a szent meggyőződéssel, hogy lesz, ami lesz, de a világot csakis az új világrend válthatja meg.

Mindazonáltal sokan józanságra intettek, és félték a túlzásoktól. Emlékeztek, milyen elkeseredett vitákat folytattunk, és nem egy ízben a családukon belül. A régi szellemenben a tisztas magyarságra hivatkoztak, és nem tudtak elszakadni a hagyományos értékektől. Az új irodalomból a melankolikus szépséget olvasták, és nem sejtették, hogy milyen világ húzódik a *Nyugat* ambíciói mögött. Vagy ha értették, hát inkább tartottak tőle. Bizonyára a változást félték, és bennünket féltettek. De nem látták be, hogy a régi világ tovább már nem tartható fenn, és számunkra már a szellem emberei mutatták a jövő képeit. A haladást, ma is így gondolom, az októberi forradalom jelentette, és az eljövendőért mi is személyes felelősséggel tartoztunk. Továbbá, akik benne voltak, tudták, az események sodrásában nem is lehetett visszafordulni – akkor jószerevével csak saját magunk irányulására voltunk befolyással, hogy mérsékeltebb vagy szélsőségesebb irányba szándékozunk-e menni.

És előttünk álltak a magyar és az európai szellem legjobbjai, milyen sokan csatlakoztak a forradalomhoz! A leghetségesebb írók, Móricz és a *Nyugat* nagyjainak tekintélye, nem kevésbé a fiatal nemzedékek forradalmi szelleme süttött minden napilapból. Az égő fáklya Kassák vezetésével az új képzőművészet nyomtatásban is a világ színe elé lépett. A filozófusok, a Pollányi fivérekkel az élen, és a zenei élet nagyjai szinte egyként álltak a forradalom mellé. Kodály és az ifjú lángelme Bartók, és a világban már nevet szerzett Dohnányi is! Az új magyar szellem készen állt,

hogy világra segítse és szellemével táplálja az új, köztársasági Magyarországot.

Ám a valóság megmutatta, hogy a kormány valóban magára maradt, és egyre csekélyebb a mozgáster. A gróf példamutatása a földosztással és Hatvany báró nagyvonalúsága jószerevével követők nélkül maradt, az úri felső osztály azt is tétlenül nézte, hogy esik el Kolozsvár és a többi nagyvárosunk. Világossá vált, hogy nekünk kell megvívniuk a harcot, és legalább megkísérelni, hogy a magyar nemzet, ha szűkösebb határok között is, de igazságos eljárásban részesüljön, és önrendelkezési jogát méltányosan érvényesíthesse. A sorozatos kudarcok miatt azonban a forradalom a szociális kérdésre is Kunék politikájának irányában kényszerült megoldást találni. Ha a nagyméltóságú urak, mondták, birtokaikat és hallatlan vagyonukat nem óhajtják önkéntesen a köz javára felajánlani, akkor kényszeríteni kell őket rá, mert a történelmi igazságosság így diktálja. Igaz, a töméntelen moszkvai pénz és fegyverszállítmányok is az ő érveiket erősítették, hiszen a mérsékeltebbek a szellem hangját hallatták, amely viszont a nagyobb tömegeknek túlságosan bonyolultnak, végeredményben érthetetlennek bizonyult. És tény, hogy a gazdaságpolitikai rendszerek kérdésében maguk sem kínáltak egyértelmű javaslatot a megoldásra, és a helyzet szorításában az elvi állásfoglalások immár kevésnek mutatkoztak. Ámde valamennyien osztották a forradalmi kor igényét, és a lelkesedést készek voltak az új rend megvalósításának szolgálatába állítani, akár azok ellenében is, akik mind ez ideig megdönthetetlennek tűnő hatalmi monopóliumot élveztek.

A forradalom további gyengesége volt, s talán végzetesnek bizonyult, hogy a moszkvai forradalom támogatóit egyre hangosabban az erőszakos megoldásokat hirdették, ráadásul fokozottabb türelmetlenséget mutattak minden egyéb, kivált a mérsékeltebb javaslatok iránt. Különösen a márciusi hatalomváltás után már alig tűrték a megfontoltabb lépésre intőket, az egyezkedési politikára hajlamosakat. A bolsevikok uniformákban szerettek járni, és miután a fő hatalom a

kezükbe került, konfliktusokat kerestek ott is, ahol nem volt, szívesen mutogatták fegyvereiket, és nem haboztak, ha úgy látták, használniuk kell...

Holott a forradalmi erők java része kész volt a Kommünt is követni, gyorsan megszervezték a direktóriumokat, a gyárakban az öngazgatási és segélyezési egységeket, és persze szakadatlan argumentáltak, előszóban és a sajtóban egyaránt. Ebben mi is lelkesen segítettünk, a fiatalok az ország minden pontjáról, akik kevésbé voltunk fegyverbe foghatók. Minden erőfeszítésünkkel igyekeztünk a munkások számára a korábbi minták alapján működő intézményeket, szélesebb szervezeti formákat kidolgozni és terjeszteni. És számosan szinte folyton úton voltunk. Különösen szívesen emlékszem a száguldó népbiztosra, aki Szabadkán olvasóköroket szervezett a munkásoknak, és onnan gyalog jött a forradalmi Budapestre, és legszívesebben gyalog ment volna a világ végére – nem fogom elfeledni, micsoda gyorsasággal tudott talpalni!

Emlékezhettek, mennyire siettünk, állandóan és minden irányban, mert a sietség persze mindannyiunkra jellemző volt. Valóban úgy tűnt, kevés az időnk, talán éreztük a zsigereinkben, hogy a történelem roppant szűkre mérte számunkra a szereplés perceit, amikor teljesíteni kell mindenütt. De mi teljesíteni akartunk, és mindenütt a legtöbbet adni – ami együttal igazolni kívánta mindazt, amit elvettünk a birtokosoktól, mert úgy éreztük, a jó ügy érdekében el kellett vennünk. A legmerészebbek nemcsak a földosztást jelölték meg a látóhatár széleként, de ismerték Marxot és korunk szellemének nagyjait is, és tudták, hogy a szabadelvű állam voltaképpen csak a tőke álcáját nyújtja, és a kegyetlen verseny, amelyet gátlástalan étvágyától hajtva a maximális profit érdekében diktál a társadalomra, végeredményben elidegenítő hatású minden tekintetben. Először is, a tőke elidegeníti az embert a természetől, amelyet csupán nyersanyagnak és erőforrásnak tekint, továbbá elidegeníti embertársaitól is, akikben kizárólag versenytársakat lát, akiket minden erkölcsi aggodalom

nélkül le kell győznie, hogy életben maradjon a munkaerő piacán, ahol végül aztán maga is csak természeti erőforrásként találja magát, és még boldognak is kell lennie, amint eladásra kerül a hatalmas üzemekben, ahol pusztán a gépek meghosszabbított karjaként szolgál a mérhetetlen profittermelésben. A köztulajdonba vétellel az osztályok határai is megdőlnék, és a versengés gyilkos feszültségét a közjó gyarapítására és mindannyi polgár javára lehet átfordítani.

Emlékezzetek, alig pár hónapja milyen lelkesedéssel vettünk részt a szervezésben, hogy a munkásifjaknak és -családoknak biztosítsunk művelődési és kulturálódási lehetőségeket. Sokan közülük most látták először mozgógépes vetítést, most ismerkedhettek a fotográfiával, izgalommal fedezték fel, hogy a technika a közös civilizáció áldásait is hozhatja, nem kizárólag a gépek monoton, lélekölő zaját. Milyen boldogság volt a munkások közönségében hallgatni Balázs Béla és Moholy-Nagy előadásait az új technika művészi lehetőségeiről, kivált mert széles tömegeknek elérhetővé teszi nem csupán a fogyasztást, de egy kevés közpénz ráfordításával az alkotást is. És mekkora öröm volt látni, ahogy az újonnan szervezett munkásklubokban a labdarúgásban pirul a fiatalok arca. Mert a forradalom a szellem igényei mellett nem feledkezett meg a test neveléséről sem. A *rugby* mellett a futball volt az angol munkásosztály génuszának találmánya, ezek nálunk is meghonosodtak, és különösen a labdarúgólígakban népszerűsödtek. Mert ugyan jelen van bennük a verseny szelleme, amely az angolságra amúgy játékosságban is oly jellemző, de itt valóban egyenlő eséllyel vesz részt mindenki a küzdelemben, és a szabályok egyformán érvényesek mindenkire. Viszont az egyén nem csak azáltal lesz sikeres, ha a legjobban alakít a pályán, és egyéni teljesítményével kitűnni igyekszik, de az is szükséges, hogy csapatban, a többiekkel együtt tudjon küzdeni, mert a *team* a közös erőfeszítéssel arathat sikert. A végén persze az öröm is közös – noha legközelebb talán fordul a kocka, és a másik csapat is ugyanabban a boldogságban részesülhet. Ebben az örömben

osztozhattak a mi ifjaink, akik közül sokan csak akkor láttak előtte labdát, ha az úri családok a teniszpálya közelébe engedték őket bámészkodni, vagy alamizsnáért labdát szedni. Milyen más is a tenisz és a golf, az urak egyéni drága passziója, az exkluzív versenyek gőgös győzteseivel!

És alig két hónapja, még júniusban is harcoltunk a Fölvidék legalább egy részének visszavívásáért, ami talán eldöntetlennek tűnt, amíg pánikot nem okoztak a szenegáliak Zólyomnál, kikről aztán kiderült, hogy pusztán maszkírozott csehországi katonák.

Ám ha most, egy év távlatából gondolok vissza az események egyre gyorsuló folyamára, mintha lavina alá temetnének az emlékezet képei, mintha egy évszázad telt volna el, magam is mintha megöregedtem volna, és a saját centenáriumi születésnapomra készülhetnék. Holott a valóságban néhány röpké hónap alatt történt minden – és most mindennek vége. Immár bizonyos, gyengének bizonyultunk a világgal szemben. Vége a hazánknak is, amely a vérszomjra éhes bosszúhiénáinak és a héjáknak van kitéve, hogy visszajöjjenek a szűkös világuk penészvirágaiban gyönyörködők, a Tormay Cecilkék úri közönsége, a képmutató csipkék és színes porcelánfigurinák mögé rejtett unalom. Előttünk meg a bécsi kávéházak, és az óceánjárók...

Ám az könnyen megjósolható, hogy amennyiben a háború utáni világ a régi imperializmus megújult, talán még embertelenebb alakját ölti magára, a választási színjátékok legkülönfélébb színű pártmaskaráiban tetszelegve, az a technika fejlődésével a gazdagabbak még nagyobb vagyonosodásához és a kiszolgáltatottabbak még embertelenebb kifosztatásához fog vezetni. És jaj a világnak, ha a szovjetek forradalma úgyszintén az imperializmus útjára lép. Világviszonylatban is, ha a technika minél fejlődöttebb fokot ér el, de nem az egész emberiség civilizációs és anyagi fejlődését szolgálja, annál inkább az ember ellen fordul, és még embertelenebb körülményeket hoz létre a természetben és a munkában egyaránt.

Nem nehéz megjósolni, úgy a 20. század minden korábnál szörnyűbb halált fog termelni.

A SZIGORÚ FORRADALMÁR

„Egyszer csak megjelent a láthatáron, a távolban egy fekete ing... Zordon egy ing volt – hát még a tulajdonosa! Vasalt kalapot hordott – el kell azt képzelni: olyan kalapot, amely tepsyszerű szélességben és keménységben keresztezte elszánt szemeit. Látszott rajta, hogy rendkívül keményen figyel nemcsak a művészeteket, de az erkölcsöket is...”¹ Kassák Lajos hatvanadik születésnapjára a szociáldemokrata párt kötetet jelentetett meg, mely egybegyűjtötte azoknak a kortársaknak a visszaemlékezéseit, akiket felkértek, és akik hajlandónak mutatkoztak arra, hogy emléket állítsanak a fekete kalapos, orosz inges, hosszú hajú, különleges egyéniségű művész pályájának. A kötet talán legérdekesebb, novellisztikus írását a szerkesztők Füst Milán tollából közölték. Ő sohasem tartozott Kassák követőinek a táborába, mint ahogy máshova sem, de mindig értékelte Kassák Lajos művészetét és egyéniségét.

Magyarországon ma a kormány-sajtó előszeretettel támadja a függetlenséget: az intézményekét és az egyénekét is. Ennek egyik eszköze az ellenfelek ellehetetlenítése; a sajtó rendre *kommunistázik*, ha ellenfelet (s autonómiát) lát. A kommunizmus/kommunista ebben a beszédmódban a kirekesztés eszköze, az ellenség/ellenséges valamiféle vándormo-

tívuma, ami egyfelől szemantikailag tökéletesen értelmetlen, másfelől nem kevésbé történelmietlen is. A kormányzati propagandisták szemében szinte bárki lehet „kommunista” (megtámadott ellenfél), akár mai, akár egykori ellenzékiek, akár 1956 mártírjai, akár a hatalomnak valamely okból nem tetsző írók, művészek is. Az állami médiagépezet a kulturális intézmények megmaradt autonómiája elleni támadást 2018-ban jellemzően a Kassák Múzeum Tanácsköztársaságról szóló kiállítása – és e kiállítás katalógusa² – kapcsán indította. Kassák Lajos személye többször szóba került így a kormányzati médiumokban – meglehetősen méltatlan kontextusban.

1919 századik évfordulóján Kassák személyes példája kapcsán érdemes felidézni: az egyik alapvető kérdés a modern magyar történelem különböző korszakaiban az volt, hogy ki képes megőrizni személyes – és művészi – függetlenségét. (Erre természetesen a kommunista, szocialista vagy az úgymond polgári gondolkodású humanista művészeknek egyaránt lehetőségük volt.) Kommuniztának lenni természetesen mást és mást jelentett a különböző időszakokban. A kommunizmus(ok)hoz való személyes viszony meghatározásában azonban mindenkor sokat számított az autonómia kérdése.

Az 1910-es évek végén a kommunizmus nemcsak Magyarországon, hanem Nyugat-Európában, sőt – a létező szocializmus hazáját, Szovjet-Oroszországot kivéve – szerte a világban, mindenhol haladó, progresszív eszmének számított. Magyarországi térnyerése ráadásul az értelmiség körében szorososan az avantgárd irodalom, képzőművészet megjelenéséhez köthető.³ Kassák Lajos tudatosan radikális művészeti programmal, a forradalom kommunista eszményéhez köthető, aktivista politikai elvekkel indí-

2 Albert Ádám: *Minden a mienk*. Kiállítási katalógus. Budapest, 2018, Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum.

3 A kérdéskörrel részletesebben: Balázs Eszter *Művész vagy értelmiségi? Avantgárd-szerepfelfogások Magyarországon (1915–1919)*. In Balázs Eszter – Koltai Gábor – Takács Róbert (szerk.): *Homoklápátolás nemesércért – A hetvenéves Ständeisky Éva tiszteletére*. Budapest, 2018, Napvilág, 26–40. o.; Balázs Eszter – Sasvári Edit – Szeredi Merse Pál (szerk.): *Művészet akcióban: Kassák Lajos avantgárd folyóiratai A Tett-től a Dokumentumig (1915–1927)*. Budapest, 2017, Petőfi Irodalmi Múzeum.

1 Füst Milán: *Kassák Lajos hatvan éves*. (Színház 1947. 9. sz. 12.) In Nádass József (szerk.): *Kassák hatvanadik születésnapjára. Emlékkönyv*. Budapest, 1947, Világosság, 14–15. o.

totta meg a folyóiratait⁴ és ebben az időben aktivizmusnak nevezett művészeti mozgalmát. Az ő közvetlen környezetén kívül is szinte minden jelentős költő, író, József Attilától kezdve Illyés Gyulán át Radnóti Miklósig, átmenetileg az amúgy megosztó személyiségűnek tartott Kassák Lajos (illetve az avantgárd) és hosszabb időre a kommunizmus hatása alá került. Még a később polgári íróként elkönyvelt Márai Sándort is csábította ifjúkorában az eszme és a mozgalom. A hazai haladó, baloldali értelmiség körében sokan úgy gondoltak Szovjet-Oroszországra (majd a Szovjetunióra), mint a világmegváltó kommunizmus lángjának hordozójára, a magasan lobogó vörös zászlók, vagyis a remény honára. „Kommunizmusuk” és a kommunizmusok a korban azonban természetesen sokfélék voltak.

A kommunizmusnak, mint közismert, létezett az első világháború alatt és után a művészeti mozgalmaktól független, a szovjet párt elveit követő politikai irányzata, pártja is. 1919. március 21-én Magyarországon a Forradalmi Kormányzótanács megalakulásával a kommunista párt (a Kommunisták Magyarországi Pártja) szerezte meg a hatalmat. A Tanácsköztársaság lett az első, a lenini példa nyomán, szovjet mintára létrehozott európai kommunista állam. Működését fokozott várakozás övezte baloldali, humanista értelmiségi körökben. Az új rendszerben nemcsak kommunista művészek vállaltak szerepet. A tizenegy tagú írói direktórium tagjai közül heten az 1918-ban megalakult Vörösmarty Akadémia alapítói voltak: Kassák Lajos mellett Babits Mihály vagy Móricz Zsigmond is; a direktórium elnöke pedig Osvát Ernő, a *Nyugat* szerkesztője lett.⁵ A Tanácsköztársaság 133 napja alatt azonban többen közülük megtapasztalták a lenini példa nyomán létrehozott (kommunista) állam mindennapi működését, eltávolodtak tőle, vagy éppen szembekerültek vele.

Kassák Lajosnak és a kommunista párt ve-

4 A jelentősebbek: *A Tett*, *Ma*, *Dokumentum*, *Munka*.

5 Németh Luca Anna: *Az irodalmi modernség egy szervezeti kísérlete – A Vörösmarty Akadémia története és szerepe a 20. század elejének irodalmi életében*. Filológia, 2012. 2. 48–79. o.

Lance Henson

DEAD ZONE TEXTS 4

VERSEK A HOLT ZÓNÁBÓL 4

Ahogy a szél átfúj a nádon.

Azokon

Halvány vízimadarakat látunk mozogni
a múlt halkuló hajnalán

A szél hirtelen mozgását halljuk
ahol a peyotl kaktusz dala és a homály
ember alakot formált

az ima idejére várva
egy olyan világért, amely végetlenséget remeg

amely soha nem tűnik el...

Élénk lombozat alatt vártak
szent neveiket suttogva

halkan suttogva
a szent útról
ahonnan nemrég érkeztek

GYUKICS Gábor fordítása

zetőinek a személyes viszonya már 1919 előtt is meglehetősen ellentmondásos volt. Az általa szerkesztett folyóiratok – előbb 1915 és 1916 között *A Tett*, majd annak betiltása után a *Ma* (1916–1925) – folyamatosan foglalkoztak eszmei-ideológiai kérdésekkel. A *Ma* 1918. november 20-án megjelenő úgynevezett világnézeti különszáma *Kiáltvány a kommunista köztársaságért* címmel közölt felhívást. Kassák Lajos *Kiáltvány a művészetért* című írása az aktivista mozgalom és a kommunista párt viszonyát taglalta. Hangsúlyozta, hogy a *Ma* megnyilatkozási formája a művészet, amely soha nem jelenthet egyet a

pártirodalommal: „Valljuk, hogy a művészet semmiféle osztályhoz vagy párthoz nem kötődhetik.”⁶ 1918-ban Kassák lakását állítólag csak egyetlen vékony fal választotta el a *Vörös Újság* szerkesztőségi helyiségétől. Németh Andor visszaemlékezése szerint ekkor „[h]allja Kun Bélát fel-alá járkálni a szobájában, hallja, amint teli tudóval diktálja frázisait. A kegyetlenül üres, ellentmondást nem tűrő mondatok a tenger bömbölésére emlékeztetik. A ceszaromániás rendelkezések felháborítják. Ide jutott a kommunista mozgalom?”⁷ Kahána Mózes visszaemlékezése szerint a „tizennyolc-tizenkilences esztendő Kassákja rajongott a bolsevik forradalomért”, viszont „süket volt minden párttaktikai és szervezeti kérdésben már csak azért is, mert magát pártonkívüli forradalmárnak s a művészetet pártokon felülinek tartotta és nyilvánította”. Az ő számára a művész autonómiája volt elsődleges. Saját magát és körét mindazonáltal „forradalminak” tekintette. Kahána így idézte meg akkori alakjukat: „A *hosszúhajúak* néven volt ismeretes az az asztal, az a társaság abban a kávéházban és már-már a sajtóban is. Legalább öt hosszúhajú pópafej ült ott délutánoként: Kassák a főpap, fekete orosz ingben, Mácza János a főkritikusunk fehér orosz ingben, Uitz, képzőművészeink feje orosz ing nélkül, egy (csak egy) az ifjú költők közül, Szélpál Árpád, vörös orosz ingben...”⁸

A kommunista párt belső köreiben nem fogadták túlzott lelkesedéssel Kassák Lajosnak a művészetéről, valamint a pártirodalom lehetőségéről vagy inkább lehetetlenségéről vallott nézeteit. Kassák Lajos nem támogatta a hivatalossá váló tömegkultúra eszményét, és nem engedte, hogy a *Mát* a Tanácsköztársaság hivatalos lapjává tegyék. A tanácsállam napjaiban is mindvégig a művészet és a művész függetlenségét képviselte.⁹ 1919. június

12-én az Országos Pártgyűlésen Kun Béla szónokolt arról, hogy a diktatúrára a szellemi életben is szükség van. Majd a következő napon ismét visszatért a kérdésre, és a *Mát* ekkor már „a burzsoá dekadencia termékének” nevezte. Kassák Lajos a *Ma* hasábjain sértett méltósággal utasította vissza a vádakát; leveleiben „okosan félreállt” munkatársokról írt; a kommunista párthoz és a hatalomhoz való viszony ugyanis megosztotta a lap szerzőit.¹⁰ A Szellemi Termékek Országos Tanácsának nevezett hivatal egy 1919. július 15-én kelt levélben értesítette Kassákot arról, hogy „papírhiány miatt” – más folyóiratokhoz hasonlóan – a *Ma* megjelenését is beszünteti.¹¹

A magyar avantgárd folyóiratának szerzői más magyar művészekhez, értelmiségiekhez hasonlóan a forradalom bukása után bécsi emigrációba kényszerültek.¹² A *Ma* szerkesztői-művészei, a korábbi ellentétek ellenére, továbbra is magukénak tekintették „a forradalmak” hagyományát, és a bécsi emigráció életének fontos szervezői lettek. Az első Bécsben megjelent számban Kassák Lajos felhívással fordul a világ művészeihez: „A forradalom káoszában nyújtsátok kezeteiket, hogy egyvérűséggel összecsengjen bennünk a forradalom harmóniája. Az osztályérdekeken túl az emberiség érdekeiért. Az osztály diktatúrája fölött az eszme diktatúrájáért.” Ha a Tanácsköztársaság világa nem is, a kommun bukása után annak hagyománya vállalható lett a számukra: „A forradalom él bennünk és velünk. És ha bebörtönzött arénákból is, velünk a fiatalság erejével és a hit bokros tisztaságával.”¹³ A *Ma* azonban a bécsi emigráció évei alatt is elsősorban az „új művészet” forradalmát, például a dadaizmust és a konstruktivizmust követte, s nem a kommunista párt irányvonalát.

6 *Ma*, 1919. Első világnézeti különszám.

7 Németh Andor: Kassák Lajos: egy ember élete. *Nyugat*, 1935. I. 62. o.

8 Kahána Mózes: Iratlan könyvek könyve. Budapest, 1969 436–437. o.

9 Pomogáts Béla: Kassák Lajos a forradalomban. *ItK*, 1986, 525–528. Babits Mihály és az „ellenkultúra” képviselői a Tanácsköztársaságban. *Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*. Vác, 2013, Mondat Kft., 364–374. https://btk.ppke.hu/uploads/articles/115865/.../367_374_Sipos_Lajos.pdf (Utolsó letöltés: 2019. augusztus 10.)

10 Levél Kun Bélának a művészet nevében. *Ma*, 1919. június 15. IV/7. 146–148. o.

11 *A Tett (1915–1916)*, *Ma (1916–1925)*, *Kétszer kettőből 2x2 (1922)*. *Repertórium*. Összeáll.: Illés Ilona. Budapest, 1975, Petőfi Irodalmi Múzeum.

12 Nádass József: Arcképvizlat Kassák Lajosról. In Illés Ilona – Taxner Ernő (szerk.): *Kortársak Kassák Lajosról*. Budapest, 1976, Petőfi Irodalmi Múzeum, 20. o.

13 Propaganda. *Ma*, 1920. május 1. V/1–2. 20. o. A forradalom (a Tanácsköztársaság) hagyományát a későbbiekben is ápolta a lap. 1919. március 21. *Ma*. 1921. március 15. V/5. 54. o.

Később az új művészeti irányzat, a kommunista pártok által támogatott *proletkult* osztotta meg a *Ma* művészeit.¹⁴ Kassák a proletárművészettel kapcsolatban ugyancsak határozott álláspontot fogalmazott meg, ezúttal is a művészet autonómiáját és elsődlegességét hirdetve: „Sem művészetet a proletariátusnak, sem proletárművészetet. Az első eset a művészet életformáló erejének tagadását jelentené, a második esetben teljesen tárgytalan a kérdés – mert proletárművészet csak úgy nem képzelhető el, mint proletármatematika.”¹⁵ A *Ma* szerzői közül Barta Sándor ekkor még hevesen támadta a *proletkult* képviselőit: „vörös művészek, hisztérikus propagandaszínésznők, kik egyetlen hunyorítás nélkül végnyi cinóberkokárdákat húznak ki az orrlyukaikból”.¹⁶ A folyóirat munkatársai azonban, a korabeli kommunista mozgalom hatására is, fokozatosan eltávolodtak Kassák Lajostól és szigorú elveitől. Barta Sándor például 1922-ben fordított hátat a *Mának* és az aktivista mozgalomnak, s indított új lapot *Akasztott Ember* címmel¹⁷, amely az „egyetemes szocialista kultúra orgánuma” kívánt lenni.¹⁸ Mácza János 1923-ban, Barta Sándor és Újvári Erzsébet 1925-ben költözött Moszkvába. Barta, aki korábban meglehetősen kritikus volt a *proletkult*tal szemben, utóbb verset írt a termelési tervről és a Magnyitogorszki vaskohókról is.¹⁹ (Korábban *A zöldfejű ember*²⁰ című verse vagy a *Mese a moszatzöld emberről*²¹ című prózája még a dadaizmus és Kassák Lajos hatását tükrözte.)

Az új művészet, az aktivizmus kismesterei, a kommunista ideológia jegyében függetlenedtek végül mesterüktől. Ez mindegyikük

esetében a formai kísérletezés végéig, végső soron pedig az avantgárddal való szakítást is jelentette. Az új pártos művészet hatása alatt azt hirdették, hogy Kassák Lajos adta fel korábbi elveit, sem gondolkodása, sem művészete nem forradalmi már. Kassák Lajos visszaemlékezések szerint fuldoklott a dühtől, de összeszorított fogakkal dolgozott tovább: újabb munkatársakat szervezett a lap köré, és próbálta életben tartani a *Mát*. Továbbra is tartotta magát ahhoz a művészi attitűdhez, amit egyedül forradalminak tekintett akkor és később is: a bárminemű hatalomtól független művész autonómiáját.²²

„Kezdetől fogva ritka erővel élt benne a törekvés, hogy kialakítsa önmagát, és ehhez a kialakított önmagához hú maradjon”²³ – írta róla Komlós Aladár. Kassák Lajos ugyancsak ellentétbe került az 1948 után kiépülő rendszerrel, amelynek művészetpolitikája olykor „kispolgárinak” bélyegezte őt.²⁴ Többek szemében az államszocialista (kommunista) diktatúra évtizedeiben is ő testesítette meg azt a valódi függetlenséget, emberi és művészi autonómiát, amely minden diktatórikus rendszernek az igazi ellenfele. Kassák Lajos, a szigorú forradalmár magatartása már 1919-ben jelképpé vált. Ma, a Tanácsköztársaság századik évfordulóján erre is lehet, sőt érdemes emlékezni. Füst Milán fent idézett írásában így hajtott fejet a „vasalt kalap” viselője előtt: „elhatároztam, hogy meghódítom s megnyerem őt a nyárspolgári öltözetek számára. De nem lehetett. [...] – Viszont csodálatosképpen mind a feketeségei és karakán-ságai ellenére vagy éppen azért – de nyilván más oknál fogva is –, személye és művészete annál jobban kezdett érdekelni...”²⁵

14 A *Proletkult* (Пролеткульт) Szovjet-Oroszországból induló művészeti mozgalma a munkásosztály művészete kívánt lenni. Hatott Komját Aladár és Uitz Béla kommunista lapjára, az *Egységre* (1922–1924) vagy a *Kassai Munkás* (1907–1937) körére is.

15 Az Alkotó Művészek Provizorikus Moszkvai Internacionális Irodájának kérdései a magyarországi aktivista művészekhez. *Ma*, 1920. november 1. VI/1–2. 18. o.

16 *Ma*, 1921. szeptember 15. VI/9. 120. o.

17 A lap címét a Tanácsköztársaság után kivégzetteknek emléket állító Barta Sándor vers után kapta.

18 Manifestumnak. Als Manifest. *Akasztott Ember*. 1. sz. 1–2. o.

19 Barta Sándor: *Utazik a brigád* (1931), *Öntés* (1932). In Barta Sándor: *Ki vagy? Válogatott versek*. Budapest, 1987, Szépirodalmi, 108., 114. o.

20 Barta Sándor: *A zöldfejű ember*. *Ma*, 1921. január 1. VI/3. 22–23. o.

21 Barta Sándor: *Mese a moszatzöld emberről*. *Ma*, 1922. február 1. VII/3. 36–40. o.

22 Megjegyzendő, hogy a kassáki attitűdöt Lukács György marxista esztétikája is kispolgárinak bélyegezte, Lukács György: *Magyar irodalom – magyar kultúra*. In: Lukács György *válogatott művei*. III. Szerk. Fehér Ferenc – Kenyeres Zoltán. Budapest, 1970, Gondolat. Vas István válasza Lukács Györgynek az ő könyve kapcsán megfogalmazott Kassák-kritikájára: *Kispolgári kompromisszum – Kassák*. In Vas István: *Az ismeretlen isten*. Budapest, 1974, Szépirodalmi, 51–55. o.

23 Komlós Aladár: *Kassák Lajos és a démona*. In Illés Ilona – Taxner Ernő (szerk.): *Kortársak Kassák Lajosról*. Budapest, 1975, Petőfi Irodalmi Múzeum, 66. o.

24 Jóllehet 1948-ban rövid időre országgyűlési képviselő lett, 1949-től már nem jelenhettek meg művei, s 1953-ban még a kommunista pártból is kizárták.

25 *Kassák hatvanadik születésnapjára. Emlékkönyv*. Szerk.: Nádass József. Budapest, 1947. Világosság, 15. o.

ÁRVACSÁTH IDEJE

Szajbély Mihálynak

Telik, de nem múlik.
(Krasznahorkai László)

A 19-es számot nem szeretem.
(Csáth Géza)

1919. szeptember 11-én, prózavilágába illő nyári napokat követően, a frissen megvont szerb–magyar határnál, a demarkációs vonal közelében, nagy mennyiségű pantopont (netán más mérget) véve magához, megölte magát dr. Brenner József. A hosszú háborúban kimerült, szétesőben lévő országban, a csehszlovák, szerb, román behatolások, területszerzések után, a Tanácsköztársaság, a szétlázalódott közbiztonság, a folyamatban lévő béketárgyalások – az állandósult zűrzavar, a hétköznapi kiszámíthatatlanságok – közepette a tehetséges orvos, a magyarországi pszichoanalízis egyik úttörője, Csáth Géza néven pedig figyelemre méltó elbeszéléseket, érzékeny és lényeglátó zenekritikákat publikáló irodalmár halála csak egy volt a számos borzalmas hír közül. Karinthy és Kosztolányi megemlékezése a *Nyugatban* (Nyugat 1919, 14–15, illetve 16–17), Kosztolányi *Csáth Gézának* című verse (Nyugat 1919, 14–15) a tágabb-szűkebb irodalmi nyilvánosságban úgy-ahogy fenntartotta emlékét, vissza lehetett tekinteni rájuk, de hosszú évtizedekig újra alig esett róla

szó. Jellemző, hogy minden Csáthról szóló, az utóbbi évtizedekben születő, kicsit is részletesebb szakcikk visszatér Bóka László 1937-es egyetemi szakdolgozatához, annyira hiányzik bármilyen érdemi megnyilvánulás Illés Endre 1957-es írásáig, illetve Dér Zoltánnak az 1960-as évektől megjelent cikkeiig. „Nyugodtabb korban biztosan visszatérnek még reá az irodalom történészei”, írja a fent említett megemlékezésében Kosztolányi, és cikkével akkor nyilván a tétova híreket, a zavaros pletykákat is a helyükre próbálta tenni, ahogy *Csáth Gézának* című versével is méltó emléket kívánt állítani a nála mindössze egy évvel fiatalabb unokaöccsének, gyerek- és kamaszkori társának, barátjának, testvéreinek és elkallódott pályatársának, hogy ne csupán morfinista feleséggyilkosként emlékezzenek rá. Dér Zoltán, Bori Imre, Szajbély Mihály és mások kutatásainak, elhivatott érdeklődésének köszönhetően Csáth novelisztikája, zenei tárgyú írásai, naplói ma már nyomtatásban is olvashatók, és a felsoroltak írásain kívül is egyre több Csáth-értelmezés lát napvilágot.

A Csáth-olvasatok között egészen különleges Tolnai Ottóé, aki Kosztolányi- és Mészöly Miklós-olvasatainak is részévé teszi prózai és verses Csáth-megközelítéseit, a komplex művészi érdeklődés, a modernség, sőt a vidékiesség, illetve Bácska mibenlétét is kutatja Csáthban. Árvacsáth figurája által önértelmező alakmásainak egyike is Csáth Gézához/Brenner Józsefhez kapcsolódik. A zenei vonatkozások közül Tolnai különösen a Csáth–Bartók-viszonyra érzékeny (a fiatal Tolnainak is van Bartók-verse, és később is vissza-visszatér Bartók figurájához), és ebben a viszonyban főleg Csáth *elsősége* izgatja, és a vidék fogalmának újragondolására figyelmeztet. A *Költő disznósírból* interjúregényében Fülep Lajosról „mint a nagybecskereki művelődési élet produktumá”-ról gondolkozva, Fülepnek a modernségre irányuló érzékenysége Csáthot is asszociálja Tolnai számára. „Hogyan lehetséges az, hogy éppen ez a Nagybecskerekről érkező gyerekifjú fedezi fel először Adyt és Cézanne-t?! Ha erre választ tudunk adni, akkor Szabadka művelődési éle-

tének titkára is választ találunk, arra, honnan van az, hogy éppen a gyerekifjú Csáth az, aki elsőként fedezi fel Bartókot?! Ebből a szempontból is újra kell olvasni Kosztolányi vidékről mondott szavait...” (Tolnai 2004, 24) A fenti idézetet is kiemelő esszéjében Szajbély Mihály így jellemzi Tolnai önmagára is irányuló, körkörös érdeklődését: „Ennek a titkát keresi aztán költőként, semmis részleteken, alteregókon keresztül, ennek a titoknak a megfejtéséhez segíthetné hozzá Csáth tragédiába torkolló életének a megfejtése, melynek mintha ismét csak semmis részletek percipiálásában rejlene a kulcsa, míg Csáth, a maga torzóban maradt életével és életművével, élete és munkássága sok semmis részletevel, hozzásegíthet a vidék titkának megfejtéséhez.” (Szajbély 2018, 85)

Tolnai az 1992-ben kiadott *Árvacsáth*-versek írásakor, az 1980-as évek végén és az 1990-esek elején jól ismeri az akkor elérhető Csáth-irodalmat, akkor már régóta tanulmányozza behatóan Kosztolányi Dezső és Csáth Géza világát, az irodalmi szövegeik mellett naplók, levelezéseik elérhető részét is. Az irodalmi érdeklődéssel együtt (azt nem szorítva háttérbe) ott van ebben a közös térségből való származás, a vidékiség, a bácskaiság újragondolásának igénye is. Jellemző, mennyire fontosak Tolnai számára a konkrét fizikai érintkezési pontok, a palicsi, szabadkai, magyar-kanizsai helyszínek, az, hogy Csáth *Bácska* című novellájának Magyar-kanizsa a helyszíne (pl. Tolnai 2004, 35), hogy Kosztolányi Árpád a gyerekkori orvosa volt (Tolnai 2004, 187), hogy a sarat dagasztva begázolt a lecsapolt Palicsi-tó medrébe. Az 1983-as *Vidéki Orfeusz* kötet Csáthnak és Kosztolányinak szentelt *Két teniszütő* című versében voltaképpen a *költő* szó, a *költőség* fogalma Kosztolányi Árpád érintéséhez, egy kinövés, kelevény – guga – kimetszéséhez kötődik:

„A költő öccse – mondta valaki az utcán – kivágta a gugáját.

Az a kormos, izzó kés keresztalakban vágta belém a különös, azelőtt sohasem hallott szavakat: *guga, költő...*” (Tolnai 1983, 269) A versként induló szöveg ebben az idézett harmadik darabban átvált prózába, és ugyancsak

próza a 4., záródarab is, amely a Palicsi-tó 1972-es lecsapolásához kötődik, amikor a meder kitisztítása végett leengedték a tó vizét. Az első személyben, önéletrajzi beszédmódban megszólaló beszélő a tófenékben „két emberalakot, két sárral tapasztott, különös pipiskedő pózban megkövült emberalakot” lát, akiről a sár ellenére megállapítja, hogy „[e]gykor fehér ruhában, fehér cipőben lehettek”, helyenként még felismerhető a ru-

hák fazonja, „a másik helyen pedig be lehetett látni a csontváz belsejébe, ahol egy pillanatra úgy tűnt, bagoly vagy varjú fészkel”. „Magasra emelt kezükben moszatos teniszütők... Már kifelé igyekeztem, amikor hirtelen visszafordultam.

Kosztolányi és Csáth?!” (Tolnai 1983, 271–272)

Ennek a négy egységből álló kompozíciónak az első darabja az *Árvacsáth* címet viseli. A szövegegység a *Világpor* című 1980-as Tolnai-kötet *Pinakotéka* ciklusában megjelent *Árvacsáth* című vers továbbírása, új összefüggésekbe állítása, az unokafivérek összekapcsolásával és sajátos, a dokumentumokból és Tolnai alkotói vízióiból összeálló dialógusuk beemelésével a Tolnai-szövegkorpuszba. Thomka Beáta, Tolnait idézve, „finom adogatás”-ról beszél a szöveg kapcsán, a teniszmotívumon túl a megszólalók beszédében a szó adogatásáról is, ahol a megszólalók identitása folyamatos mozgásban, átalakulásban van, „homályos a megszólaló alany és a megszólított, vagy a megszólalás tárgya közötti viszony” (Thomka, <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/65/thomka.html>). A *Világpor*-beli *ős-Árvacsáth* és a *Vidéki Orfeusz*ban publikált *Árvacsáth*-szöveg között mindössze egy beiktatott sorköz és a vers zárósorainak egyszónyi kibővülése a különbség. Az *ős-Árvacsáth* utolsó versszaka: „meztláb / árvacsáth”, míg az újraírt változaté: „meztláb / meztelenített / árvacsáth”. Az új változat még inkább lecsupaszítja az *Árvacsáth*-figurát, erősebbé téve kiszolgáltatottságát, védtelenségét. Ez a szöveg nem kerül be az 1992-ben megjelent kötetbe, csupán a költői beszéd által létrehozott alakot és az árva-előtaggal megtalált nevét, a rá jellemző érzékenységet és sérülékenységet viszi tovább a későbbi kompozícióba.

Csáth és Kosztolányi alakja ettől fogva számos alkalommal, többnyire együtt, egymással adogatva kerül elő az életműben. Így a *Mi volt kérdés a legszebb Dániában* című, eredetileg a *Jelenkor* folyóirat 1989. januári számában megjelent vers Kosztolányi-figurája, akinek a versben vizionált koppenhágai tartózkodását konkrétan hozzáköti stockholmi gyógykezeltetéséhez („tudod mindig emle-

gette hogy ha legközelebb jön északra / átugrik koppenhágába”), az így „megalapozott” Kosztolányi-figura pedig odavonzza Csáthot is, hogy együtt kérjék számon Andersen a gyerekkorból származó, hiábavalónak bizonyuló boldogságvágyat:

„az andersen-szobornál ismét kosztolányiba
botlottam]
ahogy az a sírkerti és helsingőri iszony tovább
fokozódott]
ugyanis unokaöccse csáth is ott állt mellette
álltak ott csurom véresen
ahogy az élet rémdrámájából megérkeztek
ha valaki akkor te tudod mit jelentett nekik
bácskai kisgyerekeknek andersen bácsi: mindent.
a gyilkos ni visszatért a tetthelyre akartam mondani
de a mosoly ráfagyott arcomra
mert valóban ez a bácsi volt mindennek az oka
ez a gügyére sikerült nagy bronzbácsi
a két bácskai szegénykisgyerek azt a boldogságot
akarta minden áron (morfium browning etc) elérni
megtartani minden áron (morfium browning etc)
amit e bronzbácsi könyvében sejtettek meg először
visszajöttek hát hogy kibogozzák hol vétették el
hol cserélték fel a dolgokat hol a mesét az étellel”

A vers jelen időbe helyezi a találkozást, a vers beszélője most utazott Dániába, a halott Kosztolányi és a halott Csáth lép be élőként a vers terébe-idejébe, idehozva, jelenvalóvá

téve tapasztalataikat a század első feléből, negyedéből. Thomka Beáta azzal figyelmeztet az időproblémára, hogy észreveszi a *Mi volt kérdés... versben a visszajöttek* szót („visszajöttek hát hogy kibogozzák hol vétették el”): „A visszajövetel szó jelentősége abból következik, hogy e Dániában szituált találkozásra Tolnai nélkül és fikcióján kívül nem kerülhetett volna sor. Általa, vele s benne bukkanhat föl e váratlan terepen, váratlan időpontban a régmúlt s a jelen érintkezésének kettősen fiktív idejében a két bácskai szegény kisgyerek Andersen koppenhágai szobránál.” (Thomka 1994, 129)

Ez a jelenbeliség jellemzi az *Árvacsáth* kötet verseit is. A beszéd ideje nem rögzített, most hangzik el, és a beszédnek részese mindaz, ami Csáthhoz kapcsolódóan az *Árvacsáth*-alakot létrehozó szerző számára hozzáférhető – de részesei azok a saját belső és külső tapasztalatok is, amelyek miatt megszólítja Tolnait az írőelőd figurája. Thomka Beáta *ingamozgásnak* nevezi a versnek azt a sajátosságát, hogy a versekben megszólaló hang nem köthető egyértelműen konkrét időhöz, sem életrajzi személyhez. Különböző időközön és személyiségeken át történő közlekedésként láttatja az *Árvacsáth*-versek beszélőjének összetett, időtlen identitását: „E különös ingamozgás tehát nem csupán azt teszi lehetővé, hogy a jelenbeli személy a múltbeli időkbe és szerepekbe költözzön, hanem a lezárt korok alakjai is eleven tanúként invitálhatók meg a történet éppen folyamatban levő idejébe.” (Thomka 1994, 133) Az ingamozgás kifejezés ennek a beszédhelyzetnek a dinamikusságát kívánja érzékelteni, ugyanakkor ez a dinamika korántsem olyan szabályos, mint az inga ritmikus mozgása, és az is elmondható, hogy az emberi léptékű és szempontú időtapasztalatok felfüggesztése és egy sajátos 20. századi egyidejűség, egyféle hosszan kitartott modernitás érvényesül ezekben a versekben, amelyekben visszhangoznak a teljes 20. század tapasztalatai. „A térbeliség Tolnai szövegeiben különféle korokat egyidejűsít. A 19. századvég térideje átível a huszadikon, és a 20. századvég olyan attribútumaival egészül ki,

melyeknek értelmezéséhez a megszólaló megkerülhetetlenül az előidők felé fordul” – állapítja meg Thomka korábban idézett cikkében Kosztolányi és Csáth (továbbá Tolnai) „finom adogatásáról”. (<http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/65/thomka.html>)

A Tolnai-szövegek erőteljes párhuzamai közül annak az időnek a megnevezésére, amelyben Árvacsáth megszólal, *A zsilett kora* kifejezés is kínálkozik a *Vidéki Orfeusz* kötetből, ahol a kifejezés cikluscímként is szerepel, illetve eredetileg a *Virág utca 3*-ból, ahol a *Próza-vers* című szövegben gondolkodik el a zsilett mint ékszer divatba jötte kapcsán a motívumról, illetve a konkrét tárgy kultúrtörténetéről. A zsilett is 20. századi találmány, King Camp Gillette amerikai feltaláló 1903-ban szabadalmaztatta a cserélhető pengével rendelkező borotvát. Tolnait maga a kis tárgy, a penge foglalkoztatja, ennek önálló útja. „Kis barátom A zsilett és az agy, A zsilett és a toll témájának képzőművészeti realizációjával birkózott, én meg, éjszakánként, nagy titokban, A zsilett és az angyal című költeményemen dolgoztam mióta már (az angyalt és a zsilettet a / BAYER / aszpirinhoz hasonlítva)...”, tulajdonképpen azon lamentálva, hogy a divatcikké váló zsilett a zsilett mint költői motívum halála. „Pedig még az is megtörténhet, hogy századunkat K. C. Gillette gyárosról (Nobel s más robbanékony gyárosok útját átvágva, de átvágva az én jelőltem, / BAYER / útját is) a zsilett korának fogják keresztelni.” (Tolnai 1983, 327–328) A zsilett valóban a Tolnai-szövegvilág visszatérő motívuma, és szinte mindig a test felsértésével áll összefüggésben (herélés, fül levágása, nyúzás eszközeként is szóba hozva), a *Világpor* című kötet *Nullás liszt* című versében például először ugyan ostyához hasonlítja, de itt is a zsilett heget hagyó tulajdonságát érvényesíti: „mi a zsilett / abszurd kis jószág / hasonlatos az áldozási ostyához / melylyel zöld lelkünkbe vágta monogramot” (Tolnai 1980, 213). A lélekbe vágott monogram jelének jelentését nyitva hagyja a vers, Krisztus testeként szakrális, transzcendens dimenziókat hordozhat, de lehet a vallás által a gyermek lelkébe metszett félelem jele is.

Az elemi félelemérzés megfogalmazása, ennek manifesztálódása szintén gyakori Tolnai szövegeiben, és az *Árvacsáth* lírai énjének világát is átítatja. A *Virág utca 3* előbb idézett *Prózaversét* követi *A félelem tengere* című, szokatlanul direkt önértelmező szöveg (a *Vidéki Orfeusz* kötetnek a *Virág utca 3*-ból válogatott, a *Zsilett kora* című prózaversciklusában középük ékelődik a *Virág utca 3*. 16. darabja, az *Olvassak csak tovább*, az egykor a kiszáradt Vardar folyó medrében megismert, azóta már halott szkopjei lány motívumával). A félelem mindent áthat, mindenhol ott van: „Állandóan itt van velem, benn, beljebb a betegségeknel, mint egy nedves őzorr. Sosem szárad, sosem száradhat ki, most már pontosan tudom.

Nem, az őzorr szép, ám nem pontos, nem elég pontos. Félelmemet inkább egy szivárgó kis forráshoz kellene hasonlítani, egy szivárgó kis forráshoz, amely hetedhét országon túl nagy, sötét tengerré lesz, s benne én: kis aranyhal leszek.” (Tolnai 1983, 329–330) Tolnai motívumhálójának összefüggéseire figyelmeztet a Palics kiszáradt medrének és a Vardar kiszáradt medrének a párhuzama, a holtukban is aktív személyekkel, a nedves őzorr, de az is, hogy a *Vidéki Orfeusz* újrakomponált szövegrendjében a *Félelem tengere*t *A vérengző nyuszi* című szöveg követi. Az őz és a nyúl mint vadászott, illetve zsákmányállatok ugyancsak visszatérő motívumok, a nyúl, a nyuszivér áztatta fehér simipő Csáth fontos attribútuma. Az *Árvacsáth*-ban ez leginkább a Borovszky Samu *Bács-Bodrog vármegye* monográfiájában megidézett jelenethez kapcsolódik, amelyet Szajbély Mihály idéz 1989-es Csáth-monográfiájában a századfordulós Szabadka jellemzésére: „Régebben Szabadka lakossága szórakozást és mulatságot a városház előtti téren s a piactáron nyíló üzletekben találta fel s volt eset reá, hogy szórakozásul a piactéren egy szabadon bocsájtott nyúlra agarásztak...” (Szajbély 1989, 14) Az *Árvacsáth* lírai énje magát is ennek a jelenetnek a közepébe vizionálja, ahogy a jelenet elől a Szentháromság-szoborra menekül, „majd mikor leült a por elült a zsvaj / az agarászó gazdák a kerthelyiségbe telepedtek / lemásztam a szenthárom-

ság szoborról / és cipőm talpával itattam fel a nyuszi vérét” (Tolnai 1992, 22).

Ugyancsak visszatérő korjelző motívum Tolnainál a rózsaszín flastrom, ez a *korszzerű* ápolási eszköz, amellyel gyorsan lefedhetők a sebek. Tolnai 1986 novemberében egy szegedi irodalmi estjén beszél Csáthhoz kapcsolódó kutatásáról, amelynek keretében első sorban Csáth képzőművészeti tevékenységével foglalkozik, mint akkor nyilatkozta, első sorban azért, hogy Csáth figuráját be tudja emelni egy Magyarokélmény, a csodafürdőben és környékén játszódó, tervezett regényébe. (Az interjúban körülírt, itt még *A béna parkőr* munkacímét viselő regény leginkább Tolnainak *A tengeri kagyló* című, 2011-ben megjelent regényéhez kapcsolható.) Itt ejt szót a rózsaszín flastromról, amely aztán nemcsak a publikált beszélgetés, hanem a szegedi egyetemisták által Szajbély Mihály irányításával vajdasági írókkal készített interjúkötet címe is lesz. (Szajbély 1995) A rózsaszín flastrom motívuma Csáth egyik naplójához kötődik, amelyet Tolnai Csáth-kutatásai keretében láthatott, feltehetőleg a Dér Zoltán által féltve őrzött anyagban. „Gyerekhősöm ebben a regényben egy éjszaka véletlenül meglesi a naplót író Csáthot. Én valóban láttam Csáth naplóját. Naplójának fekete füzetét lapozgatva egy különös apróság ragadta meg figyelmemet. Egy helyen ragtapasszal (rózsaszín flastrommal) húzta át, takarta, rejtette el feljegyzését. Mi lehet alatta?! Istenem, milyen sebet rejtettek el itt?! Gyorsan fel kellett volna szakítanom a flastromot – de gyermekkoromban is mindig félttem lehúzni sebeimről ezeket a rózsaszín szalagokat, amiket már szinte azonosnak éreztem rózsaszín bőrömmel. (...) Nomármost: gyerekhősöm a Park-regényben az orvosi rendelő előtt álló fáról elolvashatta ezeket a sorokat, a lét borzalmairól, amiket Csáth azonyomban leragasztott rózsaszín flastrommal...” (Szajbély 1995, 67) A rózsaszín flastrom motívuma az *Árvacsáth*-ban is ebben az értelemben kerül be: „le kell tapasztani momentán / ő (a mindentlátó) se lássa / a fekete sort / flamingószínű (ultraviola) flastrommal / kell tapasztani a fekete sorokat / a lét fertel-

mes / a lét fertelmes fertelmének levecse / ne
üssön át / ne mocsarasítsa el ismét / palics
meg a tiszta közét / ne buggyantsa / a pokol
ne buggyantsa pannon-tengerét". A flastrom
tehát az ember sebeinek leragasztására, meg-
óvására szolgáló orvosi eszközből a világ se-
beinek, borzalmainak leragasztására szol-
gáló ragtapasszá válik, ugyanakkor a motí-
vumhasználat bevonzza a flastrom és a bőr
azonosítását, s ezáltal a flastrom esetleges le-
tépése nemcsak a sebek (a világ sebeinek,
borzalmainak) feltépését, az elviselhetetlen
látvány láthatóvá tételét jelentheti, hanem a
nyúzás jelentését is aktivizálja.

A szegedi beszélgetésben Tolnai figyelemre
méltó kitérőben foglalkozik a félelemmel, a
félelem nyelvi-kulturális meghatározottságai-
val, a félelem kifejezhetőségével: „Én min-
dent nagyon komolyan átéltem, szerettem, de
mint költő oda jutottam, hogy többre tartom
azokat a költőket, akiket itt, a *Holan* című ver-
semben említek, akik kis nyelveken írnak.
Mert a világnyelv az már maga egy védőpán-
cél, a világnyelvben mozgó író elkényelmesed-
ik, és nem hiszem el neki, hogyha azt írja Pá-
rizsban, éjszaka, franciául, hogy félek – mert
ha franciául írja le, hogy fél, az szép, és az
visszhangzik, és az valahogy megmarad, ha
ha valaki mondjuk horvátul írja le ugyanezt,
akkor nemcsak a félelem van ott, hanem az is,
hogy a nyelv maga is elveszhet, vele együtt.
A kis nyelvnek nagyobb a tehetsége a féle-
lemre, tehát a költészetre.” (Szajbély 1995, 64)

Ugyanebben az évben, 1986-ban jelenik
meg Tolnai *Gyökérrágó* című kötete, az elején
a félelemérzet mindent uraló, abszolút jelle-
gét érzékeltető két rövid verssel:

kétsoros

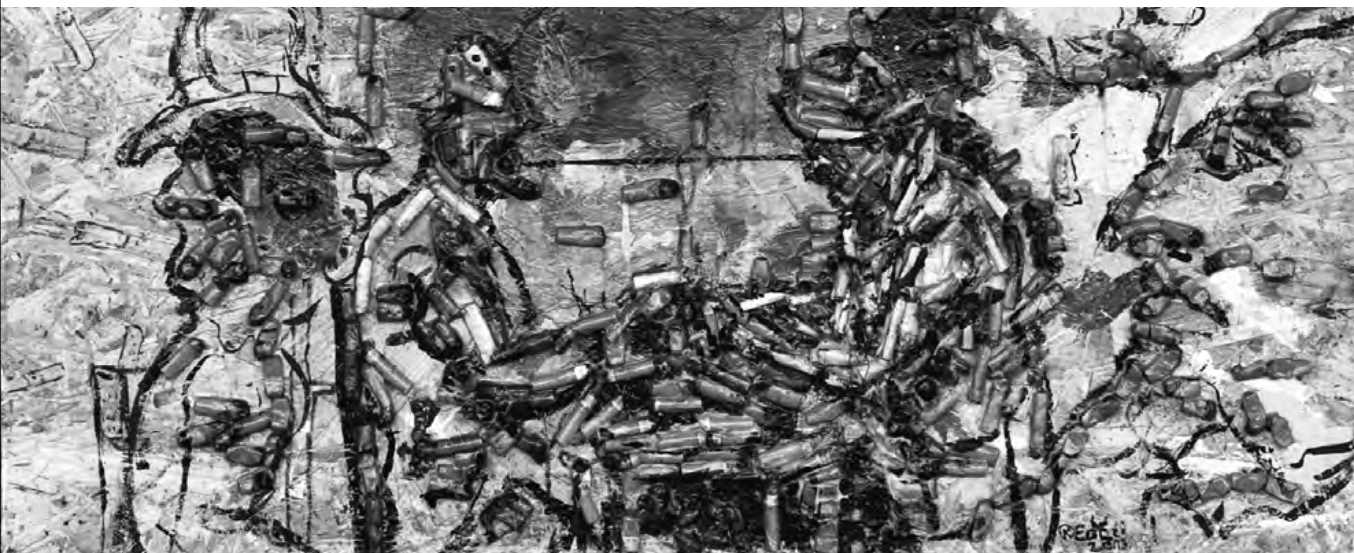
*ordasgyűrűben
kistál kocsonya*

aperszű

*egy eperszín kis kötény
s a szűnni nem akaró epezöld félelem
tölti ki immár költeményekbe fűlt
fél életem*

(Tolnai 1986, 10–11)

Számos megelőző Tolnai-szöveg és Tolnai
által olvasott, felhasznált, költői világában
megtermékenyült idegen szöveg találkozási
pontja is tehát az *Árvacsáth* (ahogy motívu-
mai tovább élnek a későbbi kötetekben is).
Árvacsáth alakjának létrehozásában fontos
szövegelőzményként azonosíthatjuk Koszto-
lányi Csáth Gézának című versét is. Árvacsáth
megszólaltatása hozzárendelhető a vers egyik
sorához: „Nem kell-e szólnod, mondd?” Az
Árvacsáth-figura megalkotásához Koszto-
lányi Csáth-verséből magáévá teszi az „an-
gyali gyilkos” gondolatot („Angyali gyilkosa
nődnek s tennen-magadnak”), Tolnai Árv-
acsáthja túllép a jó és rossz emberi, földi ellen-
tétén, a világot elismeri borzalmasnak, amely
kitölthetetlen hiányoktól, megoldhatatlan prob-

lémáktól szenved, amelyeket a létért folyó küzdelemben részt vevők okoznak egymásnak és önmaguknak. Ebben a világban Árvacsáth kíméletlen fenevadként ismer magára: „senki jegyzi meg a tanárnő / senki sem nyúz így / mintha szaténkesztyűt húzna le blazírt pofával / senki sem nyúz így fehéregérkét rút varangyot / ki varrt fordulok bokáig láthatatlan varangy- / és látható fehéregérkevében váratlanul a tanárnő felé / ki varrt kérdem még blazírtabbul / és a tanárnő máris fut ki sikítva / ki varrt tán éppen ön tanárnő / ki varrt az én farkaslényemre szatén emberbört”. (Tolnai 1992, 42)

Ez a hang nem Csáth novelláinak, sem naplóinak hangja, az Árvacsáth-versekben nem a novellák világa vagy annak hősei jutnak szóhoz. Ez a Tolnai által létrehozott Árvacsáth hangja, amelyben jelen van a naplóból és a novellákból megtapasztalható fokozott érzékenység és ugyanakkor a fenti versben blazírságként megnevezett kíméletlen elemző, neutrális hangú leíró viszony az emberben benne élő szörnyeteghez és az általa okozott borzalmakhoz. Tolnai az életrajzi elemeket sem halmozza, kevés konkrétumot emel be az 1980-as évek végén tudható életrajzi részletekből. Egy-egy konkrét életrajzi vonatkozás esetleg kiindulópont, inkább az érzékenységben, a részletekre irányuló figyelemben, a rendhagyó gondolkodásmódban jelenik meg Tolnai Csáth-ismerete. Leginkább a Csáth-naplók akkor ismert részleteivel, Csáth más forrásból ismerhető életrajzi vonatkozásaival, a Kosztolányi-életrajzokkal és számára elérhető dokumentumokkal, Szajbély Mihály 1989-es, tehát az Árvacsáth-anyag keletkezésakor friss Csáth Géza-monográfiájával dolgozik. Ezekből emeli ki azokat a motívumokat, amelyeket alkalmasnak lát a szorongó, félelemmel teli, érzékeny, nagyra törő Árvacsáth-alak létrehozásához. A szerzői én birtokolja Brenner József/Csáth Géza életének, a tragikus végkifejletnek a tudását, továbbá birtokában van a teljes 20. század perspektívájának. Árvacsáth beszédhelyzete a tragédia előtti: legkésőbbi időpontja 1919 nyara. A versekben megszólaló másik beszélő, az Árvacsáthról harmadik személyben beszélő én

sem lép túl 1919-en, még ha perspektívája későbbi is, a versbeszédéből nem lesz a történelmi 20. századról szóló beszéd, inkább egy végtelenre tágított tragikus időtlenség uralja az *árvacsáth* kötet versvilágát: 1919 végtelen perspektívátlansága.

A kötetben a 20. század végi szerzői én mintegy Árvacsáth lázálmaként mutatkozik meg, a fülébe suttogó hangként: „mondd desiré ki az a költő / aki megállás nélkül azt sugdossa nekem / aki egész opusát erre a refrénre építi hogy / *árvacsáth*”. (81)

A *ma kezembe került sárga semmiség*... kezdetű vers (73) az egyetlen a ciklusban, amely konkrét évszámot tartalmaz (egyéb időjelzések persze nagy számban megtalálhatók a kötetben), ez még a vészes idők (az első morfiumadag, a végzetes házasság, a mániák elhatalmasodása és a háború kilátástalansága) előtti időpont: 1908-ból egy cikk említése a *Bácskai Hírlap*ból. A cikkről Szajbély Mihály 1989-es könyve tudósít, föltehetőleg ebből emelhetette be a versbe Tolnai a *Varázsló kertje* szerzőjére (és a szabadkai lap háziszerezőjére) vonatkozó sztereotip mondatot: *Nem féltjük őt*. Erre az újságírói biztatásra reagál a végzetes, helyrehozhatatlan bukás utáni időben Árvacsáth, voltaképpen a Csáth-naplók utolsó éveinek számonkérő modorát parafrazeálva, a saját közeg védő, óvó magatartásának elmaradásán lamentálva. A szerzői ének a 20. század végi perspektívája és Árvacsáth század eleji hangja találkozik itt:

*ma kezembe került sárga semmiség
a bácskai hírlap bejelentője
a varázsló kertjéről (1908)
azt írták: Nem féltjük őt.
reszketni kezdett a lábam lecsúsztam
kezemben a sárga semmiséggel
le a kék halinaszönyegre
(minap vontuk be vele szobámat sassyval)
de hát miért nem féltettek
miért nem írták azt: Féltjük őt.
miért nem őriztek legalább ők a bácskaiak
miért nem láncoltak súlyos láncokkal
miért nem ástak nyakig homokba
nyakig homokba az almafák
a törpe almafák alá királyhalmán*

Árvacsáth legfőbb jellemzője a hiperérzékenysége: számára a világ mindenestül fenyegető, az embert felsértheti „egy fűszál köszörült árnyéka” (6), „tavasszal új zöldgumi tövis nő” a lehullott helyett, „s egy éjszaka valaki megedzi / acéllá edzi kiköszörüli” (50). A világ a maga természete szerint kíméletlen, ugyanakkor sérülékeny; a természeti létezés és benne az emberi is kegyetlen. Minden sért és veszélyeztet, ugyanakkor minden intenzíven a megsemmisülés felé tart, explodálnak az agavé virágai, robban az aranyeső, a japánbirs, az orgona, „kifutsz akárha valami mennyei aknamezőre”. (86) Az emberbőrbe varrt farkas, a jóval összezárt szörnyeteg elmentéte számos változatban megfogalmazódik. Az *egy szög...* kezdetű vers úgy használja a szög motívumát, hogy látszólag a falba vert szög képéből kiindulva jut el a homlokba vert szögig, mégpedig a belülről bevert, kívülről rágörbített szög képzetéig („ki húzta / ne látsszon ki verte / homlokomba”), ahol a bevert szög és a szétnyomott légy egymásra csúszott látványa, a kettő összetéveszthetősége a szétnyomott légy mocskának és az agy véres-sárga sara képének az egymásra csúszását, egymásba tévedését hozza, ami bemocskolja (az öltözködésére egyébként kínosan sokat adó Csáthból származtatott) Árvacsáth nyakkendőjének azúrját.

Az *azúr* szó az *Árvacsáth*ban is jelentésekkel telített. Isten és a tenger egy sajátosan infantilis nyelvjátékkal, az „azúr” és „az úr” párosításával érintkezik egymással. Utasi Csilla állapítja meg, hogy „[a] versciklus alteregóhóse elbeszélte életeseményei vonatkozásában, tájleírásai eredetét illetően, valamint a nyelvvel való bánásmódjának animisztikus-mágikus jellegében mutat infantilis sajátosságokat” (Utasi 1996, 64). Isten ugyanazzal a színvilággal jellemezhető, mint a veszélyek; az izzó késsel: „Az istenképzethez való viszony megtestesülését a ciklusban a kék színárnyalatai, az indigó, a kékeslila, a gutalila, az olajos lila és az azúr jelölik.” (Utasi 1996, 64) Ezek a színek részben a világ mindent meghaladó, ragyogó, észbontó szépségének a színei: a tengeré, ugyanakkor a mindent uraló veszélyé és végső soron a halálé:

a kékeslila az edzett acél, a köszörült fém színe, a gutalila Isten haragjával azonosítható. A kék a hétköznapi emberi dimenzióin túlmutató szépség és veszélyek színe.

A szépség és a borzalom, a gyermeki én és a testében-lelkében meghasonlott szörnyeteg én, az önmagát ajándékozó isteni és a kálváriáját járó emberi találkozik az *első nyári zápor* kezdetű versben (68), a nyitott verszárlat által voltaképpen vég nélkül ismétlődőként láttatva ezeket a feloldhatatlan ellentmondásokat:

*az első nyári zápor
ki merné állítani
nem isten megnyilatkozása
hús beszéde
innen asztalomtól hallgatom
nézem
gyermek leskelődik így
lesekedi az istent
lesekedem hogyan fürdik egy fa
én már nem bírok bemászni a kádba
tavak lehúznának folyók elvinnének
tengerek feltrancsíroznának
tenyérnyi pocsolyában végzem
és egy kisgyermek majd leseked
hallgatja hörgése
továbbfut a káposztalepke után*

Ebben az animisztikus nyelvfelfogásban a versbeszéd is veszélyeket rejt: a „nagyot mondás”-nak szörnyű következményei vannak: „nem sül ki a szemed / szokták volt mondani / ha netán nagyot találtam mondani / és én máris rettegtem / a kis véres énekestojás / sisteregni kezd a csonttégelyben” (6). Mintha a Csáth-novellák világa és a Csáth-életrajz borzalmi kerülnének itt egymás közelségébe, és annak a gondolata jutna kifejezésre, hogy a műben kimondott/leírt borzalom a valóságban is életre kelhet.

Csáth Géza neve önmagában is kitalált szerzői név, Brenner József nevének felülírása az irodalom világában. Tolnai *Árvacsáth*ja ezt a már megalkotott nevet mozdítja ki a szerzői életrajz és az *Anyagyilkosság* jellegű szövegek által meghatározott állóképből. Árvacsáth a 20. századi, a modern ember tragikus

változata lesz: a Freud által, az első világháború tapasztalatai által és az ezt követő borzalmak, irracionális határátlépések által meghatározott emberé. Nem a már bomlott elméjű Csáth jut benne szóhoz, nem is a freudizmust követő, a pszichoanalízist, a tudatalattit kutató pszichiáter, hanem a szerzői én által tudottakat a maga víziójában színre vivő köztes figura, amely hol a gyermek, illetve szabadkai diák pozícióját veszi fel (az apához való viszonyban, a Kosztolányi Désirével folytatott költészeti vetélkedésekben), hol a magával meghasonlott, a tragikus végkifejlet közelében álló éné.

Tolnai Csáthhoz való viszonyát jól mutatja az az esszéje, amelyet a 100. születési évfordulóra szerkesztett tematikus összeállításban közölt a *Híd* folyóiratban 1987-ben. Ebben egy Csáth-naplórészletet publikálva (1912. szeptember 19.) és bevezetőjében kommentálva rámutat az egy napot rögzítő naplógység komponáltságára, és ezzel a naplóíró Csáth megkerülhetlenségére kívánja irányítani a figyelmet. Az akkor még kiadatlan naplókat az írói életmű részének tekinti, és például azzal érvelve, hogy „Csáth kisgyerekkora óta írja naplóját, kisgyerekkora óta művészkedik”, zárójelben azt is megkockáztatja, hogy „a csáthi pálya egyáltalán nem rövid”. Tolnai Csáth *aprólékosságát, pontosságát* hangsúlyozza, és megállapítja, hogy ez „a naplóírói léptékből vezethető le. [...] Csáth sokszor él a naplóformával, sokszor játszik rá, máskor meg a regisztrálás módja utal a naplóíró kezére” (Tolnai 1987, 887). Ebben a Tolnai által publikált naplórészletben több *Árvacsáth*-motívum is jelen van: a pontosan rögzített kábítószeradagok, a zongora, a festő Sassy, Désiré, középpontban pedig a versekben többször visszatérő, az Adriával, illetve a Nappal kapcsolatba hozott kék halinaszőnyeg, amelynek megvásárlása enyhíthetne a halmozódó frusztrációkon és szorongásokon, míg a kielégítetlen nemi, vásárlási, gazdagság iránti, elismerési vágy növeli ezeket. A naplórészletet, a teljes nap leírását novellaként kezelve (szóba hozva ennek kapcsán Csáthnak *Egy vidéki gimnazista naplójából* című, novellaként közölt írását is) megállá-

pítja, hogy „[a] mag, ami köré a szöveg szerveződik, szerveződhetne, a kék halinaszőnyeg, akár ez is lehetne a cím”, illetve: „ez a kék szőnyeg a fényt, a napot (*Nap*), a reménységet jelenti”. (Tolnai 1987, 889) A kék halinaszőnyeg az *Árvacsáth*ban Tolnai meghatározó terrénumának, az Adriának a motívumkörébe kerül, az Adriáról palackban hozott tengervízzel és benne a tengeri csikóval, az apa sós kötött fürdődresszével és az azúrral együtt. Az azúr iránti fokozott érdeklődés itt többek között Kosztolányi és Csáth művészetének problémáját is érinti. Az *Árvacsáth*ban az azúr Désiré (Kosztolányi) poézisének fűtőanyagaként aposztrofálódik, és míg *Árvacsáth* művészete folyamatosan brutálisra módosított motívumok révén lesz érzékelhető (kiköszörült hangvilla, élesre köszörült tövis, fűszál köszörült árnyéka, kékesen izzó szögek, zsilett, injekciós tű, a fűrésszé váló fogazott bélyegek stb.), Désiré művészete játékos, finom, légies.

Az életrajzi mozzanatokot kreatívan használja Tolnai; Csáth és Kosztolányi a versekben egymást formáló fiktív figurákká lesznek, Désiré *Árvacsáth* számára ellenpólust képez, máskor tükörként funkcionál, akinek másságába tekintve önmaga természetével és művészetével nézhet szembe. A kétféle művészi érzékenységet és alkotói magatartást szóltatja meg *Árvacsáth* és Désiré költészeti vitája, amely az *Árvacsáth* számos versben visszatérő, az egész kötetben végig jelen lévő témája. Az *ismét parázs vita désirével...* kezdetű versben Petőfi költészetéről vitatkoznak, és *Árvacsáth* „fennebb dolog”-nak látja a költészetet, mintsem a „link” Désiré, és míg *Árvacsáth* magáról elmondja, hogy „a vészre összpontosítottam amely még / ma lesújt a világra miként a mészáros taglója / lesújt az ökörnek szarva közé”, és linknek minősíti Désiré költészetéhez való viszonyát, és Désiré már-már megsemmisülni látszik a vitában („ízekre szedtem szegényt s ízeit külön-külön izzasztottam”), mígnem *Árvacsáth* rájön, hogy Désiré törbe csalta. Désiré saját fegyverével, a fennköltnek tudott és *Árvacsáth* által szorgalmasan olvasott és illusztrált Petőfi költészetéből kiemelt idézettel döfi

le Árvacsáthot, amikor *A helység kalapácsának* az izéről szóló sorait kezdi szavalni („Csak én tudom ennek okát, / Én, kit földöntúli ízék / Földöntúli ízébe avattak”), a Petőfi-költészet játékos („link”) dimenzióit láttatva. A művészetekhez való két viszonynak emblematisz összegezése kapcsolódik a kötetben a Kosztolányi-megemlékezésben is szóba hozott, a kötetben többször fölbukkanó angyalmotivikához. Az *az ágy alatt aludtam ismét...* kezdetű Árvacsáth-vers a Csáth-életrajzból az elmeógyógyintézetbe zárt és már kényszerzubbonyal is megfékezett (immár a feleséggyilkosságon is túllévő) író alakjára építkezik, és Árvacsáth víziójában a kényszerzubbony ujjai angyalszárnyakként jelennek meg, amelyek a tehetség, a művészi képességek jelei lesznek.

*az ágy alatt aludtam ismét
és tényleg jöttek értem
rám tekerték
duroán rám tekerték szárnyaim
és összekötötték őket hátul
mint mocskos bolondzubbony lebenyeit
összekötötték hátul szárnyaim
ki pocskol ezután azúrral teli
égi lavórban
az édes désziré
az édes désziré még gyáva ahhoz
jöllehet háromszor is körülérik szárnyai
igen jól tudom
majd dészirével is megtörténik
meg tudom bizonyosan
ám az ő szárnyait masnira kötik
mint a szitakötőt
(a bunyevác gyerekek vilin konjic-nak mondták
miért is nem tanultam több szavuk)*

Kettejük művészetének szembeállítását itt megfeleltethető a tiszta és nyers költészet Valéry-féle megkülönböztetésének, amely megkülönböztetés (illetve saját költészetében a szembeállítás felszámolásának az igénye) Tolnai számos művében szóba kerül (lásd például az *Ómama* című versét a *Versek könyvében*, illetve az *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben* című könyvében: Tolnai 1992, 72; Tolnai 2006, 91–92). A nyers, anyagszerű és

a tiszta, légies, éteri poézis egymással való szembeállítás, ellentétes pólusaik összehangolása Tolnai költészetének egyik energetizálója. A kérdéses vers lírai éneke a vitában ekképp megsemmisülő Árvacsáth, ugyanakkor a vershez fűzött két szerzői lábjegyzet a Hamvas- és Radnóti-idézetekkel a 20. századi író- és költősorsokra egészében

rányit. A tiszta és a nyers költészet szembeállításánál és e szembeállítás értelmét kioltva beszövedik a szövegbe Tolnai egyik visszatérő motívuma a vak pingálóasszonyról, „akinek azúr szemvilágába / a szó szoros értelmében mész oltatott”. A fertőtlenítő és a 20. században visszatérően a borzalmakat elfedő oltott mész a világ szörnyűségeit nem látó és a legszebb falakat festő pingálóasszony kapcsán a művészetek 20. századi helyére, lehetőségeire, értelmére kérdez rá.

Mintha a *Terekben* megszólaló Pilinszkyt is ismerné Árvacsáth, azzal, hogy Árvacsáth pokla és mennyországa egybenyitott ország, és ami benne van együtt, az kibírhatatlan. Árvacsáth földi mennyországaiban kényszer a boldogság, amely ugyanakkor a saját vagy más élete árán is elérhetetlen. Ettől lesz azonos a pokollal.

Terek

*A pokol térélmény. A mennyország is.
Kétféle tér. A mennyország szabad,
a másikra lefele látunk,
mint egy alagsori szobába,
fönről lefele látunk, mintha
egy lépcsőházból kukucskálnánk lefele
egy akarattal nyitva hagyott (felejtett?)
alagsori szobának ajtaján át.
Ott az történik, ami épp nekem
kibírhatatlan. Talán nem egyéb,
kibontanak egy rongyosládát,
lemérik, hány kiló egy hattyú,
vagy ezerszeres ismétlésben
olyasmiről beszélnek azzal
az egyetlen lénnel, kit szerettek,
miről se írni, se beszélni
nem lehet, nem szabad.*

IRODALOM

Arany Zsuzsanna: *Kosztolányi Dezső élete*. Osiris Kiadó, Budapest, 2017.

Karinthy Frigyes: Csáth Géza. *Nyugat*, 1919/14–15.

Kosztolányi Dezső: Csáth Géza betegségéről és haláláról. *Nyugat*, 1919/16–17. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00271/08036.htm>

Szajbély Mihály: Csáth Géza. Gondolat, Budapest, 1989.

Szajbély Mihály (szerk.): *Rózsaszín flastrom. Beszélgetések vajdasági írókkal*. JATE Szláv Filológia Tanszék, Szeged, 1995.

Szajbély Mihály: Ahogyan Tolnai interpretál: Csáth és árvacsáth. *Tempevölgy*, 2018/1, 79–87.

Thomka Beáta: *Tolnai Ottó*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1994.

Thomka Beáta: „Finom adogatás”: Kosztolányi – Tolnai. <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/65/thomka.html>

Tolnai Ottó: *Világpor. Versek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980.

Tolnai Ottó: *Vidéki Orfeusz. Válogatott versek*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.

Tolnai Ottó: *Virág utca 3. Regény*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983.

Tolnai Ottó: *gyökérrágó. versek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986.

Tolnai Ottó: A kék halinaszőnyeg, avagy bevezető sorok Csáth naplórészletéhez. In: *Híd*, 1987. június, 887–894.

Tolnai Ottó: *árvacsáth*. Orpheusz Kiadó Kft. – Forum Könyvkiadó, Budapest–Újvidék, 1992.

Tolnai Ottó: *Versek könyve*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1992.

Tolnai Ottó: *Költő disznózsírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező: Parti Nagy Lajos. Kalligram, Pozsony, 2004.

Tolnai Ottó: *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben. Regény versekből*. zEtna, Zenta, 2006.

Utasi Csilla: A pokol pannon tengere. Tolnai Ottó árvacsáth című versciklusáról. *Tiszatáj*, 1996/4, 62–67.

A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH támogatásával, A kánonképződés folyamatai komparatív megközelítésben: közép-európai és kelet-közép-európai kánonok a modernség kontextusaiban című, 125791 nyilvános tartási számú NN_17 pályázat keretében készült.

„NEKEM A KOMMUNIZMUS IS VALLÁSOM...”

Balázs Béla 1919-ben

Balázs Béla 1919-es tevékenységéről és főként annak a Tanácsköztársaság idejére eső részéről – a népbiztosságon betöltött posztjáról és különösen a Vörös Hadsereg harcaiban való részvételéről – nem sokat tudunk, szemben az 1918-as évvel, amikor is az őszirozsás forradalmat illetően sok mindent részletesen lejegyzett. Az előző évben hosszasan beszámolt ugyanis a Babitscsal és Jászival megalakítandó antimilitarista és nacionalizmusellenes „Európa lovagjai” (később: „Európa szolgái”) körről, amely a szellemi és erkölcsi arisztokráciát fogná egybe, a lánchídi és Duna-korzói eseményekről és főként a többszöri, nagyon magas rangú, holott nem hivatalos minőségben végzett, inkább „botcsinálta” szervezőként folytatott tevékenységéről a Nemzeti Tanácsban (volt a katonatanács egyik intézője, karhatalmat küldött a fosztogatók ellen, városparancsnokot nevezett ki; rábízták az Országos Propagandabizottság megszervezését stb.).

Az 1919-es év életeseményeit nem ismerjük ilyen pontossággal, nagy vonalakban annyit tudunk, amennyit Balázs később (ön)életrajzában – egyes szám harmadik személyben – magáról megírt (s ezt egészítjük majd ki hiányos naplójából, levelekből, cikkekből és in-

terjűkből rekonstruálható más adatokkal): „Az októberi őszirozsás forradalom napjaiban munkára jelentkezett a Nemzeti Tanácsnál. De rögtön visszavonult, amint kormány lett belőle. Viszont, mikor Budapesten megjelent az orosz kommunisták első emisszáriusa, dr. Weissbrod, a vöröskeresztes orvos, az Balázsék lakásán tartotta illegális összejöveteleit. (Akkori felesége, dr. Hajós Edith beszélt oroszul.) Mikor a Károlyi-kormány megverette és lecsukatta a magyar kommunista vezetők egy részét, az illegálisok közül Szamuely Tibort, Stern Jolánt, Hevesi mérnököt Balázs Béla bújtatta részben saját lakásán, részben barátainál. (Hevesi Balázs mostani feleségénél rejtőzött, Szamuely dr. Spitz Renénél, Balázs egy barátjánál.) A Tanácskormány kikiáltásának első napjától fogva a kultusznépbiztosságon dolgozott mint a művészeti és irodalmi főosztály vezetője. (A színházak intendánsa és az írói direktorium elnöke volt.) – Májusban, mikor a Vörös Hadsereg helyzete veszélyessé lett, a frontra jelentkezett, és a fronton harcolt mint sorkatona. Előbb Antal Márk ütegében, azután a Verbóczy-zászlóaljban. Rakamaznál volt az utolsó napig. Csak decemberben sikerült feleségével (Hamvassy Anna Lukács György népbiztos mellett mint a népbiztosság politikai titkára dolgozott) Bécsbe menekülnie, ahol rögtön jelentkezett a magyar kommunista párt központi bizottságánál. Feleségét felvették a pártba, de őt csak mint szimpatizálóként. Az oka ismeretlen és érthetetlen.”¹

Először is derítsünk fényt a viszonylagos információhiány egyik okára: naplójában (amelynek nagy része 1982-ben nyomtatásban is megjelent) alig találunk valamit erről az évről. 1919-ben ugyanis szerepel benne egy nagy ugrás: a Vörösmarty Akadémia megalakulása (1918. december 1.) után a következő bejegyzés 1919. december 4-i. Balázs ugyan ezen a szöveghelyen azt írja, vezetett

¹ Balázs Béla hagyatékában több önéletrajzi vázlat maradt fenn, ezek egyikét Balázs saját maga javította, illetve egészítette ki. Az életrajz gépirásos alapszövege (Balázs körülbelül húsz utólagos korrekciója nélkül) megjelent a Filmvilág 1964. június 1-ji számában *Egy nagy pálya emlékezete – Balázs Béla életrajza* címmel (VII. évf., 11. sz., 12–14.). A teljes, kiegészített verzió: Demény János: *Balázs Béla önéletrajza*, Tiszatáj, 1965/5. 382–384. http://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/3668/1/tiszataj_1965_005_382-384.pdf

naplót a Papnövelde utcában, bujkálása első szakaszában is (és onnan is kezdi beszámolóját), de mi a szóban forgó részt nem ismerjük, ez a füzet(rész) eltűnt, elveszett. Kérdés, hogy abban miről számolt be, csak a bujkálásról vagy előtte az aktív politikai szereplésekről és a tényleges fegyveres küzdelemről is, illetve hogy az utóbbi esetben utólag tette-e ezt meg, vagy a legnagyobb felfordulásban is jutott ideje, energiája lejegyezni a vele történeteket. (Az elkallódás egyébként nem kivételes eset a Balázs-napló történetét illetően, az 1911 júliustól 1917 júliusáig tartó időszakra vonatkozó jegyzeteket is csak 1965-ben találták meg Balázs Béla nagybátyjának könyvei között, és az 1917 júliusa és 1918 novembere közötti eseményeket rögzítő részt is csak onnan ismerjük, hogy a Tanácsköztársaság rendőrsége lefoglalta a naplót, és másolatot készített róla – az eredeti füzet viszont ugyancsak elveszett, és nem került elő.)²

Ha Balázs egyáltalán beszámolt a Tanácsköztársaság idején betöltött szerepéről, az erről szóló jegyzetanyagának még az 1919-es hányattatások és kalandok során, november előtt kellett eltűnnie (vagy az író eldugta), ugyanis a már említett, a rendőrség által elkobzott anyag sem tartalmazott „dehonesztálóbb” részeket az 1918-ban, az őszirózsás forradalom alatt történetknél, amint ez *A Nap* című újságnak a lefoglalt iratokról szóló beszámolójából egyértelműen kiderül: „A budapesti rendőrség lefoglalta Balázs Béla (dr. Bauer Herbert) író naplóját, mivel kötelességének tartotta minden dokumentum átvizsgálását, ha az a kommunizmus titkos rugóira és főszereplőinek tisztázatlan cselekvéseire vonatkozik. Balázs annyira jelentős szereplője volt, mint Lukács György kedveltje, a közoktatási népbiztosságnak, hogy irodalmi nézőpontok híján ugyan, de minden sor írása érdekelte a rendőrséget.”³ Az újságíró meglebeg-

teti a szenzációéhes olvasónak, hogy találhatók a dokumentumban a „bűnüggyel” kapcsolatban nem lévő, „rendkívül érdekes adatok, személyes támadások, furcsa leleplezések is”, de csak a rendőrség által lemásolt részletből idéz, és kizárólag 1918-as történéseket: az „Európa lovagjai” kört, a Duna-korzói és a lánchídi ostromot, a Radikális Párt kritikáját, illetve Balázs ekkori gyors politikai felemelkedését a Nemzeti Tanácsnál, szimptomatikusként tekintve azt a két, ekképpen öszszemosott forradalom kaotikusságát és résztvevőinek „beteges gonoszságát” illetően.

Vasárnapi Kör

Tehát mit tudunk még? Elsősorban a kontextust érdemes felvázolnunk. Balázs Béla tagja, házigazdája a Vasárnapi Körnek, amely úgy „futott neki” az 1919-es évnek, hogy egyrészt épp az előző évben töltődött fel a régi tagok mellé érkező tehetséges fiatalokkal (Gergely Tibor, Káldor György, Radványi László, Tolnay Károly), és ekkor született meg a terv, hogy az *Előadások a szellemi tudományok köréből* című előadás-sorozatot beolvassák a Társadalomtudományi Társaság Szabadiskolájába, de erre az egyesülésre már nem kerül sor.⁴ Másrészt, mint ismer-

2 „Balázs Béla hagyatéka kéziratárunk egyik legterjedelmesebb írói hagyatéka, holott nyilvánvaló, hogy a meglevő anyag csak töredéke a teljesnek. Hányatott élete során, többszörös emigrációban több dokumentum vesztett el, mint amennyi általában elvész egy-egy író életében.” F. Csanak Dóra: *Balázs Béla hagyatéka az Akadémiai Könyvtár Kéziratárában* (a MTAK kéziratárának katalógusai, Bp., 1967, MTAK, 11–12.).

3 *Lefoglalta a rendőrség Balázs Béla forradalmi naplóját. Kórkép a Károlyi-bolvezirmusból.* *A Nap*, 1919. nov. 29., déli kiadás. (A nap-

lómásolatban mellékelten e cikkről is található gépiratmásolat az OSZK Kéziratárában – Fond 134/69.)

4 Az együttműködésnek egyéb megnyilvánulásai az 1918-as *Konzervatív és progresszív idealizmus-vita* és Lukács hozzászólása a Huszadik Század nemzetiségi vitájához voltak. Vö. *A Vasárnapi Kör*.

tes, már az ószirózsás forradalom alatt „politizálódnak” a Vasárnapi Kör tagjai, s a két forradalom idején általában is – Ritoók Emma kivételével – részt vesznek a közügyekben. Ennek mintegy „csúcspontja” a Tanácsköztársaság, amelyben Lukács György közoktatási népbiztos lesz (Varga Jenő pedig pénzügyi népbiztos), s a közoktatási népbiztosságban (amely mintegy kulturális és oktatási minisztériumként működik) kap feladatokat Antal Frigyes, Balázs Béla, Fogarasi Béla, Gergely Tibor, Hauser Arnold, Lesznai Anna, Lorsy Ernő, Rényi (Gyömrői) Edit; Fülepet és Mannheimet pedig egyetemi tanárrá nevezik ki (bár órákat Antal Frigyes, Fogarasi, Varjas Sándor és Wilde János is tartottak). A Tanácsköztársaság megdöntése után Fülepen és Ritoók Emmán kívül mind emigrációba kényszerültek, s Bécsben – noha már kevésbé rendszeresen – szintén tartottak találkozót, sőt, új tagokkal is bővült a kör.⁵

Ami politikai nézeteiket illeti, nem létezett egységes vasárnapi politikai nézőpont; mint Lukács 1958-as visszaemlékezésében elmondja, a tagok többsége a Károlyi képviselte politikai elveket, a nyugati demokráciát tekintette irányadónak, ezzel szemben ő azt az álláspontot képviselte, hogy ebben az esetben a nyugati demokráciáktól nem fogja őket megvédeni senki, és inkább az 1917-es orosz forradalom mutat számára irányt. Rényi (Gyömrői) Edit pedig tanácsstalanságról és tájékozatlanságról számol be: „Nagy hazugság volna, ha azt mondanám, hogy kommunisták voltunk. A dolgok kaotikusak voltak nekünk. Hogy egy példát mondjak. Mikor Károlyi hatalomra került, mindenki nagyon lelkes volt, csak én nem értettem, hogy miért nevezik azt forradalomnak, hogy Károlyi a főherceg kezéből elfogadja a kinevezést. Itt valami nem stimmel. Erre rám rohantak, hogy ellenforradalmár vagyok.” Lesznai Anna végképp elutasítja ezt a véleményt:

Szerk., bev. és jegyzetek: Karádi Erzsébet és Vezér Erzsébet. Bp., 1980, Gondolat, 9.

5 Új tagok: Gábor Andor és felesége, Halpern Anna, Rudas Zoltán, Lázár Mária (osztrák költőné, Balázs barátjáné), Révai József, Sinkó Ervin és felesége, Rothbart Irma. Alkalmanként Ferenczy Béni, Lena Grabenko (Lukács volt felesége), Karikás Frigyes, Berger Tivadar, Hans Eisler és felesége, Lotte Demant is ellátogatott a társaságba. Elmaradt azonban tőlük Hauser és Mannheim. Vö. *A Vasárnapi Kör*.

Lance Henson

BEWARE ÓVAKODJ

2018 augusztus 7

Nagyanyám suttogott a fülemben álmomban...
Óvakodj a fehér városoktól---tele gyűlölettel
és félelemmel

Amikor azok akik látnak börtönbe zárják
a vakot...

Azok, akik mások halott húsából élnek
Felfalják az őket bámuló szemeket...

Azok, akik az emberi hulladék bűzös
hasaljából jöttek

akiket őseik sötétjénék szarából formáltak
akik húségük zálogául
cipelik halott isteneik fejét...

megeszik istenségeik fehér tányérjait
amiket gyerekkorában erőszakoltak rá

suttogva nézett felém

óvakodj

a fehér városoktól

GYUKICS Gábor fordítása

szerinte legfőképpen a szerelemfilozófiáról esett szó még a legnagyobb krízisek között is, továbbá: „A csoport politikai attitűdjét durván »baloldali beállítottságúnak« lehetne jellemezni, helyesebb azonban, ha azt hangsúlyozzuk, mennyire apolitikusak voltak valamennyien. A csoport valójában inkább hasonlított vallási gyülekezetre, mint politikai klubra.” S valóban, Balázs is több ízben leszögezi, neki a kommunizmus nem politikai meggyőződése, hanem a hite, a vallása. Egy

Ritoók Emmának címzett levélben az őskeresztények „kommunizmusához” csatlakozva jelöli ki a kommunizmust „az emberi spirituálisizálódás egyetlen útjaként”, a magántulajdonra épülő társadalmat (értsd: kapitalizmust) pedig a Szentháromság elleni vétéként. Lesznai pedig felidézi egy fontos beszélgetésüket (ugyanazt, amelyet regényében is szerepeltet), eszerint nemcsak ő helyezte metafizikai síkra (is) a forradalom hozta megváltást, hanem Lukács is: „Jó, mondtam, az emberek üdvözülni fognak, ha ti megváltjátok a világot, de mi lesz a többi kreatúrával? Mi lesz a növényekkel, az állatokkal? Tudod, hogy én nem akarok nélkülük üdvözülni. Mire Lukács azt mondta: »Még a kövek is üdvözülni fognak.«” Ám ez nem jelentett teljes egyetértést Lukács és például Balázs között, mert Lukácsot – aki szigorúbban teoretikus (ideológiai, illetve morálfilozófiai) alapokra helyezkedett, ugyanakkor fontosnak tartotta bizonyos esetekben pártpolitikai elveket is követni – bosszantotta Balázs szerinte inadekvát módon kialakított, hit jellegű kommunizmusa, amint azt el is mondta időskori interjújában: „Balázs politikailag baloldali volt, ellenben világnézeti alakulás nem ment végbe benne, vagyis régi világnézetét beleépítette a hivatalos kommunizmusba. Ezzel egy olyan dualitás jött létre, amelyet sem teoretikusan, sem művésziileg nem bírtam elviselni.”⁶ (Ezért éppen ő volt, aki nem támogatta Balázs felvételét a kommunista pártba.) De ez az egyet nem értés és közösséget nem vállalás visszafelé is igaz: Balázs már kint a bécsi emigráció idején Lukács gyakorlati pártügyekben való túl aktív részvételét rosszallja naplójában (sőt, szégyelli korábbi barátját), s megfogalmazza, hogy neki művészként nem ügye, nem életfeladata a politika, s inentől kezdve nem kér részt belőle: „Nekem a kommunizmus is vallásom, és nem politikám. És ezentúl csak művész akarok lenni, semmi más!”⁷

6 Lukács György: *Életrajz magnószalagon*. In uó: *Megélt gondolkodás. Életrajz magnószalagon*. Budapest, 1989, Magvető, 209–210. 12.)

7 Balázs Béla: *Napló II. (1914–1922)*. Vál., szerk., jegyzetek: Fábri Anna. Budapest, 1982, Magvető, 354.

Funkcionárius

A szakszervezettel párhuzamosan, de mint kinevezett állami irányító szerv működött az Írói Direktórium – mai szóval: végrehajtó bizottság – és az Írói Választmány. Balázs az előbbiben kapott posztot, ami éppen kárpótolhatta az 1918-as év nagy csalódásáért,⁸ a Vörösmarty Akadémiából való kimaradásáért: már az öttagú első Írói Direktóriumba is bekerült, s ugyanígy a későbbi tizenegy tagúba is,⁹ ahová heten a volt (és betiltott) Vörösmarty Akadémiából érkeztek (Babits Mihály, Barta Lajos, Bíró Lajos, Kassák Lajos, Móricz Zsigmond, Révész Béla és Szini Gyula), rajtuk kívül Balázs Béla, Komját Aladár és Osvát Ernő vett benne részt, illetve hivatalból Lukács György népbiztos.¹⁰ Ottani működését tulajdonképpen ugyanazon művészetfilozófiai elvek jellemzik (antiimpreszszionizmus a szó „bécsi”, kiterjesztett értelmében, a lezárt formák és a nagy stílus igézte), mint az 1910-es években mindvégig – és nem csupán az övét, hanem bizonyos értelemben számos vasárnaposét, Lukácsét, Fülepet, Mannheimét, Hauser Arnoldét: „A művészetből ki fog veszni, nem a diktatúra erejénél fogva, minden frivol, szellemeskedő, játékos impresszionizmus, és úgy, ahogy a cselekedetekben csak az egészen fenntartás nélküli tetteknek, töretlen hiteknek lesz becsük, és a művészetben is régi nagy korok nagy stílusait elérő nagy stílust fog produkálni a kommunizmus szellemének biztos, céltudatos, meg nem alkuvo világnézete.”¹¹ Ehhez járult még most a művészeti érték emancipáló funkciójának az elve, amely átüt azon az

8 Balázst és Lesznai Annát nem vették be a Vörösmarty Akadémia tagjai, azaz a harminc legjobbnak minősített író közé (hírei szerint Babits rá szavazott, de a pénzügyi alapot biztosító „Hatvany terrorjára” aztán nem választották be).

9 1919. április elsején öttagú írói direktóriumot hozott létre a Kunfi Zsigmond vezette Közoktatásügyi Népbizottság. A tagok: Lukács György, Balázs Béla, Révész Béla, Kassák Lajos, Komját Aladár. Április 19-én – ekkor már Lukács vezetésével – a Közoktatásügyi Népbizottság újra kinevezte az Írói Direktóriumot: Lukács György, Osvát Ernő, Babits Mihály, Barta Lajos, Bíró Lajos, Kassák Lajos, Móricz Zsigmond, Révész Béla, Szini Gyula, Balázs Béla, Komját Aladár.

10 *A magyar irodalom története*. <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/05/300.html>

11 *A kommunista irodalom, színjáték és színház programja – Interjú Balázs Bélával*. Színház, 1919. április 6. Idézi még: K. Nagy Magda: *Balázs Béla világa*. Budapest, 1973, Kossuth, 250.

Lance Henson

GAZA

Versek a holt zónából, 2018 november 1

A főútóér rémülten a reménynek fröccsent
egy ártatlan kisbaba
utolsó gurgulázó hangja
a tudatlanság hasadékai
törött imára száradt vér

GYUKICS Gábor fordítása

elképzelésén is, hogy a népet műveltséggel – faluszínházzal és faluoperával, a városokban pedig szervezett, remek színészeket egybe- gyűjtő társulatok előadásaiival – lehet fel- emelni, amely törekvéshez ugyan időlegesen hozzátartozik agitprop darabok bemutatása is, ám elsősorban a művészi szempontból ér- tékes és időtálló műveknek – a klasszikusok- nak – van ízlésalakító, nevelő és az új életre előkészítő szerepük.¹² „Az elv: a legmag- sabb művészi színvonalat diktálni a színhá- zokban, mert a proletárságnak nincs szük- sége olcsó izgalmakra, hanem a proletárság tanulni, művelődni, fejlődni akar.”¹³ (Balázs állásfoglalása egyébként egybevágott Lukács elveivel, aki leszögezte, hogy a minőségre nem törekvő pártirodalom nem támoga- tandó a népbiztosság által, továbbá hogy Shakespeare-t és Goethét nem lehet azzal az indokkal félredobni, hogy nem voltak szoci- alista írók – „a kommunista kultúrprogram az, hogy a legmagasabb és legtisztább művé- szetet juttassa a proletáriátusnak, és nem fogja megengedni, hogy politikai eszközzé rontott vezércikk-poézissel pusztítsák az íz- lését.”¹⁴) A drámát Balázs – akárcsak egyéb- ként az egy évvel korábban még nem politi- kai alapon megírt *Dramaturgiájában* – kifeje-

12 *A kommunista irodalom, színház és színház programja*, illetve: Balázs Béla: *A nép színháza*. Fáklya, 1919. április 22. Vö. K. Nagy Magda: *Balázs Béla világa*.

13 *A kommunista irodalom, színház és színház programja*.

14 Lukács György: *Felvilágosításul*. Vörös Újság, 1919. április 28.

zetten színházban előadandó, ott tömegekre együttesen hatni tudó alkotásnak tartja, amely- nek elődje a görög (dionüszoszi eredetű) színház, s most még azt is hozzáteszi, hogy ezen kollektivitás és egységes öntudat letétemé- nyese valaha a kórus volt (mert a nép megnyil- vánulása).

Balázs Béla a népbiztosságra maga mellé vette Lesznai Annát, akinek az úgynevezett Meseosztály vezetése lett a feladata. A mese kiemelt fontosságú műfaj volt a Vasárnapi Kör és azon keresztül később a Tanácsköztár- saság illetékes funkcionáriusai – Lukács, Ba- lázs és Lesznai Anna – számára,¹⁵ egyrészt mert a csoda és a megváltás világát nyújtotta, azt a szférát biztosította, ahol felszámolható minden határ, nemcsak az osztályhatárok között, hanem az emberek, állatok és növé- nyek, sőt a valós és a fiktív lények között is.¹⁶ Továbbá – s ebben Lukács *A kommunizmus er- kölcsei alapja* című cikke adta meg számukra az irányt¹⁷ – a potenciális közönséget, a gye- rekeket a jövődől ösztönös kommunistáinak látták, akiket a felnőttek Mózesként képesek elvezetni az Ígért Földjére. Ennek eszköze pedig, hangsúlyozza Balázs a *Ne vegyétek el a gyermekektől a mesét!* című cikkében, sokkal inkább a meseoktatás, mint a szociáldemok- raták szerint tanítandó társadalomismeret, hiszen a(z ős)mesét a társadalmi kategóriá- kon inneninek tekintették: „De hiszen a nép- mesék sokkal régebbiek, mint a kapitaliz- mus, sőt a feudalizmusnál is ősiabb eredet- tűek. Úgy vannak innen a volt társadalmon, mint ahogy a kommunizmus túl van rajta. [...] Az ősi népmesék az irodalom egyetlen fajtája, melyben az osztálykülönbségek csak dekoratív motívumok. De a szereplők sorsát már csak azért sem befolyásolják, mert azo- kat társadalmon túli erők: tündérek és ma- nók igazítják.”¹⁸ Szabó Viktor disszertációjá-

15 Vö. még Gángó Gábor: *A mese mint felvilágosodás, kultúra és erőszak*, in: *A művészettől a tömegkultúráig*. Budapest, 2014, L'Harmattan-Könyvpont, 127–134.

16 A Vasárnapi Kör (és a korai magyar avantgárd) mesekonceptióiról lásd Földes György: *A mese metafizikája és a magyar avantgárd: Balázs Béla, Lesznai Anna és Kassák Lajos meséi*. Irodalomtörté- net, 2000/4, 517–536.

17 Lukács György: *A kommunizmus erkölcsi alapja*, in József Far- kas (szerk.): *A büszke tettek ideje. Válogatás a Tanácsköztár- saság irodalmából*. Budapest, 1978, Akadémiai, II., 120.

18 Balázs Béla: *Ne vegyétek el a gyermekektől a mesét!*. Fáklya,

ban¹⁹ egy korabeli dokumentumra hivatkozva (*Jelentés az Irodalmi Ügyosztálynak a proletárdiktatúra idején kifejtett működéséről*)²⁰ megállapítja, hogy a mesedélutánok „egy ideig mentesek maradtak a proletárelvek befolyásától, noha az előadható meséket a Közoktatásügyi Népbiztosság határozta meg. S bár a Tanítók Szakszervezete a klasszikus mesék helyett „szocialista, kommunista meséket” óhajtott volna előírni a tanulóknak, a népbiztosság részéről Balázs Béla arra hivatkozott, hogy a „gyermekeknek nem politikát, hanem poézist kell adnia még a Tanácskormányknak is”.

Harcok

A tanács hatalom veszélybe kerültével kiszáll az írói direktóriumából, csatlakozik a Vörös Hadsereghez. Rakamaznál a Werbőczy vagy más néven a Székely Hadosztályban, pontosabban annak a fegyverletétele után a Vörös Hadsereghez csatlakozó részében harcol a román és cseh csapatok ellen a magyar határ védelmében. *Vörös őrségen* című verséből referenciálisan nagyon sokat nem olvashatunk ki, nem tudunk meg az élményeiről (két helyszínt jelöl meg, illetve kiderül, hogy lovas katona volt, mivel a nyeret használta párnának).

*Tábortűz mellett, régen, nem régen,
Szatmármegyében, Sárosmegyében,
Sokszor feküdtem vörös őrségen
Páston elnyúlva.
Fejem a nyergen, kezem a puskán,
Hanem a szemem a csillagos égen.*

Ennél árulkodóbb a költemény szövegében, hogy egy nagymértékben átesztétizált hadi tapasztalatot mutat be, azaz csak pár szóval utal az erőszakra („vérben és szennyben”): ez az átesztétizálás megvalósul egyrészt már a felütésnél a csillagos ég látványá-

1919. május 11., illetve in József Farkas (szerk.): *A büszke tettek ideje*, 205.

19 Szabó Viktor: *A magyarországi Tanácsköztársaság propagandája*. Eszterházy Károly Főiskola Történettudományi Doktori Iskola, http://disszertacio.uni-eger.hu/16/1/Szab%C3%B3%20Viktor_%20%C3%A9rtekez%C3%A9s.pdf

20 *Jelentés az Irodalmi Ügyosztálynak a proletárdiktatúra idején kifejtett működéséről*, MNL-OL K 46-605.f.- II/5.-TAGYOB, 94–95.

val (amelyre a tábortűznél fekvő katona felbámul), másrészt mint gesztus megerősödik a lírai alanynak fenntartott költő- (regös-) szerepnek köszönhetően („Mi szépet látok, mesélem szépen, / Kobzosnak dolga”), harmadrészt pedig – és talán ez a vers legfőbb tétje – kijelöli a célt is, amelynek ígérete vigaszt nyújt, és végső soron felment az agresszió felelőssége alól: a vágyott és a forradalomban elérni kívánt Ember és az Élet a „szépségen” keresztül valósulhat meg.

Ebben a különös helyzetben adekvát megfelelést is talál az internacionalizmusa és nacionalizmusa közötti egyensúlyozásra. Ritóók Emmának írott vita- (vagy éppen magyarázkodó, önigazoló) levelében veti fel a kérdést a Tanácsköztársaság bukásával, az ellenforradalmi rendszer létrejöttével, saját kényszerű emigrációjával kapcsolatban (és nem melleleg ugyanazt az antiszemizmust – értsd: zsidó öngyűlöletet – is tanúsítja, mint naplójában): „Ez a furcsa és tárgyaltalan epilóg persze csak neked szól, bár neked alighanem gyakran elmondtam már. (Azóta még egyszer oda voltam csehek és románok ellen magyar földet védeni, keservesebb és vadabb harcban, mint az első volt. A székely hadosztályban voltam. Kár, hogy nem mesélhetem neked sok gyönyörűen szomorú és szép tapasztalataimat, és nem panaszolhatom azt a keserves zsidógyűlöletet, amellyel a harctérről visszajöttem. Minél jobban kell tisztelnem a ritka jó fajtát, amelyik aztán mindennél jobb, annál jobban undorít persze amaz. De ott a mezőn táborozva a székely fiúkkal, újra megrendülten éltem át, hogy én ehhez a fajtához tartozom. És ezt minden primitívségük mellett ők is érezték. Sajnos ez nem változtat azon, hogy a kapitalizmust rossznak tartom, erkölcstelennek és kártékonynak, és a magánvagyonhoz való ragaszkodást a Szentlélek ellen való bűnnek, a kommunizmust pedig az emberi spiritualizálódás egyetlen útjának, ami különben az első keresztények véleménye is volt. De legaljasabbnak tartom, hogy a »Nemzeti eszme« jelszava alatt állítják vissza a tőzsdét, a zsidó részvényesek kuponjait és a százezer holdas birtokokat az Amerikába vándorló magyar paraszttal. Mert

csak ezt csinálják. Ami egyebet lehetne ezen címen csinálni, azt egy szocialista államban is lehetett volna. (Talán nem éppen ebben a szerencsétlen torz embrióban, mint a mienk volt.) – Hogy mért írom mindezeket a késő dolgokat? Nem tudom. Ráérek. Rád gondolk, és beszélgetek. És talán most sajog fel bennem a tragédiája, hogy legjobb esetben el kell hagynom ezt az országot, mert kivernek belőle, mikor olyan mélyen átéltem hozzátartozásomat. Mert kommunista vagyok. Akkor pedig nem lehetek magyar.”²¹ Naplójában Horthy bevonulásakor ugyanezt fogalmazza meg némileg rendszerezettebben: azt sérelmezi, hogy a kommunistáktól internacionalizmusuk miatt – amelyet ő leginkább egy nemzetközi (európai) nemzetunióban látna megvalósulni – elvitatják magyarságukat, hazafias érzelmeiket azok, akik mégiscsak kevesebbet tettek a magyarságért: például mert fenntartják a kapitalizmust – amelyet ő egy az egyben „zsidónak” tart – és az „idegen grófok” tulajdonában lévő nagybirtokrendszert. Az elavulófélben lévő, antimodern nacionalizmusnak vannak igazán nagy hősei, s náluk lakik az „őspoézis”, a történelmi discsőség, s ezekbe gyökerezetten az igazság – ez a forradalom paradoxona és tragédiája.²²

Szökés

A naplóban lévő hiányok miatt a bujkálás időszakáról csak december 4-én kapunk hírt, akkor is csak a második szakaszáról. A Papnövelde utcát, ahol Balázs és Hamvassy Anna addig rejtőztek, azért kell elhagyniuk, mert a költőről kiderül, rühöt hozott haza még a harctérről. Rövid ideig Máté Olgánál, Zalai Béla özvegyénél bujkálnak, aztán hosszabban Kmettyéknél, akik Balázs szerint kedves, szerény, csendes emberek, „nekibuzdult, keresztény kommunisták” – akiket, utóbb kiderül, a rendőrség is figyel. Náluk néha kisebb képzőművész-találkozó van, Pátzay, Ferenczy Béni járnak fel, akikkel egy eldugott magyar

kommünről álmodoznak, „Tasmániáról”: „egy kis magyar szigetet kellene összerelni valahol az Óperencián túl”.²³ Annát átviszik a Naphegyre, ő a szobrászokhoz kerül Révai Józseffel együtt, akivel filozófiai és etikai vitákkal múlatják az időt. Később Annával Zutéknál húzzák meg magukat, de egyre elkese-redettebbek, idegesebbek. A többiek, Fogarasiék, Lukácsék már Bécsben vannak, őket viszont Láng Juliskáék Pesten tartják óvatosságból, mert nem találnak egyetlen szökési alkalmat sem elég biztonságosnak (Mannheim Károlynál és barátnőjénél – illetve másoknál is – Kun Béla egy bizonyos pénzösszeget hagyott a Tanácsköztársaság körözött vezetőinek megsegítésére, kiszöktetésére). Végül, már az év vége felé, elindulnak, meglehetősen kalandos úton, hajóval, zsidó kereskedőnek álcázva (a részletből megint kiütközik Balázs belső antiszemizmusa): „Végre aztán elutaztunk mégis Pestről, az öcsém passzusai-val, festett bajusszal, pofaszakállal és szemöldökkel, lekent frizurával, kimaszkírozva (ocsmány zsidó szenzál-képem volt a cvikerrel az orromon. Nem szomorú, hogy lehet belőlem ilyen maszkírozni? Mégis kissé leleplezés talán? Ha nem is az enyém, hát a fajtának a leleplezése.) Esti kocsit. Anna sír a kocsitúton végig. Csupa ismerős. A budai parton a hajó. Már elkötött. Úgy ugrunk rá. Annát átrángatjuk másfél méter távolságon. Alku a kabinra. A hajósok között a zsidó kereskedőkkel. A vitórlás, aki tudja, miről van szó, és sok pénzért ugyan, de vigyáz ránk!”²⁴ (Kint másnap találkozik Hajós Edittel, volt feleségével, aki azóta új szerelmével Oroszországban él, de Bécsbe érkezik segíteni őket, s aztán megkezdik hosszú emigrációban töltött éveiket, amelyet már előre áthat a honvágy.)

Emigrációs ének 1919-ben

*Nézzél vissza édes párom
Túl vagyunk már hét határon.
Út előttünk, út mögöttünk,
Ködből, éjből napra jöttünk.*

21 A szellem útkeresői. Lukács György, Thomas Mann, Szabó Ervin és Balázs Béla levelei Ritoók Emmának. Közzéteszi: Vörös Boldizsár. Történelmi Szemle, 2000/1–2., 153–164.

22 Balázs Béla: Napló II., 345–346.

23 Uo., 343.

24 Uo., 347–348.

KÖNYVES KÁLMÁN KIRÁLY ELŐTT TÉRDEPELŐ HORVÁTOK HARMINC ÉVVEL AZ ELSŐ VILÁG- HÁBORÚ UTÁN...

Harminc év távollét után 1947-ben Mirosław Krleža horvát író ismét Magyarországra látogatott. A pécsi hadapród, a pesti Ludovika növendéke, a körözött katonaszökevény, akit később, 1916-ban a galíciai frontra vezényeltek, s onnan hamarosan betegszabadságra küldtek a tengerhez, hosszabb-rövidebb ideig tartó magyarországi útjai után ezúttal az új jugoszláv állam nevében, a Jugoszláv Írószövetség küldöttségének egyik tagjaként érkezett Budapestre. Részben inkognitóban. Hiszen annak ellenére, hogy a küldöttség tagjai közül ő volt a legjelentősebb író, valamint magyarul is jól tudott, és a magyar kultúrában is otthon érezte magát, hivatalosan mégsem ő volt a csoport vezetője. A jugoszláv íródelegáció összetétele a nemzetiségi, szövetségi sokszínűséget reprezentálta. Élén Jovan Popović, a Népfelszabadító Harc (NOB, 1941–45) szerb író-

ja állt, tagjai pedig, Krleža mellett, Desanka Maksimović szerb költőnő, valamint a mura-vidéki Miško Kranjec szlovén és a vajdasági Mladen Leskovac szerb írók voltak, akik mindketten magyarul is születtek, így szintén jól értettek magyarul. Mégis, annak ellenére, hogy nem ő volt a küldöttség vezetője, Krleža kapta a legnagyobb figyelmet a csoport tagjai közül. Sokan tudták, ki ő – bár műveinek magyarországi bemutatkozása, majd átmeneti ideig tartó nagy sikere még közel tíz évig váratott magára. 1935-ben Fejtő Ferenc a *Nyugatban* írt személyes találkozásukról és Krležának a horvát irodalomban betöltött vezető szerepéről. 1940-ben pedig Németh László a *Kelet Népe*-ben több közép-európai témájú esszéjében tárgyalta Krleža írói jelentőségét. Fejtő esszéjéről – mely az egyik első volt a róla külföldön hírt adó írások sorában – Krleža tudott, hiszen az egy meghíúsult riport helyett, kettejük személyes találkozását követően született. Németh László írásairól azonban a világháborús évek idején nem kapott hírt, ezekről csak az 1947-es magyarországi látogatásán hallott először. Addigra már több művében foglalkozott a legkülönbözőbb magyar irodalmi, történelmi, politikai vonatkozású témákkal, számos magyar vonatkozású kérdésben volt markáns véleménye, s ennek, ha tehette, művein kívül is hangot is adott.

Ez történt az 1947-es magyarországi látogatása során is, amikor vezető magyar politikusok társaságában budapesti emlékművek és különböző középületek emblematisztikus részleteire vonatkozóan tett kritikus észrevételeket. Mivel nem sokkal később közttereink általa említett részleteit megváltoztatta a második világháború utáni új hatalom, joggal feltételezhetjük, hogy Krleža keze is benne volt Budapest urbanisztikai képének a múlt század negyvenes éveinek második felében bekövetkezett megváltozásában. Minderről a *Kirándulás Magyarországra 1947-ben* című visszaemlékezésében olvashatunk érdekes részleteket, amelyet – mivel először csak 1953-ban tette közzé az író – nem klasszikus útleírásnak, hanem a visszatekintés során némileg átszínezett emlékiratnak kell tekin-

Lance Henson

**UNDER STORM
CLOUDS OF MYTHIC
GIFTING**

**MITIKUS ADOMÁNY
VIHARFELHŐI ALATT**

2019 január 1

Mitikus adomány viharfelhői alatt

Szép, mint az élet

Eső

Emberi szavak pora az ígélet

külvárosában

A végtelen belsejében lüktetünk

GYUKICS Gábor fordítása

tenünk. Erre utal a mű első, az író több mint harmincöt év utáni visszatérését említő mondata is. Ez azonban semmiképpen sem az utazás idejére vonatkozik, hanem a mű vélhető keletkezési időpontjára. Az emlékezésben érvényesülő, az írás idejére reflektáló megjegyzések, mint például Rákosi Mátyás diktatúrájának említése, szintén a leírt eseményekre később reflektáló emlékirat műfaji sajátosságait mutatják.

A háború utáni utazást követően még közel tíz évig, egészen 1956-ig nemigen ismerték Krležát Magyarországon. Az akkor megjelent *A Glembay család* című novellaciklusának sikerébe viszont beleszólt a történelem. A konszolidálódó Kádár-rendszer kultúrpolitikája azonban őt szemelte ki a tíz évvel korábban megromlott, feszült jugoszláv–magyar viszony rendezésében a közeledés egyik elősegítőjének. S alig két évvel első magyarországi kötetének megjelenése után a *Glembay Ltd.* című drámája valóban osztatlan sikert aratott a budapesti Nemzeti Színházban. Mindazonáltal a Krleža műveiben található számtalan magyar vonatkozást inkább ké-

nyelmetlen hozadéknak, kínos takargatnivalónak tekintették a művei magyarországi recepcióját befolyásolók. Az elsődlegesen szépirodalmi műveinek (regényeinek, novelláinak, drámáinak és verseinek) a reflektív műfajú írásai (naplói, esszéi) elé helyezése persze korántsem tekinthető elhibázott szerkesztői döntésnek, így azonban a horvátul nem olvasók előtt részben ismeretlen maradt a magyar témáiban (is) mindig polemikus Krleža számos megállapítása. A hatvanas években már tiszteletbeli magyar íróként ünnepezték és 70. születésnapja alkalmából a budapesti Európa és az újvidéki Forum könyvkiadó által megjelentetett válogatott műveinek sorozatába ezért éppúgy nem került bele a *Kirándulás Magyarországra 1947-ben* című visszaemlékezése, ahogyan egyéb magyar vonatkozású esszéi sem. Egyebek között így maradhatott ismeretlen a millenniumi emlékmű egyik domborműve – nevezetesen a Könyves Kálmán király szobrához tartozó dombormű – cseréjében betöltött kezdeményező szerepe.

Zala György alkotása a *Kálmán király Magyarországhoz csatolja Dalmáciát* címet viselte, bár ez, hasonlóan a többi relief és királyszobor címéhez, nem volt feltüntetve a mű alatt. A királyszobrokat, köztük Füredi Richárd Könyves Kálmán-szobrát, még az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó éveiben felállították, de a királyok uralkodásának egy-egy jellemző jelenetét ábrázoló domborművek, így a szóban forgó is, csak a húszas években készültek el és kerültek a helyükre. Az első világháború után több változás is bekövetkezett az emlékmű arculatában és eszmei mondanivalójában. Az emlékmű fokozatos építésének történetében a Tanácsköztársaság idején történt az első drasztikus változás, amikor a Habsburg uralkodók nem sokkal korábban elkészült szobraikat eltávolították, a Monarchiát jelképező uralkodóét, Ferenc Józsefét pedig összetörték, valamint az elfedés és kiiktatás céljával – bár egyesek szerint a további pusztításokat megelőzendő – az egész emlékművet vörös drapériával vonták be. S bár e drasztikus változtatásokhoz és átértelmezésekhez képest csak epizódnak tűnhet,

mégis tanulságos és a témánk szempontjából fontos, hogy a Könyves Kálmán királyhoz kapcsolódó domborművet kicserélték egy új, a *Kálmán király eltiltja a boszorkányégetést* című, Antal Károly által készített alkotásra. Ez legkésőbb az ötvenes évek elején történhetett. S míg a Habsburg uralkodók szobrainak másodsori eltávolításakor a jobb oldali oszlopcsarnok domborművei közül ekkor többet is lecseréltek, a bal oldali oszlopcsarnok domborművei közül csak a Könyves Kálmán életének jelenetét ábrázoló reliefet cserélték ki.

Krleža visszaemlékezésében olvashatunk egy az író és Ortutay Gyula kultuszminiszter között felidézett beszélgetést a történelmi narratívák konstruált voltáról. A hangsúly a beszélgetőpartnerek vitáján van, amelyben mindkét fél a közös nevezőre jutás halvány reménye nélkül érvel a saját igazsága mellett:

„[Ortutay Gyula] a magyar népi proletár köztársaság kultuszminisztere a kis népek megalomániájáról beszél, és erre jellemző példaként említi a litván Kaunast, a Szovjetunió egyik tagköztársaságának fővárosát, ahol a magyar népi proletár köztársaság kultuszminisztereként két napot töltött fogadásokon és banketteken. Hét évszázados kékvérű dzsentri magaslatából szemlélve az őt körülvevő dolgokat és eseményeket, Ortutay úr így ironizál: ebben a kis, állott szagú, jiddis porfészekben étteremben, templomokon, holmi középületek előcsarnokain át vezettek bennünket naphosszat, melyek falain csak úgy hemzsegnek a felvértezett és zászlóik alatt feszítő litván királyok, választófejedelmek és nemesek portréi. Mintha Litvánia több évszázados története csak a felvértezett és fellobogózott vitézek földbirtokainak ostoba és fantáziátlan meséje lenne, pedig mindez valójában meg sem történt. Mindezek csak fantomképek! Mi ma materialista alapon nézzük a dolgokat! Az egész olyan nevetséges! [...] – Érdekes, amit mond, bátorkodtam észrevételezni Ortutay magyar kultuszminiszter úrnak; csak egyet nem értek! Ön Litvániáról megjegyzi, hogy a páncélos vitézek serege pusztá történetírói trükk, és

nagyon helyesen, ebben a kérdésben teljesen egyezik is Önnel a véleményem, minden kétséget kizáróan nevetséges jelenségeként kategorizálja »a kis népek nemzeti megalomániájának szimbólumait«. Engedjen meg egy kérdést, Ortutay elvtárs! Hogyan lehetséges az, hogy ugyanezek a ki egyensúlyozatlan kispolgári megalomániás jelképek nem zavarják önt a saját terepén? – Nem értem, hogy érti ezt? – kérdez vissza Ortutay. – A millenniumi emlékműtől (amelyen a horvátok még ma is Könyves Kálmán királyuk előtt térdepelnek) – válaszoltam – minden lehetséges előcsarnokig, átriumig és auláig, de még a kocsmáig is, ez a város tele van freskókkal és szobrokkal és a magyar királyok és páncélos lovagok szobraival... – Na igen, de ezek valóban léteztek is! – mondta Ortutay – A mi esetünk egészen más! A magyar történelmet valódi hús-vér királyok építették. Ők nem holmi fantomképek voltak! Semmi értelme e tényeket letagadni! – Éppen olyan hús-vér fantomok – válaszoltam –, mint amilyenek a litván királyok is voltak! A feudális Litvánia éppolyan hallucinált fogalom, mint a magyar feudális történelem!²⁵

Az idézett beszélgetésrészlet a budapesti Gellért szállóban a jugoszláv íródelegáció tiszteletére adott banketten így zajlott le – Krleža emlékezete szerint. Az író kéziratot hagyatékában ugyanakkor fennmaradt az eredetileg nagyobb ívűnek, egész kötetnyinek szánt, ám végül töredékesnek maradt *Kirándulás...* bővebb szövegváltozata is, amelyben újabb részletek olvashatók Krleža és a magyar politikai közszereplők között elhangzott és a városkép részleges megváltozásával járó beszélgetésből. A kéziratot anyag némileg tovább árnyalja a képet:

„...néhány nappal később megkérdeztem a magyar diktátort, Rákosi Mátyás elvtársat [...] – De miért térdepelnek még mindig a horvátok a millenniumi emlékművön Köny-

²⁵ Miroslav Krleža: *Kirándulás Magyarországra 1947-ben. [1953] = Putovanja, sjećanja, pogledi, Sarajevo, Oslobođenje, 1985. 145–148. o. Ford.: Mann Jolán.*

ves Kálmán király előtt? – Úgy? A horvátok térdepelnek a millenniumi emlékművön? – kérdezett ő vissza. – Nem is tudtam. Ezt mindenképpen meg kell változtatni! – És miért áll még mindig a dunai rakparton a Szabácsnál 1914-ben elesett hősök emlékműve – folytattam –, amikor köztudomású, hogy az 1914. augusztusi szabácsi vérengzés a magyar fegyveres erők évszázadok óta történt legszégyenteljesebb tette volt? – Rákosi Mátyás elvtárs, a magyar kormány miniszterelnök-helyettese Ortutay elvtárs kultuszminiszterhez fordult: „Úgy-e, Ortutay elvtárs? Hallja, hogy miről beszél nekünk ez a belgrádi elvtárs! Kérem, nézzen utána ott, maguknál annak, hogy ez a dolog elrendeződjön. Ennek a szabácsi emlékműnek tényleg nincs semmi értelme. – Annak sincs sok értelme, Rákosi elvtárs – feleltem –, hogy a korábban Ferenc József nevét viselő, ma Szabadság hídnak nevezett nagy híd diadalívét ma is a történeti magyar államcímer díszítse a Magyar Királyság, valamint Horvátország, Szlavónia és Dalmácia heraldikai jegyeivel. – Hát ez nem lehet igaz! Mit nem mond – így Rákosi. – Nincs egy olyan középület sem Pesten, amely ne viselné Szent István birodalmának jegyeit – folytattam. – Hát igen – hangzott a válasz –, ezek azok a dolgok, amiknek több figyelmet kellett volna szentelnünk. Eddig nem volt rá időnk, de mindent, ami tőlünk telik, meg fogunk tenni a jövőben.”²⁶

A jövő aztán el is érkezett, és Krležának ez a még a koalíciós időkben tett javaslata a kommunista hatalomátvételt követően hamarosan megvalósult. Nem sokkal később a millenniumi emlékmű bal oldali oszlopcsarnokának Könyves Kálmán királyt ábrázoló szobra alatti domborművet és a Szabadság híd (korábban Ferenc József híd, majd Fővám téri híd) történelmi címereit, amelyre éppen ránéztek a delegációt elszállásoló Geléért szálloda dísztermének ablakai, eltávolí-

tották a helyükről. Azt persze nem tudhatjuk, hogy van-e ok-okozati összefüggés az idézett beszélgetés és a későbbi urbanisztikai változtatások között, de az tény, hogy Krleža az új délszláv államhatalom egyik markáns képviselőjeként érvényesítette annak érdekeit. A helyzet megértéséhez fontos felidézni, hogy Könyves Kálmán magyar király (1196–1216) csatolta Magyarországhoz a Horvát Királyságot, s ezt a horvát rendek is elfogadták. 1201-ben uralkodójukká koronázták őt Tengerfehérvárott (ma: Bigorad na moru). Az ezt követő több évszázados együttélés azonban nem mindig jelentett kiegyensúlyozott viszonyt közös történetünkben.

A Krleža kezdeményezte változtatásoknak idővel azonban az lett az eredménye, hogy a közös horvát–magyar történelmi múlt pusztát *tényét* is kiradírozták mindkét nép közösségi emlékezetéből. S mindez egyfajta lavinát indított el nemcsak a horvát, hanem a magyar történelmi identitással kapcsolatban is. Sajátos torzulásként értelmezhetjük, hogy a magyar történelmi emlékezetéről végképp levált az a tény, hogy a történelmi Magyarország többé-kevésbé mindig többnemzetiségű államalakulat volt. Ez viszont teret adott annak is, hogy egyfajta intellektuális és történelmi fölény épüljön be a magyar közösségi emlékezetbe a velünk élő népekkel kapcsolatban. Ezt jeleníti meg az is, hogy Könyves Kálmánt történelmietlenül és erősen túlozva, „prefelvilágosult” uralkodónak tartotta a marxista történetírás–úgymond a boszorkányüldözés betiltása miatt. A sokat idézett híres mondat – „Boszorkányok pedig nincsenek” – némiképp félreértelmezett fordításban épült be a magyar emlékezetbe, amint erre több történész rámutatott már. A szöveg pontosabb fordítása ugyanis így hangzik: „A strigákról [varázserővel bíró, vámpírszerű lények] pedig, mivel ilyenek nincsenek, semmiféle vizsgálat ne tartassék.”

Krleža, miközben elítélte a múlt utólagos konstruálását, maga is ezzel az eszközzel élt az ötvenes években írt nagy ívű esszéiben, amelyekben a délszláv népek kultúráját reprezentálandó, azok történelmét értékelte át (*Zára aranya és ezüstje, Bogumil márványok* stb.).

26 R1216. *Zastave: fragmenti. Peštanske varijacije godine 1947* [Év nélkül]. *Rukopisne ostavštine Miroslava Krleže. Katalog*, szerk.: Irena Galić, Anka Ivanjek, Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2003, 20–21.

A MESÉLŐ AGYAG ÉS A MARXISTA GIPSZ

(Z. Gy. emlékére – teljes változat!)

Ezra Pound egy híres amerikai írógeneráció, az úgynevezett elveszett nemzedék tagjaként ismert. (Már ahol.) Benito Mussolini, a nagy Duce csodálójaként elmebetegnek nyilvánították a második világháború után, így kerülhette el a börtönt, esetleg a bitófát, miközben a hamis reneszánsz Itáliájából – könyörtelenül gúzsba kötve – visszaröppentették Amerikába. Pound az egyetemes emberi civilizáció kitűnő ismerője volt egyébként: nemcsak a költészet lángelméje, hanem a művészeti gondolkodás fényes koponyája. Ne értsd félre, nem egy csillámló bőrfej, de egy „jófej”, aki főképp a szobrászatban találta meg az emberi kifejezésnek azt a formáját, amely a legnagyobb erőt képes magába sűríteni, noha maga egyetlen szobrot se öntött-faragott, szoborintott termékeny költői-tollforgatói életében. Sajátos meglátása szerint a szobrászatban képes megjeleníteni legérzékletesebben a formák formája, amely nem más, mint a tojás. A kőtojások közül is az abszolúte győztes tojásnak a hosszú évek verejtékes munkájával, sok kis külső kip-koppal megalkotott Brâncuși-tojást tekintette, amelynek tökéletességére több értekezésében is kitért. E tojásdad perfekció mibenlétével itt aligha áll módunkban beha-

tóbban foglalkozni, mégis szükségét érezzük megjegyezni, hogy a kerekded történetek iránt e sorok írója is többnyire mély ellenszenvvel viseltetett eddigi életében, ezért a saját históriáit is mindig ilyesféle tojásalakzatokban igyekezett rögzíteni, mely alkotói tetek után nemegyszer a karját lengette, tollát borzolta és kellemetlen, kotkodácsoló hangokat hallatott. De ez nem lényeges. Ennél sokkal fontosabb, hogy Ezra Pound Brâncuși szobrászművének tömör, lényegre törő mivoltával szemben Auguste Rodin és Aristide Maillol, a két folyvást „kukorékoló szobrászkakas” pongyola szószátyárságát emlegette.

Azt a „retorikus-patetikus, rikoltón buta egyveleget” átkozta, amit számára a két világhírű művész alkotásai jelentettek. Stílusuk, felfogásuk, művészi irányultságuk mély meggyőződése szerint kígyót-békát érdemelt. Márpedig egy 1912-es keltezésű magyar újságcikk arról számolt be, hogy az olaszok kincses márványtermő földjén, Carrarában járt a francia szobrászoknak világhírű mestere, Rodin, hogy ellenőrizze több szkulptúrájának márványból való kifaragását. Ugyanakkor, mint máskor is csaknem mindig, rengeteg szobrárt fúrták-vésték Carrarában a föld mindenféle nációjához tartozó művészenek, így a magyar Zala Györgyét is. Megpillantván Zala alapművét, Rodin valósággal lelkendezni kezdett. Nem győzte hangsúlyozni az ismeretlen kolléga iránt érzett összes szimpátiáját, mire a jelen levő „ungerézék” keble büszkén dagadozni kezdett, ahogy a hajók vitorlái az áldott szélben.

Ezra Pound szerencsére nem lehetett jelen, mert valószínűleg sokat ártott volna a hangulatnak. Zala Györgynek pedig évekkal később, a kritikusok kivégzőosztaga előtt eszébe jutott az a nap, amikor édesapja elvitte megnézni: a *mesélő agyagot*. Alsólendváról egyenest a pápai porcelángyárba. Ugyanis volt ott nekik egy olyanjuk, míg a gazdasági pangás tönkre nem tette. Egyesek szerint az eredetileg Mayer Gyurikának született kisfiú édesapja pont ebbe pusztult bele. Nem tudjuk pontosan, ám a mesélő agyag felejthetetlen napján a csőd vészmadara még másfelé járt. (Éppen a Monarchia szőlőskertjeiben ga-

rázdálkodott.) A nap gyönyörűen süttött akkor, enyhe szellő fújdogált, ami felettébb kellemessé tette a kocsikázást, ahogy elhaladtak a poros ákácok alatt. Ideális kora nyári huszonöt foknál állapodhatott meg a higanyszál, amikor befordultak a gyár udvarába, ahol az őr serényen behajtotta utánuk a kaput, az ecetfához odakötött eb meg nagyot ásított. Egyszerre lógatva ki a nyelvét és – eufemisztikusan: – *kunkori hímvevesszőjének* (népies egyszerűséggel: a *pöcsének*) vörös végét, egy peremvárosi gyáruddvar idillikus, naturalisztikus, élethű bolhássággal vakaródzó képébe zavartalanul illeszkedve bé.

Apa és fia lekászálódott a bakról. Bementek a hűvös műhelybe, ahol egy rakás képlékeny, ébredező agyag fogadta őket. Szenvedélyes megmunkálásra váró massa. Maga: a szent *anyag*. És akkor az ihletett apuka fűrge ujjainak hála: Dujika ámuló szeme előtt – mint egy modern animációs filmben – életre keltek az eladdig csak szóban létező mesék.

Törpék és boszorkányok népesítették be a műhelyt. Agyagördögök dobogtak agyagpataíkon. Agyagangyalok és agyaggalambok röpködtek a levegőben, az agyagvadászok feje fölött, az agyagfolyó partján agyagbéka kuruttyolt, s agyaghalak úszkáltak az agyagvizben. Az agyagfolyón át agyaghíd ívelt, és a hídfőnél agyagoroszlánok ásítottak. Agyaglovon érkezett a vár alá az agyag királyfi, hogy onnan eregesse szerelmes vallozásait az agyagvárba zárt agyag királykisasszonyhoz, akinek aligha lehetett agyagból a szíve és mása, mert nagyon is hajlott arra, hogy a szerelemre szerelemmel válaszoljon. – Ezt is megjegyezte Gyurika.

És jöttek az agyagmagyarok, úzték az agyag csodaszarvast. És jött az agyag hétvezér, s azt mondta, hej-hej! Jó föld ez, itt maradni kell. *Nein?* Nos, valamennyien valódi porcelánná lettek, majd egy díszesre faragott fadobozba kerültek. Zala György szobrász úgy csörgette végig őket egész életén át, ahogy a sakktábla figuráit szokás kemény rejtekükben. Ahol könnyen kerül testközébe paraszt és király, ami egyébként csak a népmesékben lehetséges. És a hétvezér még akkor is ott volt a tehetségét gyakorta tékozló fiú kezében, ami-

kor a szülők már rég a föld alatt porladtak. A porcelángyárra meg már nem emlékezett senki. Rég esernyőgyár lett belőle a dolgok nehezen kifürkészhető logikája szerint. Pont egy olyan, amilyen valaha Alsólendván virágzott. Épp annak a közelében (tán?), ahol egykor, még a messzi 1858 áprilisában Zala György szobrász született. S amely olyan esernyőket gyártott, amelyet Csudálatos Mary tartott a kezében, amikor a keleti széllel és egy másik történettel a fellegek közül utóbb magyar területre is megérkezett.

Újabb hont foglalni, csakis.

De Csudálatos Maryt félre, Zala György emlékét a mai Szlovéniában egy ápoltság őrzi. Nem kevesebb, mint maga a város központja. Ám arra nem ő, hanem mindenható Makovecz Imre, sokat dicsőített és sokat vitatott magyar építész nyomta rá jellegzetes pecsétjét egy tipikusan makoveczi művelődési ház képében. Vakablakkal. Béke poraira. (Néki is.)

Életrajzírói feljegyezték, hogy a szegény kis Dujika szüleit eléggé korán elveszítette. Teljesen árván maradván végül, egyik falusi nagybátyjához került, nevezetesen Városlódre, ahol életében először látott mintázást a nagybácsi kőedénygyárában, ami a rajzolás iránt keltett érdeklődést benne. Ezzel az izgalommal került vissza egy másik rokonához Pápára, aki posztógyárában szeretne volna látni, de ott nem nagyon volt mit rajzolni. Márpedig a gyereket egyelőre csak az érdekelte, ha szíjat hasítottak is a hátából.

Szerencsére nem bántak olyan gorombán vele. Nagybatya 2 végül engedett, beírta a budapesti belvárosi reáliskolába, ahol rajzot is tanítottak, s ha ezzel nem is került végérvényesen sínre Dujika, de elindult a kívánt irányban. Ha eléggé sok zökkenő várt is még rá az osztrák–magyar vasúton. (Amely akkoriban, meg kell jegyezni, sokkalta jobb állapotban volt a mainál, ennél fogva még a második világháború környékén is gyorsabban fel lehetett jutni az Árpád expresszel pl. a Délvidékről, mint ma.)

Lévén eléggé lapos a pénztárcája, Gyuri gyerek – mondják – tanulóévei során, melyek alatt Bécsbe és Münchenbe is eljutott, tehetőszülők gyermekeit tanította szabad kezűleg rajzolni. Főleg magyarokét, ám nem vetett meg egyéb nemes pénzforrást sem. A németek mint saját kutyájuk kölykében, úgy bíztak benne, tanárai pedig – például a hetedhét országon túl is híres Knabel professzor és a többiek – az első pillanattól kezdve tisztában voltak amúgy kissé furcsa, hol magába zárkózó, tüskéit meresztgető, hol feltűnő izgalommal, beszédes lendülettel a teendői nyomába eredő tanítványuk nem mindennapi tehetségével.

Műveinek ismerői nem felejtik el megemléteni, hogy a kissé túl szigorú Knabel tanár úr keze alatt mintázta meg György diákunk a *Fél a baba* című cukifalat kis idillt, amely rendkívül kedves és bájos hangulatával garantált sikert aratott. Előtte a *Leláncolt Prometheus* hozott némi pénzt a diákkonyhára, kellett nagyobb feltűnést. Persze, mindez jóval előtte annak, hogy a teljességében kibontakozó szobrászművész odaalkotta volna a pesti Városliget szomszédságába mind a hét komor arcú, nemes arcélú, délceg, elszánt honfoglaló ősiünket nekünk, büszke magyaroknak. Pontosan úgy, ahogy azt megálmodta volt. Jórészt talán már abban a pillanatban, amikor azon a derűs nyári napon – az árnyjátékos kocsikázást követően – édesapja agyagból elkészítette a miniatűr vázlatokat. És attól még régebben, hogy ugyanő, a híres művész, Zala György döbbenetes gipsz Marx-szobrot emelt volna Árpád atyánk és az ő nem kevésbé dicső (al)vezérei és a körükük vont spanyolfal elé: a Hősök terén.

Tette ezt állítólag azért, mert a tizenkilences Tanácsköztársaság Vörös Hóhéra, ahogy többen nevezik – áll-e ez így, vagy sem, mindegy –, a normál ésszel tragikus konfliktusba keveredő Szamuely Tibor halálosan megfenyegette. Nyomatéku, hogy nem tréfál, pár golyót a padlóba eresztett a művész rámás csizmája körül a pirosra festett monarchiás Steyr pisztolyából. De még nem érkezünk

oda.

Zala György 1884-ben tért vissza Budapestre egy szeles, zivataros napon, amikor villámok cikáztak az égen, s a hazajövőt kellemetlen porfelhő fogadta, hogy utána menten eleredjenek az ég csatornái. Pontosan abban az évben történt ez, amikor az olaszországi Livornóban csecsemőként felsírt az a leendő festő és szobrász, akit Amedeo Modiglianiként ismer meg évtizedek múlva a világ. Apropos, olyan alkotóként lesz majd közzismert az Úr széles ege alatt Modigliani, aki a művészet modernebb kifejezésformái felé tapossa ki az utat. Színigaz, hogy nem a magyarországi köztéri szobrászat, illetve már a megjelenése pillanatában objektíve jócskán megkésett (ha nem is teljesen elavult) nemzeti romantika meg a vele rokon historizmus területén. Ugyanakkor hétmérföldes lépései ellenére Amedeo nem jutott el az abszolút tojás megalkotásáig, ahogy Brâncuși igen. Lehet, ebben a rendkívül korán bekövetkezett halála akadályozta meg, de mindez más lapra tartozik, ugyanis Zala György – gyér ismereteink szerint legalábbis – nem tett ha-

sonló radikális kísérletet soha. Bár a konzervatív modernizmus hívének tartotta magát, mire szobrainak zöme nagy késéssel meglett, még szembeötlőbbé vált a késedelem. Ezért (is) került kritikuskénnél tapétára, és bár ez életkeserítő körülmény, nem valószínű, hogy az ilyen kínos helyzetben rögtön ki kell rántani a fegyvert Szamuely Tibor kezéből, és a saját halántékunknak szegezni az összecsiszított időben.

Egyébként is: milyen garanciák létezhetnek a (köztéri) modern örökkévalóságra?

Zala György nem is emelt kezét saját magára. Bár volt, hogy az ördög megkísértette. Mindenesetre nem a hazatérése körüli időben, se közvetlenül az utániakban, amikor még többnyire vígan sétált az Epreskertben és annak a vidékén, dolgozott valóságos megszállott erejével. Mert meglehet a nemzeti érzületű-hevületű alkotásnak is a maga öröme? Meg ám! Sőt. Hisz' például: *hazaszeretet, helytállás, önfeláldozás, a művésznek nem kell más!*

És tudnivaló: ha hazaszeretetről alkotunk, nem lehetünk egyedül.

Az elkövetkező években sokan látták azon a tájon, a saját háztáján Zala Györgyöt, és megjegyezték maguknak. Mert elegáns volt, karcsú, magas. Szőke haja ragyogott a fényben a báránnyelűk alatt, szeme villogott – midőn vonaton utazott – az alagutak sötétjében. Bajsa hosszú, ám sosem pödörte túl. Járása előkelőséget, finom modora kulturáltságot sugárzott. Egyébként imádott magyar leventének öltözni. Pörge kalapjába sastollat szúrt, azt kapdosta le a fejről az úrhölgyek előtt. A sötét hímzett szűr meg a sötétkék atilla pompásan állott, mesélik, Zala szobrász délceg alakján. Aki olyan volt ebben a formában jómaga: mint egy mozgó szobor. Mások viszont nem sokkal később úgy írták le – például a híres író, Justh Zsigmond, akinek alkalma nyílt ellátogatni a Zala-atelierbe, a legnagyobb és legszebbe Pesten –, hogy a házigazda, igaz, magas és délceg, de már kissé elhjasodott vagy harmincéves fiú, verelesszőke hosszú bajusszal, hegyes szakállal. Gyermekszemmel meg -szájjal. Kissé gömbölyded orral-arccal, parasztkezekkel, -lábak-

kal. Beszélni nem nagyon tud, viszont sokat mosolyog. Túl sokat is, ezért többen ütődöttek hiszik, netán ostobának, azonban Justh meggyőződése szerint egyáltalán nem az, csak nem kimondottan társasági lény. Hibája, hogy túl sokat ad az emberek véleményére, s ez gyakorta zavarba hozza, szinte lebénítja.

A hölgyek megjegyezték, hogy utóbbi baja, sajnos, tánc közben is erőt tud venni rajta, ezért partnerét „botrányosan megtiporja”.

Ezzel együtt többen látták holdvilágos éjszakákon Zala Gyurkát hátrafelé menni az utcán, és akadtak olyanok is, akik tudni vették, hogy a hűgával hál, persze főleg az utóbira senki se tudott megdönthetetlen bizonyítékkal szolgálni. Miként arra sem, hogy sárkányt tart a pincéjében, amelyet Gedeonnak nevez, s amelyet jércékkel etet, patkányvérrel itat, és van egy félszemű macskája is, amelyiknek apró ördögpatái vannak. Az szokott márciusban éjfél tájt a háztetőkön ugrálni. Kopogni-dobogni, kasztanyettahangoikat hallatni, miközben megkondul a harang, hogy jelezze a szellemeknek, kikelhetnek sírjaikból. – Hm, csupa olyan dolog, amiért az emberről nem neveznének el utcát, meg nem állítanának neki szobrot sehol.

Nos, az igazság az, hogy aligha sorolhatnánk fel itt foghíjtanul, még kevésbé vehetnénk szemügyre hosszan és maradéktalanul Zala Györgynek akárcsak a leghíresebb alkotásait is. Mert sokakat megmintázott ő Szűz Máriától és Magdolnától – gróf Andrássy Gyulán át – Ferenc Józsefig, honvédektől – minisztereken át – a vértanúig, és még mennyi minden, ami nem fér bele e kurta felsorolásba. Azonban az, amit okvetlenül meg kell tenni: kicsit elidőzni a fővárosi Hősök terén. Mert ott van mit látni. Béven!

Művésziünk 1894-ben kapott megbízást a nagy *Millenniumi*, avagy az *Ezredvégi emlékműre*, mely megbízást nem kis izgalommal, de természetesen elfogadta. Tervezője Schickedanz Albert lett, a szobrok többségének elkészítését Zala vállalta, így a történelmi őseink megörökítését is. Rajtuk keresztül legdicsebb tettüket, a honfoglalását, amelynek ezredéves jubileumára készült az ország éppen. Aztán Isten is úgy akarhatta valami-

ért, hogy az 1898-ban elkezdett munka jóval később fejeződjék be. Illetve egészében jóval később. A történet ismerői szerint a *Háború*, a *Béke*, a *Munka és Jólét* meg a *Tudás és Dicsőség* négy allegorikus szobrának elhelyezésével lehetett átmenetileg megpihenni a monumentális vállalkozás közben.

Hátralépkedni óvatosan, ahogy kell, s elmerülni a látványban, melynek kellős közepéből karcsú korinthuszi oszlop magasodik ki – az elsődlegesen vastagabb helyett, amely Hungária nőalakját tartotta a levegőben. A korinthuszi oszlop tetején szárnyas Gábrriel arkangyal látható manapság is. Gábrriel olyan jól sikerült, hogy dicsőségünkre és büszkeségünkre anno elnyerte a párizsi világkiállítás nagydíját. (Mellesleg, illik megjegyezni: abban, hogy Párizsban Zala arkangyalát jobb fényben láthassa a tisztelt közönség, ahhoz nagyban hozzájárult az a híres férfiú is, aki hajdanán barátjával épp a mi Városligetünkben sétálgatva kéz a kézben, Goethét szavalva fennhangon tette élete legnagyobb felfedezését – ezt az embert Nikola Teslának hívták.) Az arkangyal ott áll hét vezérünk, Árpád, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba és Tétény, azaz Töhötöm feje felett magasan az Úr hírével és ragyogásával. – Hogy ez így alakult, abba vélhetően az is belejátszott, hogy mielőtt belevágta volna fejszóját a vágandóba, Zala kezébe egy könyv került a magyarok korai kereszténységéről. Ennek kapcsán álmot látott, amelyben az angyal a hit csodájával és erejével magyarjaink elé sietett. Suhogó szárnycsapásokkal, hogy örködjék is felettük, s ha kell, utat mutasson nekik emberi kezével.

Mármost képzeljük el, hogyan festene, ha Gábrrielünk helyett egy jókora tojás lenne az oszlop tetején. Blaszfémia, vagy csupán szemlélet kérdése? Ezt a vitát is kirekeszthetjük ebből az írásból – mindörökre. Viszont tagadhatatlan, ha közelebb hozzuk a magasból Gábor főangyal alakját, láthatjuk, hogy egy szabálytalan gömbön áll, egyik kezében István királyunk koronájával. Azon pedig élethűen ferde a kereszt. Az idő furcsaságára utal, hogy egyesek úgy vélik, már pediglen az azért ferde, mert anno az amerikai Fort Knoxban figyelmetlenül rácsapták a fedelet.

Hogy azért lett az csalé, és senki se mondta, pardon. *Sorry, my friends!* Lehet különben, nem is vette észre az a fekete amerikai őrmester, aki a tilalom ellenére kinyitotta a ládát, mert kíváncsi volt rá, mit is őriz. Dušan Mitrovics pedig a jókora térrel átellenben levő egykori jugoszláv nagykövetség épületéből – fittyet hányva az amerikaiakra, koronatorténét görbületére, időcsuszamlásra – figyelte távcsövével Gábrriel arkangyalt és az alatta fenyegetően felsorakozókat. Fürkészte pusztá szemmel is a látványt, ahogy tette azt Dino Buzzati olasz író *Tatárpuszta* című regényében Drogo kapitány, aki az ellenség felbukkanására várt. Már-már mániákus erővel, a kiábrándultság mélypontjain és a lelkesedés magaslatain jutva túl, miután jegyet lyukasztott a saját szellemi hullámvasútján.

Mitrovics a YU biztonsági emberek egyike lehetett, aki nem vette lazára a dolgot sose. Nézte a magyarokat, addig nézte, míg úgy tűnt neki, ha alig láthatón is, de lovaikon a harcosok – összeszorított fogakkal – közelednek némán, csak közelednek az ő vára felé.

Megnézte jobban, hogy már káprázott a szeme, de akkor is úgy látta. Éjszaka, amikor már alig vehette észre épelméjű és épálmú valaki, lemérte colstokkal, majd beleírta kis kockás füzetecskéjébe a mérés eredményeit. Aztán ugyanezt tette a következő éjjelen is, meg a következőn. Három hónap megfeszített éjszakai munka, kúszás-mászás, izomláz és a szükséges számítások után arra a következtetésre jutott, hogy a magyarok minden huszonnégy órában cirka két és fél centit tesznek meg a nagykövetség felé. Közülük a Töhötöm álnevű illető mintha igyekezne átvenni a vezetést, ami adalék méréseket és számításokat követelt.

Egy sor hallgatás után végül nem bírta ki tovább Mitrovics, a felfedezését követő sokadik napon – hirtelen elhatározással – beszámolt a furcsa dologról felettesének, akinek hangos koppanással leesett az álla. Ezt követően hazahívták Mitrovicsot, és az árnyas-ligetes vajdasági kovini idegszanatóriumban találtak neki holmi csendes zugot, ahol nyugodtan kertészkedhet. És ezzel itt az ő története befejeződik, önfeláldozó Dugovics Ti-

tuszként rántva magával a mélybe derék Zala György szobrászunk élethistóriáját is? – Csak majdnem, hiszen a tetőtől talpig gipszbe öntött Marx Károlyról a mi Hőseink terén még nem szóltunk bővebben. Marxról, aki sokáig volt közöttünk, és a szelleme még mindig itt tud vörösleni, néha-néha felvisítani a fejünk fölött, visongni körötte valami féle mutáns formában, bár újabb köztéri szobor valószínűleg aligha lesz belőle. Se gipszből, se ólomból, miként bronzból sem. Semiből, és végképp nem: rég halott művésznünk, Zala György újabb óriási ihletéből. (Illetve hát: jogos rémületéből.)

Mesélhetjük úgy is tovább – útban a vége felé –, hogy akkor, amikor a monumentális, egész országra kiterjedő tanácsköztársasági kommunista ünnepségre készülődés egyik ugyancsak súlyosan idegbajos pillanatában Zala György szobrász belepillantott az ajzottságában fegyvert rántó Szamuely Tibor népbiztos 9 milliméteres Parabellumába, rögtön és ismételten eszébe jutott neki az a nap, amikor az édesapja elvitte megnézni az agyagot. De azt a napot már elmeséltük. Viszont a halálos fenyegetettség hatására, amely azáltal keletkezett, hogy Szamuely maga szokásos módján kérte fel a köztéri átalakításokban való lelkes részvételre, a művész elméje tartósan megrendülhetett, amiről több helyütt is olvashatunk a tollforgatás ügyességének különféle szintjeiről tanúszkodó írásokban. Summa summarum az történt ott 1919-ben Pesten, hogy május 1-jére, a munka ünnepére vörös drapériával vonták be az egész *Millenniumi emlékművet* az újhatalmasok. Gábiel arkangyal szobrát obeliszké alakították át, a hét vezér szoborcsoportja elé pedig Marx Károly gipszből öntött hétméteres figuráját állították – széles atyai kebelén jobbról és balról egy-egy szorgos proletárral. Egy bányással és egy fémmunkással. Eme sajátos szentháromság megalkotásában – úgy tudni – maga Zala is közreműködött – Marx szakállát a saját szakállárról mintázva meg.

Tüzetesen megvizsgálva a régi fotókat, teljes lelki nyugalommal kijelenthető: a kései Zala

György a saját képmására teremtette meg Marx Károlyt az alkalmi műhellyé átalakított Nemzeti Lovardában. Hogy ezt tulajdonképpen

bosszúból követte-e el, nem világos.

Item. A nagy szobordöntögetéseknek, tudvalévő, nem egy királyi statua is áldozatává vált. Ezzel kapcsolatban többen is állították a szemtanú meggyőző erejével, hogy Ferenc Józsa alakját maga Zala csúfította el. Illetve hát kalapálta szét, ahogy azt jóval később majd egy másik híres magyarunk teszi Mi-

chelangelo *Pietà*jával, amelyet azóta golyóálló üveg véd. Feljegyzések szerint tettét követően Zala György azt kiabálta, háborodott ember benyomását keltve:

– Muszáj volt már egy kis vörös színt mutatnom! A szobor különben is az enyém.

(Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a művész nyilvánvalóan tévedett: a mű már nem volt az övé úgy, hogy amit tett, joggal megtehesse. Még kevésbé Tóth Lászlónknak a *Pietà*val. Ugyanakkor egy biztos: mindketten így arra a proletárdiktatúrai szoborból lett plakátra emlékeztetnek, amelyen egy magasba emelt kalapáccsal, üvöltéstől elvörösödött arccal valahová rohanó „munkás” látható majdnem egészen „anfasz”. [Proletár, ki futva végzi dolgát, ijesztőn, mégis védtelesen, ugyebár?])

Aztán hogy mi lett Marx gipszszobrával, már nem nagyon tudjuk. A szocialista emlékparkban ott van-e, tulajdonképpen nem változtat sem a dolgok állásán, sem a történet folyásán. Semmit a múlt felidézésén, amikor szerencsére a kommunista hatalom nem az elbontás, mindössze az eltakarás, a bolgár Christo későbbi munkáinak előfutáraként a becsomagolás mellett döntött. Kérdés viszont, amennyiben nem bukik meg a Tanácsköztársaság, vajon utóbb mégiscsak sor került volna-e radikálisabb beavatkozásokra?

Főképp abban az esetben, ha derék revolverhős Tiborunknak marad beleszólása.

Egyébként a múltat törölni igyekvő '19-es köztéri szoborakciókról olvasható az *Artmagazin* online 2013/2 számában Révész Emese művészettörténész tollából: „Egységes, közérthető és hatásos köztéri installáció jött így létre akkor, amely stílusában és mondanójában szoros egységben volt az utcaképet »becsomagoló« plakátok és az utakat megtöltő felvonulók által hordozott transzparenszek, vörös csillagos májuszák vizuális világával. Egyetlen napra olyan monumentális művészeti együttes született, amely visszanevezve nagyszabású kísérletnek tekinthető, kísérletnek arra, hogy a historizmus múltba merengő kulisszáit korszerű, dinamikus és alapelemeiben modern formákkal váltsa fel. Hogy a modernizmus a szabad,

nagy térre lépve megmutathassa erejét.”

És van itt még egy figyelemre méltó szereplője ennek a históriának. Dióhéjban ő Lowetinszky János József kalandos életű magyar vasúti távirász, akit már egészen ifjú korában elkapott az írárdüh, így 1866-ban Pesten kezdődő és 1935-ben ugyanott végződő életéről utolsó leheletéig minden mozzanatot papírra vetett. Félszáz vaskos kötetben megmaradt naplójában, amelyet manapság a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár külön megerősített fala őriz, többek között azt az eseményt is rögzítette, melyben figyelmetlenség folytán kolégájával majdnem összeeresztettek két vonatot, s annak következményeként elbocsátották. Szitkozódásának trágárabb részeit – sajátos ötlettől vezérelten – morzejelekkel rögzítette a diáriumba, amelybe az 1919-es eseményeket is belevészte úgy, ahogy ő látta vagy látni vélte. Az 1919. május 1-jére vonatkozó részt közölte az *Artmagazin*, onnan vesszük át a beiktatott megjegyzésekkel együtt, amelyek pontos mi-voltára a végén fény derül.

(Jelige: VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜL-JETEK!)

Részlet Lowetinszky János József (Pest vármegye 53 éves tisztviselője) naplójából

1919. május 1.

Az utcán ünnepi hangulat, villamos, valamint kocsik sehohsem járt, csak a rendezőség automobilszárgulái teljesen vörös díszben imitt-amott, az úttesten a menetben részt vevők nagy csapata haladt, a postások víg zenészővel indultak kijelölt helyükre. Elmentünk az Aréna úton az Andrásy úti Millenáris emlékgig, amely teljes vörös pompában díszelgett, a Szépművészeti és Múcsarnok vörösben, lobogókkal feldíszítve, egy óriási Marx és Lenin szobor [Lowetinszky téved: a szobor Marxot ábrázolta, két munkással – V. B.] gypsből. Az Andrásy út 3 úttestén a küldötségek és menetek már javában haladtak a Liget felé énekelve, kalapot, zsebkendőt lengetve közben, a zenekar is intonálta az Internacionálé inkább deprimáló, mint lel-

kesítő hangjait, fel-felharsant a Marseillaise is. Az úttestet kedélyeskedő és cigarettázó katonakordon vette körül. Így nézegettük a különböző meneteket, le-levéve a kalapot, ha az Internationalét fújták. A menetben rengeteg volt a nő. Érdekesebbek voltak a mozisok hat fehér ló vontá allegóriai csoportja, a húsvágók hat derék nagyszarvú fehér magyar ökör vontá szekere, a hentesek csoportja, a malommunkások csoportja nagy kenyér, perecz és óriási sóskiflivel, a hadsereg egy szakasza rohamsisakkal, vörösre festett ágyú és gépfegyverrel, az élén is skarlát palástba öltözött lovassal, meguntam az álldogálást, s lassan előrehaladtunk, a II. Octogonon [értsd a Köröndön – V. B.] cigány zenészek karai voltak elhelyezve, akik az Internationalét húzták felváltva a Marseillaise-zel, 16 bőgőt olvastam csak itt meg, jött a „Máv” gépgyár menete párhuzamosan a csepeliek óriási menetével, a Máv gépgyár egy kocsija lokomotívot, a másik gépet, a harmadik hidat hozott, egy kocsin kovácsok csengették nagy vígan, messzire hallatszóan az üllőt, a gazdasági csoport egy cséplőgépet hozott, melyet jelmezes arató leányok és legények énekszóval kísértek, a csepeliek lovassal nyitották meg a menetet, s nagyszerűen voltak ellátva lobogókkal, gyermekeiket vörös díszítésű szekereken hozták, zenekaruk is volt, mely nagyszerűen fújta az indulókat. A zuglóiak csoportja a burzsoá temetést ábrázoló két koporsót hozott. A színházak csoportjai külön jelzőtáblák alatt, az Operaház színészei gyönyörűen énekelték a Marseillaise-t, sok öreg deres fej volt köztük, akik úgy haladtak, mint haladhattak a római caesarok diadalmenetében a fogoly fedelmek, a színésznők egyike-másika riadtan nézte a nekik szokatlan tömeget. A színházi munkások külön csoportot alkottak, a cseléd nasságák nagy zsvaj között vonultak fel, az intelligencia félszegen haladt a menetben, a zsidó fruskák azonban fajuk temperamentuma szerint a szerelenségbe csaptak. Ismerem Budapestet és népét, de annyi polizeiwidrig pofát még életemben nem láttam. A II. octogon is tel-

jes vörös díszben pompázott, a négy szobor tetején négy óriási földgömb terpeszkedett, s tele volt tűzdelve vörös májusfákkal, a házak az Andrassy úton többé-kevésbé gazdagon vörössel díszítve, ami őszintén megvallva ijesztőleg hatott, sehol más szín, csak vadító vörös szín, szerencse, hogy nincs már marhánk, mert felöklelnének bennünket. Nagy nehezen feleviczkeltünk az Octogonig, amely szintén pazarul volt feldíszítve vörössel [...] 1 órakor kanyarodott be a menet vége az Andrassy útra a Téréz körútról, iszonyatos és egyszersmind félelmetes tömegű ember volt ez, amennyit még életemben nem láttam, pedig már sok tömeget láttam. Az Operaház izléseesen volt feldíszítve, 2 nagy vörös koszorúja is volt az ablakokban, hm nem jó symbolum ez. A fürdő utca bejárata is pazarul volt vörössel díszítve. [...] átballagtunk a Lánchídon és Alagúton át a Vérmezőre, amelynek közepén egy kataphalk állott vörösben és vörösben boldogult Martinovich Ignác & társai vesztőhelyén, ez is satisfactio, a Vérmező fái piros dísszel vannak feldíszítve, nyílt színpadok voltak felállítva, az istenadta nép míg a hideg májusi szélben didergett a zöld fűvön, melyet katonáik annyi éven át óvtak tőle katonáikkal. Lekanyarodtunk az Eskü téri hídhoz. Szt. Gellértet elbújtatták egy nagy bűdös sárga paraván mögé, lenn pedig egy ostoba mázolmány akarta vélünk érthetővé tenni a paradicsomot. A nép ernyedten kullogott jobbra-balra, 200 vízcsap ontotta nedűjét, de nem is volt itt semmiféle lelkesültség, mint hajdinában-danában, sem egy kurjantás, sem egy lelkesülő örömteli arcz, mindenféle gyanakvás és szorongó érzés mutatkozott az arczokon. Nagy nehezen döcögöttünk haza 3 órára.

(Kézirat, lásd Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény B 0910/209 /1918-19. B. sztl. – Az e napról készített feljegyzéseit Lowetinszky piros tintával írta.) Megjelent Vörös Boldizsár: Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalása 1918–1919. *Budapesti Negyed*, 29–30.

CONTI UTCA

Schöner már begombolta sliccét, nadrágtartóját húzta a vállára, Flóra még a karmazsin pamlagon hevert sárga nagyvirágos kék selyemköntösben, és cigarettázott, érdeklődéssel szemlélte a szöszmötölő mozizongoristát, aki heti kétszeri törzsvendégként beugrott hozzá ebéd (krumplileves, káposztás cvekedli, hosszúlépés) után enyhet lenni munka előtt. Flóra szívesen adta az enyhet; szinte kapcsolat, majdnem-szerelem. Sziesztamuki – így hívta. Húgó, mi az a nagy kötet a hónod alatt? Ekkora könyvvel tán a mádamot vágnád kupán, hogy ne fizesd ki az egyszeri kéjelgésre a két koronát? Flóra drágám, én a vén gecimosót egy fánclival vágnám kupán, a' zanyja kiskésit a szottyadt mohó nacscságának, nem és nem, ez viszont Vázsonyi Vili képviselői felszólamlásinak könyve, a Reitmann adta kölcsön, viszem vissza, sokat okosodtam. Mit okosodtál, Húgóm, gavalérom, ölem oszlopa? Na várj csak, felütöm a kedvenc részt. Aszondja: 1918. február. A kopf: „Vázsonyi világító volt a sötétnek, lobogó tűz, aki már ekkor idejekorán felszólamlott a szalonok lionjai és a zsur-bolsevikiek ellen.” Jó, mi?! Na és akkor a képviselői beszédből a Tisztelt Ház plénumán, olvasom: „A szalonok lionjai mind bolsevikiek és

mind elméletileg vérrel isszák a teájukat. (*derültség*) A zsur-bolsevikiek, a szalon-bolsevikiek, a perverzus idegek szadistái meg akarják korbácsolni a polgári társadalmat, mert az ő petyhüdt idegeiknek ma már csak egy kis forradalom volna izgató, mert mindent láttak már, de forradalmat még nem láttak, s ezt szeretnék hölgyeiknek bemutatni. (*harsozó derültség*).” Flóra leverte a pernyét, kivette a szipkából a deket, elnyomta az eozin hamutálban, azt eltette a bordóbársony ágytakaróról (kopott) a diófa nachtkasznira. Aszt mire ment ez a Vázsonyi az aranyszájával, Húgókém, a nagy nevetésekkel, derűs Ház-zal, se a vereséget nem tudta megakasztani, se a Tiszáék trükkjét a fegyverszünetben, az olaszok az utolsó órai kétszázezer foglyát, az összeomlást, se az őszi forradalmat, se a Kommünt, se a Nagyromán Királyságot meg az efféléket, aszt még ő maga is menekült Bécsbe, tavaly jöhetett csak haza.

Flóra drágám, Vázsonyi lényeglátó, s nem is túlfeszült, várj, felolvasok: „Oroszország Oroszország fog maradni, dacára annak, hogy a francia forradalmat túlhaladta már a véres paródiában.” 18-ban! Februárban!! Ezt mondta akkor, 18 februárban. Hát nagy-szerű, Húgó, de nem te mondtad, pont kedden, a pásztoróra végén, hogy a legjobb mozizenekarok Moszkvában vannak, hogy a bécsiiek, pestiek, berliniek sehol sincsenek mellettük. Hogy magasan szárnyal ott a kultúrellet, korszerűség, építészet, irodalom, merész festészet? Én mondtam, Flóralébn, na de ott is voltak mindenfélék, Zivilkrieg, fehérek és vörösök, katonák és csillagosok, és egymás ellen is fenekednek, mint az a Sztalin meg a Trockij. Na jó, az utóbbi legalább zsidó. Az előbbi meg kaukázusi postarabló vadember. Húgókém, nem szerzetes volt az, mielőtt bolsevik lett? De, Flóra drágám, tán még Szibériába is vitte a katorga. Németország majdnem ilyen sötét lik, a Kapp meg a von Lüttwitz még 20-ban, aztán a bádofgényű müncheni sörcsarnokok hetvenkedői, akik az egész háborúból csak azt tanulták, hogy úgy zsidóznak, mint a kozákok.

Jaj, Húgó, úgy eszembe' van a Kommün! Flóralébn, emlékszem hát, mikor Elemér bá-

tyám kislánya meghalt, hogy milyen volt ki-
menni gyerekkoporsóval a Kozma utcába.
Villamossal, Elemér hóna alatt a gyerekkor-
porsó, Margitka sír. Betsyke még csak hét,
végig sír az is. Gyöngyike meg kettő, és nem
is spanyolkórban halt meg, gyöngye volt, em-
lékszel, nem volt akkor enni nagyon más,
csak vaníliafagylalt. Passzolt színben a ki-
rályszobrokat beburkoló vörös drapériához.

Emlékszek, Húgó, de rég volt, hét éve, nem
akkor tért ki a bátyád? De, Flóralébn, ágostai
evangélikusnak, a kislány halála után, Mi-
kecz-árják lettek, mert ez még bőven augusz-
tus előtt, bár már nyár volt. Hogyan, Húgó, a
direktórium alatt hogyan, nem a népbiztos-
ságnak kellett az ilyesmit is intéznie? Most
mit zsidózol, Flóra?!, ott volt a Garbai, az
szombaton is aláírt. Hogy zsidóznék, Húgó-
kedves, csak elleptek az emlékek, meg
eszemben van az egyik kunde, roppant bi-
zarr egy uracs. Idejön, fizet, de hozzám sem
ér. Lehet, nem pipiskedik neki a bohóc. Ül,
cigarettazik, a szalonok lionjának tűnik ő is,
talán diplomata, nagy kártyás, pikét játszik,
zavaros ügyek bajnoka kis sikerrel. Bárónak
mondja magát, eleinte tökéletes arszlának
tűnt, egészen az intimitásig, ott megtorpant.
És visszajár, aszondja, báró, és valamilyen
Fedor. Fedor, Flórá, Fedor?! Ahogy zongor-
ázod, Húgó, ahogy zongorázod. Fedor. Hát
akkor én tudom, ki ő! Az egy kókler széltoló,
19-ben rájött a különítményestempó, úgy
hívják, báró Vest Fedor, talán bukaresti kö-
vetségi tanácsos éppen, nem létező temes-
vári ingatlanokra ad ki agnoszkálható váltó-
kat, felesége, Vojnich Margit után lett báró,
apja Temesvárott vagyonos gyáros volt, az
ottani kereskedelmi és iparkamara elnöke,
rég híres poroszországi lovagfamíliából
származott át, a feleség a temesvári Turul
cipőgyár örököse. Az államtudományi dok-
torátus után lett katona a világháborúban, lo-
vastüzérezred, a forradalmak idején a sze-
gedi kormány mellett tevékenykedett, gr. Te-
leki mellett fogott állást (valamennyi nyu-
gat-európai nyelven ír, beszél, fogalmaz, a
legbonyolultabb jelentéseket is magyar dik-
tandóban írja gépbe, optáns ügyek legkivá-
lóbb szakértője. Vojnich báró lányát vette

nőül, szeretetre méltó, jó kedélyű társasági embernek mondják, portáltak, vitték mindenhol, kaszinók, játékszobák állandó vendége, nagy kártyanyereségei csodaszamba mentek, szédítették, ám a kártyaszerencse elpártolt tőle, saját vagyonát gyorsan veszítette, neje családja segített, ám ezt megunták idővel, kisebb bankházak segítették, játékszenvedélye erősebb, mint természetes észbeli tulajdonságai, uzsorások között forogtak váltói, kisebb diplomáciai megbízást Bulgáriában gőgösen nem vállalt, megtörtén, önmagával hasonlultan jött Pestre, majd Bécsbe, hol nővére lakott, törvényszéki orvos nyilvánította elmebetegnek. Ő volt a titkos nagy tipp a diplomáciában, művelt, mint Peléologue, eszes, mint Cavour, szellemes, mint Vázsonyi, a legnépszerűbb ember volt a Bukarestben, mulatóhelyek arslánja, igazi társasági gavallér, Grata Gusztáv mellett dolgozott a külügyben. Maniu Gyula román miniszterelnök aszondta: sajnálom, hogy távozik, mindent elért volna a magyar–román megbékélés ügyében. Mindig mindent fizetett, a legnagyobb gavallér volt, csak pikét és bridzset játszott, a legzseniálisabb és legkönnyelműbb ember volt az egész Dorottya utcai kaszinóban.

Tudod, Húgóké, azért sok benne a groteszk. Idejön, cigarettazik, hiába kelletem magam, csak befelé motyog, 19-ről meg a Kommünről motyog meghasonlottan, meg hogy pamfletírozott, még a szegedi kormány idején Szegeden valamit, hogy a „tömegek alacsony szenvedélyeiről” cikkezett, meg Lenin finanszírozásáról, Kultpolitische kontraszelekcióról, diszkreditálásról, hogy az akkori merész művészet Entartete Kunst, a perverz ízléstelenség szörnyszülöttje, hogy az a heidelbergi filozóf Lukács a Kunfival karöltve bezáratta volna a templomokat, hogy Kun kötelességének tartotta a hazudást, csalást, mert az orosz agitátoroktól ezt tanulta Kosztromában, hogy ezek elzüllött desperadók voltak, sátáni démonok.

Flóra drágám, én ennek a Vest Fedor nevű, idővel bebárosodott arslánocskának a pamflettjét olvastam ám, arról írt, hogyan dolgoztak a bolsevisták, volt benne igaznak

bizonyult tézis is, például, hogy a paraszt nem jár népgyűlésre, alig is kíváncsi Bucharin meg Frankel Leó hochmecére, mert lelkebe nem fér bele az internacionalizmus. Persze hogy imádták utána, pénz, paripa, fegyver, persze hogy elragadta a magas ló, gr. Aponyi Rezső is feljelentette csalás miatt, gondnokság alá helyezték elmebetegség címén, mert br. Vest depresszióval párosult elmeöngesége nyilvánvalóvá vált, a bécsi Landesgericht fogházból elmeógyógyintézetbe került. Mi? Döbling? Flórácskám, ne legyél már nemzetgyalázó! Egy lapon említeni ezt a pernahajdert egy Akadémia-alapítóval?! Lemondott nemzeti kaszinóbéli tagságáról, noha korábban társasági körökben nagy szerepet vitt, nagy ambíciók, magas fokú intelligencia, némi szakértelem, Wolko Lajos külügyminiszter nagy jövőt jósolt neki, de a Pénzügyi Központ útján szanáltatták, a Carlton Szállóba költözött, Krasznay Aladár pénzügynök feljelentette fedezetlen csekk végett Lukács Izsó közjegyzőnél. És arról nem motyogott, hogy volt neki az a Duci-ügylete? Nem? Na jó! Duci kis artistalány volt az egyik Nagymező utcai lokálban, a hóna alá nyúlt, lehet, már akkor is impotens volt, neki is csak motyogott. Ennek a Ducinak fényes lokálja lett Bukarestben, Vest báró finanszírozta. Váltóból, kártyanyereségből. Bohém volt, pedig nem ivott, még a hajnalig tartó tivornyákon sem. Aztán szégyellte magát, délelőtt fel sem kelt, kérést soha nem tagadott meg, de valójában talán sosem fizetett. Intim barátja azt tanácsolta, hogy végezen magával – ő, aki annyira szeret élni, és még épp csak elmúlt harmincéves.

Na, jól van, Húgó, jobban ismered a kuncsaftjaimat, mint én magam, menj már, elkéssel a munkából, mihez klimpírozol ma? Amerikai film, még nem láttam, von Stroheim rendezése, *Mohóság*, de itt *Gyilkos arany*-nak magyarizálták. *Aranyláz*-történet, aszszem, nem hiszem, hogy olyan jó, mint a Chapliné. Van hozzá kotta. De előtte beugrok még itt a *Népszavá*hoz mai újságért.

Br. Vest Fedor figurájáért köszönet Csunderlik Péternek.

kabai lóránt

...utolér és találkozom az étellemmel, melyben magam sem lelem, nemhogy a helyem — mint aki hirtelen kiradírozódott sokak térképéről. vagy eleve: ott sem volt. egy harang épphogy kondul, ez nem csupán poszt-prešporek depresszió, nem remeg bele semmi, *már csak néz beszédem.* markáns égerszag üldöz, tehetetlenségem pontos kísérője. semmi evickelés, se kapálózás, csupán pillanatról pillanatra sodródunk, a „jövő” mindössze a múlt húgyfoltos árnyéka a jelenen. lehetetlen *visszamen*ni. „otthon”, budapest: itt vagyok bűnös. azért, amit mondok. és azért, amit nem.

az amatőrség elvétése, jutott eszembe pontosan két hónappal pozsonyból távozásom után, amikor egynapos retúrjegyet váltottam – ugyanoda. türelmünkkel megtiszteljük az időt, hallgatással a csendet; mégis jóval korábban ébredtem, mint terveztem, egy korábbi vonatról láttam a jelenést: szakadozott felhők peremén ragyogó napfényávok. (*pontosabban!*) megérkezéskor újra *ugyanaz* a kép: szép konstellációban vár, templom, pilon, ufó. *itthon vagyok.* innen olyanak tűnik föl minden, mint amiben érdemes élni. vagy kicsit meg lehet feledkezni arról, hogy nem érdemes. a *hl. st.* előtt egy németjuhász szegődött mellém (nem, ez máskor, máshol volt). (*egy kutyához csatlakoztam. mondja, ez máshol, máskor.*) a *bernárdba* indultam, zárva volt még, majd ahogy kinyitott, nem tudtak visszadni 50-ből. a *michalská bránánál* vettem egy sört, a *most snp* csak jobb felől volt járható, átsétáltam rajta újra (*végigment, fotózott nyugatra nézve, dévényre gondolva*). a hídfő mellett leültem, elfogyasztottam a szendvicsem, felhívtam anyámat. arra gondoltam, szeretnék egyszer úgy felegyenesedni, mint aki *bruce banner*ként térdel, de aki feláll, az már *hulk*. láttam egy uszályt, gatyás férfit a taton, amint épp kiemeli a kész miccset a sütőlapról. a *starý moston* gyalogoltam vissza (*téblábolt a színház előtt*), majd megkerestem a szobrot, melyet *akkor* nem (*sikerült*). ennyi búghatna galambot se láttam még. a *100 piv* csak később nyit, a *krčma na zelenejben* ettem hibátlan sztrapacskát (*pontosabban! bryndzové haluškyt*). a *meetnicában* nem ismerős, de ugyanoly kedves pultoslányok. *lucky bastard.* (yes, i am.) az *urban pub* még zárva volt, holott *látásra* töltötték nekem előre a vodkát. már az állomás felé tartva a németjuhász lecsatlakozott ugyanott, mint aki csupán passzióból kutyagolta végig velem a napot (*mondom, ez máskor volt*). még a szerelmemmel beszéltem telefonon, a vonat szinte pontosan érkezett. bármikor visszamehetek — ez szüneteltet *bizonyos* kételyeket.

TIZENKILENC*

két szólam, tokra és vonóra

száz év és öt nemzedék, kihaltak régen, legyen elég, a szó és a szóra sem érdemes között csak egyre nő a lék, csákyáit, lám, belevágja a sohasem léphetsz kétszer ugyanabba a lefolyóba, nem ereszt különb levet, csak amit lehet, és ami megengedett, mint a többször felhasított sertések hasából frissen előbújt történethamisítók segédkeze, úgy is, mint előbőrön a redő, a sok megélénkült troll most újrájacc, elevenít és reguláz, felírja jókora máj- és lépdarabokra, gyomorra, bőrre, fejre, hogy ne menjél lépre, és ne lépj arra a helyre, hol vascsizmában egy isten tapos, a múltak istene, de el ne hibázd, s ne kezd, hogy istenvele, mert nem mozdul egy istennek se', nem ám, inkább harap belőled még egyet, komám, meg nem született gyermekeddel lepacsiz, svejci sapkáját szemébe húzza, és úgy tesz, mint az apám, előttem megy egy szombat délután a vágóhíd felé, hatvankilenc van, épp elé érünk egy újabb szélrohamnak, a nádas felől katonák rohannak, *háború lesz*, írja domonkos, míg a vágóhíd köve merő fos, halott állatok

csigákoncsigákcsigcsi

rengve és remegve, ahol apám, az előbb mondott isten szól, ha más baj nincsen, mehetnek a kényszervágottak a hatósági helyre, ahol a nép elől rejtve a friss hús, elérhetetlen, ahogy a szocializmusban a van és a nincs mindig egy helyen van, egymást támogatva, fedve, egymáson átérve, nyúlva és elfeledve, lehet a semmi bokra és a valami lombja, átfűzve, bújtatva, kitekerve, egy tényleges szójáték halott nyelve, akár nevemben a néma h, és még az is elejtve, olyan helyeken bújva át, ahol a felhők sem férnek, topográfiája egy másik égnek, ahol a halottak szépen, sorban fekszenek, nyugsznak, és ellenállhatatlanul dalolnak egyazon kussnak, leplük se leng, szájuk sem mozog, minden csak szleng, és hallod a dallamot, hiszen a holtak kiváló hangszerek, fújja, vonja, dobolja őket minden gyerek, iskolák, könyvek, versszakok, tanári vörös diplomák egy fehér futószalagon, korszakok, szólamok, ideák, gatyába rázott skatulyák, úttörő meg cserkész meg élcsapat, a törvényt szolgálja minden maszta, csula és seggpapír, hiszen a száz év is csak kettő, és a kettő, az se sok, ha egy volna, az is elég, egy év, egy hónap, nap, perc, pillanat, mert ami elfolyt, az önmagába olvadt, ami eltelt, az meg itt maradt, mert a szemmel láthatót, azt észre sem veszem, mégannyi biztosan van készleten, bár re-

---

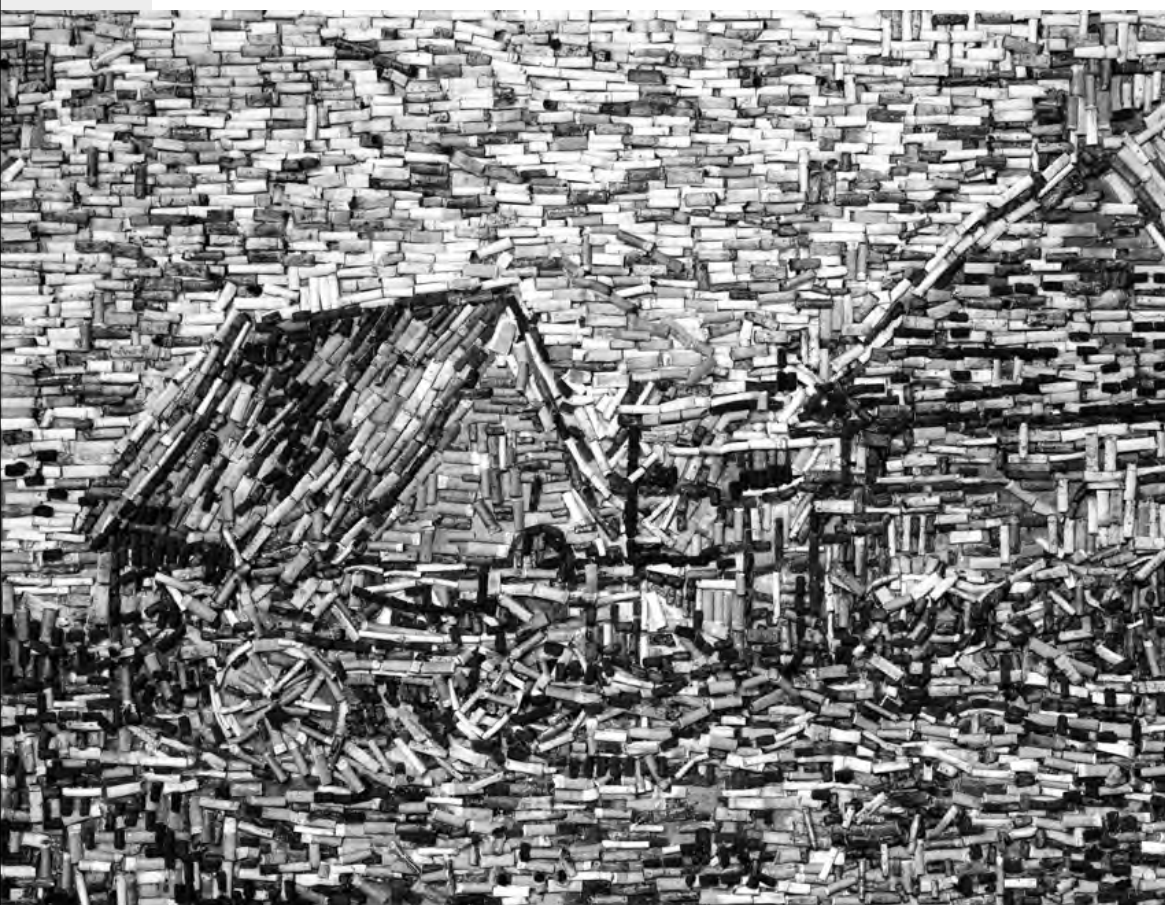
* natural number, prime number

ménynek mondott oldatokban is mosdatom, labirintusban végzi akkor is, mondhatom, hol csupa kijáratok minden útfelen, sehol egy fal, zár vagy csukott kapu, minden mindenre nyitva van, így az ok okkal gondol arra, hogy nem övé az okozat, és amit okozott, azt senki ne vegye zokon, nem a zokni volt előbb, hanem a lyuk a zoknikon, és emlékszem már, apám a kőre hamuzott, a kő eltörött, a hamu szállt, a vérrel sikált föld beszívta őt is rendesen, túllépett úgymond e mai csikkeken, felszállt, elment, itt hagyott, kapjátok be, tizenkilence, kalapot.

húzzatok!

béjé

APÁM REGÉNYE

– részlet

Debrecen

Gyula apus 1919. november 2-án érkezett haza az olasz hadifogságból.

Ahol a Nagy Háború legkellemesebb napjait töltötte.

Ha egy háborúnak egyáltalán lehetnek kellemes napjai.

Összesen 1609 napot.

– Ha ezt összevetjük a másik 723, lövészárkokban, guggolással eltöltött nappal, akkor mindenképpen helyes a minősítés – mondta november 3-án éjszaka élete párjának, Olohál Rozálnak. – Még ha nem is ilyen frissen vasalt ágyneműben aludtunk – tette hozzá.

És megsimogatta a selyem paplanhuzatra hímzett O. R. monogramot. Úgy érezte, hogy ezzel a mozdulattal a múltba temeti azt a 2332 napot és ugyanannyi éjszakát, amit nemhogy paplan, de mindenféle takaró nélküli fekhelyeken vacogott át.

Többnyire a csupasz ég alatt. Sárban, hóban, vértócsában.

Azt hitte, hogy ezzel a summázattal végleg befejeződött a háború.

Akkor még nem tudhatta, hogy a háborúk nem a csatatereken fejeződnek be.

Nem a fogolytáborból való szabadulással.

És nem is a hitvesi ágyakban.

A háborúk átmentik magukat az örökös éhségérzetbe, a fűtetlen lakások hidegébe, a foszladozó ruhák rongyaiba. A tehetetlen káromkodásba, indulatokba, a mindenfajta tisztázások fojtó, tanácstalansággal és bizalmatlansággal telített napjaiba. Gondoktól súlyos, álmatlan éjszakákba. Imákba. Történelmi sorsfordulók után a mindennapi megálázó küszködésbe.

Wallener Gyulának, azaz Gyula apusnak is, miután hazaérkezett, mindenféle hatóságok bizottságai előtt kellett megjelennie. Hogy tisztázza magát: mit tett a fronton, az olasz hadifogságban, az őszirózsások, vörösök, a románok alatt? Trianon előtt, Trianon után. Mindezt hol személyesen, hol írásban, hol tanúkkal kellett igazolnia.

A pár év alatti folyamatban, amelyet volt és leendő beosztottja, Ravasz János törvényszéki segédfogalmazó sűrítve foglalt össze. A mindenkori történelmi helyzethez alkalmazkodó illetékességgel. Az őszirózsásokat, a köztársaságot, a Tanácsköztársaságot, a román megszállókat, a királyságot, vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó úr új hatalmát.

Anélkül, hogy ki kellett volna vonulnia a kiskorúak jogügyeit kezelő iroda sarkába állított íróasztal mögül.

Ezzel ellentétben a Wallener Gyula irodaigazgató úr asztala mögött, ami ez idő alatt – az irodaigazgató úr, ideiglenes, frontra távozása miatt – üresen állt, igen nagy volt a forgalom.

Elsőként a Jani érkezett meg.

Névjellel ellátott tüzérkatona-sapkában. A sapkarózsa helyére a fehér virág mellé egy terebélyes vörös rózsát tűzött. És egy mordállyal hadonászott. Éppen olyan részegen kopogott be falában az irodába, mint amilyen részegen tuszkolták föl három esztendeje a vonatra Gellért Vince kötélverővel.

Amikor Tercsi miatt ki kellett búcsúznia a Féderváry-portáról.

– A köztársaság nevében! Megjöttem – mondta köszönés helyett a segédfogalmazónak.

Hogy szavainak nyomatékot adjon, az irodaigazgatói íróasztalra csapta a mordályát. Olyan erővel, hogy az asztal lapjára állított fénykép beleremegett.

A lendülettől egyensúlyát veszítve huppant a karosszékbe.

– Né, te, né! A kis Dönci! Megvannak még a naccságaék? – nyugodott meg egy pillanatra, s igazított a félrebillent fényképen.

– Ők megvannak, de maga mit keres itt?

– Megmondtam: a Köztársaság nevében...

Most, hogy a Tisza István lemondott, és a gróf úr vette át az országot, elérkezett a mi időnk, az elnyomottaké. Jöttem, hogy feleségül elvigyem azt a Tercsit! A Köztársaság nevében...

– Hát ezt szépen összefoglalta, fiam! De!

Ad 1.: Tegnaptól a Nagy Tanács vezeti az országot. Ennek pedig tagja a Függetlenségi és 48-as Párt, aminek tiszteletbeli nagyasszonya vitéz Féderváry Sándor 48-as honvédezedes özvegye, aki nem nagyon fog megörvendeni a maga megjelenésének.

Ad. 2.: Annál is inkább nem, mert annak a személynek, akit maga Tercsinek nevez, a házassági anyakönyv szerint ma az a neve, hogy tekintetes Féderváry Istvánné, mivel-hogy vitéz Féderváry István tartalékos századosnak, fent nevezett párt tiszteletbeli elnökségi tagjának a hites felesége. Azt orron-tom, ő sem fogadja tárt karokkal.

Ad 3.: A debreceni Anyakönyvi Hivatalnál 1918. október 28-án bejegyzésre került Féderváry István Sándor néven egy újszülött, aki-nek apja Féderváry István katolikus felekezetű nyugalmazott százados, anyja pedig Féderváry Istvánné, született Bogdán Tereza, görögkatolikus felekezetű úrasszony. Ez az asszonyság, akárcsak régi nevét, magát is ott felejtette az árokparton, ahová való.

Ad 4.: Mindezen hivatalos adatok tudomására hozatala mellett személyes jóindulattal arra figyelmeztetem magát, Vakbakk János, hogy saját érdekében szedje az irháját, és pucoljon el innen, mielőtt...

Ravasz János törvényszéki segédfogalmazó felállt, két lépéssel az irodaigazgatói asztalnál termett, fölemelte az ott heverő pisztolyt, és remegő kézzel ráfogta a falábúra.

Lance Henson

SOFT WORDS THAT HAVE NEVER SPOKEN

HALK SOHA MEG NEM SZÓLALÓ SZAVAK

Dog Soldier vers, 2019 augusztus 13

Halk soha meg nem szólaló szavak
egy gyermek
elhagyott teniszcipőjében
egy texasi folyóparton

a Fekete Farkas lányoma még meleg
köd száll fel
lábnyomából
Átűvölti
a tükröződő esőt

a bőr és a félelem széttépett szövetét
miközben egy molylepke megmenekül egy
szakadt lidércnyomásból

Most kell megverni a harci dobokat
Újra...

GYUKICS Gábor fordítása

Az is remegve rebegte:

– Az isten szerelmére, szegény hadirokkant
vagyok, ne bántson!

Ravasz János hangja hivatalossá szikárodott.

– A rokkantsági ellátmányozást az emelet
23-as irodájában intézik. Forduljon hozzájuk.
De én azt tanácsolom, jobb lesz, ha végleg el-
tűnik, nemcsak a törvényszékről, de még a
vidékről is... Különben!

Mindazt, ami azután történt, 1918 októberé-
től 1919 novemberéig, Ravasz János már sze-
mélyesen, élőszóban mesélte el a hivatalába

ideiglenesen visszahelyezett irodavezető igazgató úrnak, Wallener Gyulának, azaz Gyula apusnak. Összevonva a gyorsan pergő történelmi eseményeket, rávetítve őket a fiatalkorúak jogügyeit rendező iroda terepére.

– Miután a Jani, azaz Vakbakk János, elhagyta az irodát, egy micisapkás fiatalember rúgta be az ajtót. A sapkáján vörös csillag, a nyakában gyorstüzelő fegyver. Ez a szovjet-köztársaság nevében érkezett, és a proletárhatalom, Kun Béla elvtárs meg egy Lenin nevezetű személy nevében lefegyverzett, vagyis elvette tőlem a pisztolyt, majd, mint a néphatalom sorozóbizottságának az illetékese, hadkötelesnek nyilvánított, és besorozott a Vörös Hadseregbe. Ez abban állt, hogy visszaadta a Janitól, azaz Vakbakk János dezertált tüzértől rám származott lőfegyvert, és kezembe nyomott egy vörös posztóból kivágott ötágú csillagot azzal, hogy azt, amíg a mundér megérkezik, varrassam föl a feleségemmel a fejfedőmre. Sapkára, kalapra vagy amivel éppen rendelkezem. Majd fölemelte a Dönci úrficska fényképét – azt hihette, hogy az én fiam –, kezembe nyomta, s mint egy szónok, felkiáltott: – Ezeknek a kisdedeknek a boldog jövőjéért számolunk le a burzsujokkal és védjük meg a hazát az oláh király gazfickóitól!

Majd egy sorozatot eresztett a mennyezetbe, mintha ott lennének a burzsujok és a románok. Aztán, ahogyan jött, úgy viharzott el, otthagya engem az iroda közepén, vakolatportól behavazva, mint egy nyári Mikulást. Leporoltam magam, visszahelyeztem a helyére a Döncike fényképét, betettem az igazgató úr íróasztali fiókjába a pisztolyt, kitértam a szárnyas nagyablakot, hadd húzza ki a szél a port meg a lőporszagot... Szombat volt... Gondoltam, majd hétfő reggel rendbe szedem az irodát is, fölsepregetek etcetera... Mert hát takarítónő már hónapok óta nem volt az egész törvényszéken... Mióta a nőknek is lehet politikázni meg szavazni... Hétfőn aztán ért a meglepetés! A törvényszék kapujában két fegyveres katona állt... Románok! Onnan voltam bizonyos felőle, hogy románok, mert bocskor volt a lábukon... Tetszik tudni, mint a hegyi mócoknak, akik a nagyvásárra jártak a békeidőben mindenféle

faedényt, fakanalat árulni... Annyira meglepődtem, hogy akár a piacon, ha ezt-azt vásárolni akartam ezektől, mintha köszönés lett volna, így fordultam a katonákhoz:

– Kitye kosztye? (Mibe kerül?) – Ezt Tercsi-kétől tanultam, aki a nacsasszonnyal járt a piacra, s ha ezt mondta a mócoknak, mindent olcsóbban adtak. A katonák haptákba vágták magukat.

– Sző trójicc! – kiáltották. (Éljen sokáig.)

Mint egy méltóságos előtt, kitérták a bejárati ajtót, s bár az volt az elhatározásom, hogy a történelmi helyzetre való tekintettel szabadságolom magam, nem volt más választásom, be kellett menni az épületbe. Az iroda ajtaján ákombákom: Politia de stat sectia criminala Debretin. Krétával firkálták rá. Beléptem. Az igazgató úr asztalánál egy tömbtestű tiszt szunyókált. Rám sem hederített. Óvatlan ráléptem egy földön heverő krétadarabra, ami megcsikordult, erre felemelte fejét az asztalról, odakapott a pisztolyhoz, amit Vakbakk Janitól vételeztem, mormogott valamit a bajusza alatt, s visszaaludt. Tanács-talanul álltam, vártam egy ideig, hátha kapok valamilyen utasítást, de hogy ez elmaradt, kimentem, a folyosón szereztem egy seprűt, hogy rendbe szedjem az irodát, de inentől fogva már tudja az igazgató úr is, hogy mi történt...

Igen, tudta ezt Gyula apus, hiszen ezen a napon érkezett meg Debrecenbe. Román katonai kísérettel. Kolozsvárról. Még mindig mint fogoly. De már nem olasz, hanem román. És nem hadifogoly, hanem közügyes. És nem valamiféle gyűjtőtáborba vitték, hanem éppen abba az irodába, ahonnan 1914-ben pár hetes szolgálat után bevonult.

Ravasz János törvényszéki segédfogalmazó éppen nekikezdett volna a mennyezetről lehullott vakolatörmelék összesöprésésnek, amikor lerongyolódott egyenruhában, kenderkötéllal összebilincselte kézzel, két román katona kíséretében belépett Wallener Gyula. Az egyik kísérő katona az íróasztalra tette a toloncolási menetlevelet. A testes tiszt kiterítette maga elé az asztalra.

Poliția de stat secția criminală
Állami rendőrség bűnügyi szekció

PAȘAPORT SILNIC DE ESCORT
TOLONCOLÁSI MENETLEVÉL

De la poliția de stat Cluj
A kolozsvári állami rendőrségtől

Numele: **Iuliu Wallener**
Neve: Juliu Wallener

Vorbește limbi: **românească, maghiară
nemțescă**
Beszélt nyelvek: román, magyar, német

Etatea: **31 ani**
Életkora: 31 éves

Locul nașterii: **Nagyleta (Bihar)**
Születési helye: Nagyléta (Bihar)

Îmbrăcămintea: **uniformă militară**
Öltözete: katonai egyenruha

Religia: ref.
Vallása: református

Starea civilă: **căsătorit**
Családi állapota: házas

Ocupațiunea: **funcționar**
Foglalkozása: tisztviselő

Se escortează de aici: **de la poliția de stat
Reg.Rom. în Cluj spre Debrecen**
*Innen a kolozsvári állami román királlysági
rendőrségtől Debrecen felé kísérik*

SEMNALMENTELE PERSONALE
SZEMÉLYES ISMERTETŐJELEK

Talia: **mijlociu**
Termete: közepes

Statura: **mijlociu**
Magassága: közepes

Fața: **rotundă**
Arca: kerek

Părul: **chel**
Haja: kopasz

Ochii: **vânăți**
Szemei: sötétkékek

Gura: **normal**
Szája: normális

Nasul: **normal**
Orra: normális

Barba: **ras**
Szakálla: borotvált

Mustața: **negricios**
Bajusza: feketés

Bărbie: **rotund**
Álla: kerek

Semne particulare: –
Különös ismertetőjelek: –

**Pe baza § 2. art. s'a ordonat escortarea acasă
prin decizia Nr. mai sus.**

*A 2.§ szerint hazakísérése a fenti szám szerint
parancsoltatik.*

**Acest „Pașaport silnic de escort” se va tri-
mite îndărăt după viza locului și a auto-
rității competente.**

*Ez az útleveél a helyi hivatalosság ellenjegyzése
után visszaküldendő*

Cluj, la 1. Novembrie 1919
Kolozsvár 1919. november 1.

Bélyegző

Căpitan de poliție
Rendőrkapitány

A helyzet képpé merevedett. Mozdulatlan-
ná és időkivonattá. Belesűrűsödtek helyszí-
nek, személyek, események. A sors, ami úgy
csomósodott Gyula apus lelkére, mint az a
kenderkötél, ami a csuklóját szorította. Több-
szálú sodrottságban. Kibogozhatatlanul. Pö-
rögtek fejében az elmúlt esztendő esemé-
nyei, különös összevisszaságban: Kolozsvár,
Isonzó, majd a gyerekkora, a nagylétai ko-
vácsműhely, onnan a melfi hadifogolytábor,
a békebeli ház a Tímár utcában. Igen, ide kel-
lett megérkeznie. Hiszen a hazaérkezésről ál-
modott az aknatűz közepette, a lucskos lövész-
árok alján, őrségen, még a reterán is. Most itt
van végre szeretett városában, pár száz mé-
terre az otthontól, ahol asszony és gyermek
vár rá. Hányszor el nem játszotta fejben az

újratalálkozást... Azt a repeső érzést, ami szív és elme között von szivárványt, simogatót és megnyugtatót. Amikor saját munkahelyére, saját irodájába kísérték, majd kiugrott helyéből a szíve. Arra gondolt, hogy visszafordult az idő, nem is igaz, hogy valaha is elhagyta volna a kellemes hangulatú helyiséget, otromba tévedés az egész háború, a megalázó fogság, az éhezés, a fázás, a halálfélelem. Megkísérelte bebeszélni magának, hogy csupán rossz álom volt mindez... De a valóság keserűen rántotta vissza magához. Ennek ellenére most, hogy mint közönséges köztörvényes bűnözőt kihallgatáskor a placra állították, egy erőszakolt impulzus által még mindig fölsejlett a remény: csak tréfás színdarab ez, amiben játszatják, amelyben minden valóságnak tűnik, de nem más mégsem, csak játék, amit majd a jóindulatú színidirektor leint, s a jelmezbe bújt kollégák felnevetnek. Hiszen abszurd, hogy annyi hányattatás után végre itt áll saját irodájának a közepén. A képtelenséget csak fokozta, hogy mellette beosztottja egy cirokseprűre támaszkodva mered rá, nem siet üdvözlésére, és íróasztala mögött egy tohonya idegen...

„Most mi fog történni?”

Ezen a kérdésen keresztülgrott tekintete Döncike fényképére, ami visszarántotta a jelenvalóságba.

– Mio filio – törte meg a csendet.

Anélkül, hogy tudatában lett volna, olaszul mondta, hogy a fiam. Mint mondta anynyiszor az olasz fogságban, Melfiben, ha az örök vagy a kiszolgálószemélyzet valamelyike érdeklődéssel fordult hozzá, ha elmerült Döncike csecsemőképének a szemlélésében. Hiszen ennek az íróasztalra helyezett fényképnek a kicsinyített másától nem vált meg semmilyen körülmények között. Esti imáit is, mintegy oltári kegytárgy előtt, ennek a képmásnak mondotta el.

– Vorbești și italienește? Aici nu scrie! – nézett föl a papírból a rendőr. (Beszél olaszul is? Itt nem írja!)

– Ő – mutatott összekötözött két kézzel zubbonya felső zsebére, a szíve fölé – a fiam...

A rendőr nem értette. Ráfogta a pisztolyt.

Ekkor, alázatosan, mint a koldus, ki alalmaznaért könyörög, a segédfogalmazóhoz fordult:

– Ravasz úr, kérem szépen, vegye ki.

Ravasz János remegő térdekkel tette meg azt a két lépést, ami igazgatójától elválasztotta, s próbálta fél kézzel kigombolni a zubbony felső zsebet. Ügyefogyott igyekeztében kiszabadult kezéből a seprű, és nagy csattanással esett le a padozatra. A két katona hátrahőkölt, lekapta válláról a fegyvert, és rá szegezte.

„Ki kitől fél itt?” – gondolhatta volna egy semleges szemlélő, ám a háborúhoz szokott katonák – fogoly és őr egyaránt – begyakorolt mozdulatokkal, szinte rutinból cselekedtek. Akárha a fronton, ahol az ilyen helyzetek számos alkalommal megisméltődtek. Egyik sem tudhatta, hogy a másik mire gondol, mit fog és mikor cselekedni. Csupán Ravasz László nem gondolt ilyesmire, s szabadkozó pillantást vetett mind a katonákra, mind a fogolyra, miközben sikeresen megküzdött a zseb hajtókáját lezáró gombbal, és kiemelt egy megrepedezett fényképet. Az íróasztalon álló fénykép kicsinyített másolatát.

– Az igazgató úr fia – mondta.

Mivel a rendőr nem értette szavait, odalépett az íróasztalhoz, s mint két dominóköcka egybevágó végeit, odaillesztette az álló fénykép mellé a zsebből kihalászott kisebbet, és jelentőségteljes mozdulatokkal kísérvé magyarázta:

– Ez az ő fia. Neki a gyermeke. Az igazgató úrnak... Döncike!

A rendőr kezébe vette a fényképet, s gyűrődéseit úgy egyengette ki, mintha simogatna volna. Lehet, hogy Wallener Gyula csak a szemében meggyűlt könnycseppen keresztül vélte simogatásnak látni a mozdulatait.

A tiszt fölállt, ő is fényképet vett ki zubbonya bal felső zsebéből. Egymás mellé fogta a két fényképet, odalépett a még mindig könnyeivel küszködő Gyula apushoz, és a borzos, valamilyen gyümölcsöt majszoló kisfiú képmására mutogatva mint hasonszórú bajtárshoz intézte nyelvileg érthetetlen, de az érzések áramán pontosan megfejthető szavait:

– Az enyém: Niku... Nikusor... A tiéd?

Gyula apus megértette.

– Az enyém Ödön... Dönci...

– Nikusor, Dönci...

– Dönci, Nikusor...

Gógicsélés, mutogatás, ciccenések, szempillogtatások, mosolyok, kacarászások.

Lance Henson

TIME IS NOT MADE OF STONE

NEM KŐBŐL KÉSZÜLT AZ IDŐ

2019 augusztus 13

Nem Kőből készült az Idő
Elporlik előttünk...

Csend őrjöng az emlékezés között
Hallgatom karmaik zaját
az égő talajon

Ott suttogott
szavaikra várok...

GYUKICS Gábor fordítása

Ugra-bugra, dalocskák.

Mit te, megszállás, mit te, lövészárók, fogolytábor, fogda!

Talán órákig eltartana, akár hetekig, hónapokig: egy más idő és tér résén átbodyogva.

– Én ennyire szeretem!

– Én még annyira!

És nem zsákmány az öröm. Nem hadisarc a béke. Nincs Nagy-Magyarország, nincs Nagy-Románia. Nincs csonka bánat, nincs kapzsi orzás. Két apa áll a béke partján, s gyűrött fényképeken reményli a jövőt. A háború nélkül.

Küldönc tépi fel az ajtót. Kezében írott parancs. Szóban megerősített: „Menni kell!” A két apa a guggolásba mered pár pillanatra, majd katonává emelkedik az egyik, kiszolgáltatott fogollyá görbed a másik.

Valamiért sietős az a „Menni kell!”. A küldönc és a katonák távoznak.

Nikusor képe visszakerül a zsebbe. Döncikéje a padlón marad. A tiszt az ajtóból visszsanéz, felemeli a karját, mintha szalutálni akarna. Csak szeméig emeli kézfejét, öklé-

vel töröl egyet rajta, s mintha szégyellné, há-
tározott mozdulattal rántja föl az ajtót, majd
csapja be maga után.

– Ezt itt felejtette – veszi kezébe az íróasz-
talra kiterített úti levelet Ravasz János.

– Engem is – szólal meg Wallener Gyula.

A nyitott ablakon keresztül behallatszott a
katonai terepjáró semmilyen más motorhoz
nem hasonlítható burrogása. És semmi más-
hoz nem hasonlítható érzést keltett föl Gyu-
la apusban: a hála lelket balzsamozó bizton-
ságérzetét.

Letérdelt Döncike fényképe mellé, és han-
gosan adott hálát az Istennek.

Szabadulásáért.

Ravasz János befejezte a sepregetést.

Kitekintett az ablakon: az utcán senki.

Kizöttyintette a szemetet.

Mélyet szippantott a nyers novemberi le-
vegőből, majd visszafordultában ünnepélyes
arccal fordult Wallener Gyula felé:

– Isten hozta az Igazgató urat! Itthon.

Melfi

*Alulírott Wallener Julius, 1914-ben önkéntesként
vonultam be. A császári és királyi 43. gyalogez-
redbe soroztak. Felsőiskolai végzettségem okán kar-*

*paszományos tüzer honvédként, majd zászlósként
teljesítettem szolgálatot. Amikor minden feljebb-
valómat kilőtték, előléptettek alhadnagynak, és
hadszíntéri szolgálataimért többször kitüntettek...*

– Ide írja be a hőstettet: hogy milyen har-
ci cselekedet miatt léptették elő a tiszti köte-
lékbe.

Adjon nyomatékot a kitüntetéseiéért, és ne-
vezze nevén őket. Hiszen ezeket nem csak
úgy osztogatták, mint a komisz kenyeret
mindenféle bakának. Hőstett volt ezeknek az
ára! – ösztökelte Olohál Rozál, aki árgus szem-
mekkel figyelte, hogy mit és hogyan fogal-
maz életrajzában élete párja.

– Drága Rózsikám, nem követtem én el sem-
milyen hőstettet... Hacsak nem minősül hőstet-
tnek, hogy megadtam magam, s ezért az
olaszok sem engem, sem azt a néhány legényt,
aki a századból megmaradt, nem lőtték le...

– Maga csak hallgasson rám! Ki tudja, mi-
kor lesz szüksége erre. Vagy magának, vagy
Döncikénknek.

Ennél a mondatánál megsimogatta kisfia
fejét, aki az asztal mellett lábatlankodott. Há-
borúsdit játszott. Keblén ott fityegett mind
a három kitüntetés, amiket apja ajándékba
hozott neki a háborúból: a Károly-csapatke-
reszt, a Kisezüst Vitézségi és a Tűzharcosi

érem. Amiket Rózsi mama veres fonállal fércelt rá kabátkájának a hajtókájára. A puskát, amivel annak idején Gyula apus olyan szerencsés kimenetellel lőtte állon magát, neki-szegezte apja mellének, és harsányan kiáltott:

– Add meg magad, gázs olasz, vagy tűzselek, s oda vagy!

Ez mintha indítékot nyújtott volna Gyula apusnak, hogy fejét visszahajtsa a papír fölé, s neje belekotyogásának ellenére tárgyilagosan fogalmazza tovább a pótló nyilatkozatot, amelyet a debreceni I. számú tiszti igazoló bizottság előtt, f. év (azaz 1920. augusztus 24-én) tett, szóbeli meghallgatása kiegészítéseként:

A hadifogsági igazoló irat 10.-ik pontjához pótlólag a következőket jelentem:

1916. október hó 10.-én a VIII. isonzói csata 6.-ik napján estem olasz hadifogságba. Fogságba jutásom körülményeit előljáróimmal igazolni nem tudom, mivel azok mind Erdélyben vannak. Mellettelek egy újságból kivágott s a hadifogságból hazahozott „skiccet”, amelyből világosan látható az akkori front, mely Nova-Vas–Lokvicza–S. Grado vonal volt. A frontáttörés Lokviczánál történt. Mi az x-szel jelzett S. Gradótól délre, illetve délkeletre fekvő 212-es magaslaton ástuk be magunkat. Hátrafelé minden összeköttetés el volt vágva. Nagy ágyú és miene-tűz alatt embereink nagy része megsebesült vagy elesett. Teljesen körül voltunk zárva. A fronttól mintegy 40 lépésnyire fekvő dolinába vontuk erőinket, mintegy 60 embert. Oda húzódott még két gépfegyveres szakasz, négy géppel, de azok egy lövést sem adtak le, mert amikor látták, hogy körül vagyunk véve, az általam kiadott lövési parancsnak nem engedelmeskedtek.

Az emberek a már egy hete tartó ágyútűzben teljesen demoralizálódtak, csak szaladgáltak egyik helyről a másik helyre.

Az egész elfogatás pár perc alatt történt.

A dolinából kijövet láttuk, hogy az olasz rajvonat már messze mögöttünk jár. Akkor délután majdnem az egész ezredünk, pár század kivételével, fogságba esett.

Századomból hatvan emberrel együtt indítottak útnak a fogolytáborba. A gyötrelmes gyaloglás és a nyomorúságos ellátmány következtében húsz emberem meghalt.

1916. október hó 20-án érkeztünk meg Melfibe.

A táborból 1919. október 17-én szabadultam.

Tehervagonnal szállítottak a románok által megszállt Kolozsvárra. Ott átadtak a román katonai csendőrségnek. Innen (a kihallgatások után, melyekről tárgyszerű jelentést tettem szóbeli meghallgatásom alkalmával) a románok katonai őrizet alatt szállítottak Debrecenbe. Végleges szabadulásom itt következett be.

1919. november 2-án.

A táborban töltött három esztendőről és szabadulásom körülményeiről kimerítő nyilatkozatot tettem szóbeli meghallgatásom alkalmával, amelyet tisztelt Igazolóbizottság jegyzőkönyvben rögzített.

Mielőtt aláírta volna, még egyszer végigfutott a gyöngybetűs sorokon.

A betűk táncolni kezdtek. Bizsergető zizegéssel, mint a szalmazsákban, a derék alatt megtört törek. A fogolytáborban. Melfiben. Hajnalonta, amikor a vágy és a vágyakozás dallamba lágyult át:

*„Ma come balli bella bimba,
bella bimba, bella bimba...”*

Az értelmük szerint számára idegen szavak titkos és tiltott érzéseket és gondolatokat himbáltak az ébredő testben és az éber lélekben.

A dalt a táborba érkezése első hajnalán hallotta. A kristálytisza hang valahonnan messziről indult, mint fronton az akna, átsurrant az októberi ködös pirkadaton, sustorogva

közeledett, de nem csapódott be, mintha mádarrá változottan, csapongva szálldosott a hombárnyi szálláshely nehéz levegőjében, majd puhán, mint egy simogatás, rászállt a lelkére. Elevenébe vágott, föltépte a már hegesülő lelki sebeket, fájt, és mégis örömmérettel töltötte el. A végzetes beteljesülés elmaradásának felismerésével és a kegyelem reményteljes kéjes boldogságával. Azzal az érzéssel, amelyet annyiszor próbált ki magában, amikor a halál pitvarában, a fronton, ha zaérkezésének pillanatát építette magában.

És ami soha sem sikerült úgy, ahogyan elképzeltetni akarta.

Mert hithű, keresztyén hazafi lévén képzetében soha nem Debrecenbe, a Tímár utcába érkezett, hanem a mennyországba, ahol szigorú felelősségre vonások közepette kellett megvallania az előtte már oda került feljebbvalóinak, hogy minden igyekezete ellenére sem tudta teljesíteni, a „győzelem mindenekelőtt” parancsot... Mert nem volt képes győlni az ellenséget, nem volt képes ölni...

Szégyenkezett.

De nem a magasabb erkölcsi kötelesség elmulasztása miatt, hanem azért, hogy gyalázatos fogsága színhelyén, az ellenség nyelvén örömet, boldogságot és elégtételt fakasztva érkezett el hozzá a béke... Egy olasz népdal dallamán...

És szégyenkezett most is, hogy nem tudja átérezni, amit elvárnának tőle: a vesztes bűnbánatát, az országcsönkítés fájalmát, még csak hálát sem az isteni gondviselés iránt, amely családi körébe visszahozta.

Szégyenkezett, hogy nem az igazságot mondta el a bizottság előtt, a távolba köpés és a guggolva tisztelgés, a bőrgombairtás és a bordélyjuttalom, a kikötések megalázó és minden hősiességnak feleselő valóságát...

Hogy nem arról vallott, amit a melfi táborban szerzett: emberi méltóságra ébredéséről, a szeretet és a szerelem kegyelméről.

Szégyenkezett, hogy most sem volt képes semmit leírni a három esztendőről, amit az olasz fogolytáborban töltött. Eddigi élete legnyugodtabb és legboldogabb esztendeiről...

Mindarról, amit magába sűrített a benne bimbófakadást idéző dal.

Gyula apus szelíden vette ki Döncike kezéből a vadászfegyvert, megsimogatta kisfia fejét, és dúdolni kezdett. A dalt, amit...

*„Ma come balli bella bimba,
(Mint ahogy a szép lány táncol
bella bimba, bella bimba...”
szép a kislány, szép a kislány...)*

Belső hallásával női hangon érzékelte, ahogyan Laura énekelt. Miközben krumplit hámozott. Ült a konyhabarakk lépcsőjén. Bal felén, keze ügyében, krumplival tele, nyitott szájú zsák. Jobb felén, néhány téglából összeszabált tűzhelyen, egy tág öblű fekete üst. Anélkül, hogy odanézett volna, kis hámozókésének hegyével beleszúrt a zsákba, kiemelt egy gumót. Halk énekszó mellett kezdte el hámozni. A dallam mintha vezette volna a kezét... Ritmusra táncolt a kés, az éle nyomán előtekeredett krumplihéj mint egy párányi csigalépcső ereszkedett alá, szétvetett combjai között feszülő szoknyájára. A dal megszakadt. A krumplihéj úgy hullott le az ölébe, mint fodrásznál a levágott bodor hajtincsek. A vajfehér gumón fordított egyet, kerekdedet simított rajta, majd beledobta az üstbe. A csobbanat, amivel a krumpli a lengén párálló vízbe esett, mintha jel lett volna. Megint a zsákba szúrt, kiemelt egy újabb krumplit, és előlről kezdte az éneket. Annak ellenére, hogy kisebb vagy nagyobb volt a krumpli, a hámozás mégis mindig a harmadik „bella bimbá”-nál fejeződött be.

Szúrás – *ma come balli* – hámozás – *bella bimba* – simítás – *bella bimba* – csobbanat. Eközben egész teste, mintha súlyát veszítette volna, függőnként libegett a tekintetén, amelyet a város fölött emelkedő, a távolban kéken ködlő *Monte Vulturéra* szögezett. A hegyre, a sasok hegyére. Amelynek csúcsáról az ég magasára szállva a sasok láthatják azt a helyet, ahol Laura róla álmodozik.

Laura Gianni a szeretője volt. Egyéjszaka. Az elválásból született. Egyszeri és végzetes ölelésben. A bevonulása előtti éjszakan. Ugyanazon a helyen. A Melfi határában dombra futó szőlőhegy egyik vincellérházának szobájában.